

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLI

Sa. : 162

Nisan 1977

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 7 7

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
SOYSAL, İSMAIL: Türk - Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri	257
ŞİMŞİR, BİLAL N.: Türk - Amerikan İlişkilerinin yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği (1 Resimle birlikte) . . .	277
ÖZGÜÇ, NİMET: Acemhöyük Saraylarında bulunmuş olan Mühür Baskıları (Metin dışında 54 resim ve 2 planla birlikte)	357
SMITH, MARTIN FERGUSON: An Association Copy of Charles Fellows' 1838 Journal (2 fotokopi ile birlikte)	383
KOŞAY, PHIL. DR. HAMİT Z.: Yusuf Akçura (1 resimle birlikte)	389
MORAUX, PROF. DR. PAUL: Un Document Nouveau Sur le Syllogos	401
Bibliyografya :	
EYİCE, SEMAVİ: Karl Teply, <i>Die Kaiserliche Grossbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628</i>	405
KOŞAY, H.: <i>Mainz Üniversitesi Türkoloji Semineri Yayınları</i>	417
Haberler :	
AKURGAL, ORD. PROF. DR. EKREM: Hattiler, Hititler ve Güneş Kursu	419

Kapaktaki resim : Acemhöyükte bulunmuş olan M.Ö. XVIII. yüzyıla ait bir damga mühür baskısı.

BELLE TEN

Cilt : XLI

NİSAN 1977

Sayı : 162

TÜRK - AMERİKAN SİYASAL İLİŞKİLERİNİN ANA ÇİZGİLERİ

İSMAİL SOYSAL

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türk - Amerikan ilişkileri bir patlama halinde geliştiği ve 15-20 yıl sonra da ciddi sarsıntılara uğradığı için, bu alanda Türkiye'de duygusallıktan uzak, bilimsel araştırma ve incelemeler henüz yapılamamıştır.

Biz bu yazımızla, yeni Türkiye'nin Amerika B. D. ile ilişkilerinin bir kronolojisini, iki hükümetin birbiri nezdinde gönderdiği diplomatik temsilcilerinin bir listesini verirken ve bu ilişkiler üzerinde yapılacak incelemelere yararlı başlıca kaynakları gösterirken, sadece ana çizgiler biçiminde de olsa, onun son 60 yıllık gelişmesinin seyrini ve özelliklerini, kişisel kimi düşüncelerimizle birlikte, açıklamağa çalışacağız.

* * *

Türk - Amerikan ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı'ndan bugüne dek, şu altı dönemden geçmiştir, denilebilir:

1 — 1918 - 1923: Amerika B. D.'nin Türkiye'de gözlemci durumu (Başlangıç dönemi);

2 — 1923 - 1939: Uzaktan dostça ilişkiler (İlişkilerin düzenlenmesi dönemi);

3 — 1939 - 1945: Stratejik gerçeklere dayanan ilişkiler (İkinci Dünya Savaşında saygınlık ve anlayış dönemi);

4 — 1945 - 1952: Amerika B. D.'nin Türkiye'yi koruyucu rolü (Dostluğun eroik dönemi);

5 — 1952 - 1964: İttifak içinde geniş işbirliği (Sınırsız ilişkiler dönemi);

6 — 1964 - 1977: Kıbrıs sorunu karşısında ilişkiler (Bunalım dönemi).

Birinci dönemde, Türkiye açısından en önemli olgu, Başkan Woodrow Wilson'un 1918 yılı başında açıkladığı 14 ilkesinden Türklerle ilgili 12. ncisinin "Misak-ı Milli" nin uluslararası alanda meşruluğunu ve inandırıcılığını güçlendirmesi olmuştur. Bu ilke şöyle diyordu: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölümlerinin güveneli egemenliği sağlanmalı; fakat şu sırada Türk yönetimindeki öteki azınlıklara, kuşku götürmeyen biçimde, yaşam güvenliği ve hiç bir zaman yokedilmeyecek özerk gelişme fırsatı verilmelidir...".

Gerçi bu arada, Wilson Anadolu'da bir Ermenistan yurdu kurulmasına ve üstelik, İngilizlerin ısrarı üzerine de olsa, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu istilâsına rıza göstermişti. Fakat, Atatürk'ün yönelttiği Kurtuluş Hareketi'nin başarısı görüldükçe, tutumunu değiştirecekti.

Her halde, "Türkleri Avrupa'dan atmak" ve Anadolu'yu da parçalamak üzere daha önceden öteki Müttetiklerin hazırladığı planların gerçekleştirilmesi fırsatı ortaya çıktığı bir sırada, Atatürk'ün elinde Wilson'un bu "self-determination" ilkesi geçerli bir tutamak olmuştur.

Mütareke döneminde Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı tutumunun, Müttetiklerine oranla, çok daha objektif ve anlayışlı olduğuna kuşku yoktur. Örneğin Yunanlıların Anadolu'daki zulümlerini incelemek üzere Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol'un başkanlığındaki Müttetik heyetinin raporu —ki İngiliz ve Yunan Hükümetlerinin gizlemek istemesine rağmen, Fransa'da bir gazetede özeti yayımlanmıştı— gerçekleri ortaya sermiştir. Öte yandan, Amerikan Hükümetinin, Türkiye'nin durumunu yakından incelemek üzere Anadolu'ya gönderdiği King-Crane heyeti Türkler için olumlu izlenimler edinmişti. 1919 Eylülünde gelen ve Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Harbord ise Kurtuluş Hareketi Liderine "Ben bir Türk olsaydım kesinlikle sizin yanınızda bulunurdum" diyecektir.

Kuşkusuz Amerika B. D.'nin bu ilgisinin temelinde, bir yandan Ermeni sorununun verilerini ve öteki Müttetiklerin Anadolu'daki

emellerini öğrenmek, öte yandan kimi Türklerin “Amerikan Mandası” isteklerinin niteliğini ve özellikle çökmekte olan İstanbul Hükümeti karşısındaki ulusal bir Kurtuluş Hareketi’nin amaçları ile onun liderlerini değerlendirmek arzusu yatıyordu.

Amerika B. D. Lozan Barış görüşmelerini, İsviçre’deki Büyükelçisi Grew aracılığı ile, “gözlemci” olarak yakından izlemişti. Lozan Barış Andlaşması yapılır yapılmaz da, orada 3 Ağustos 1923 tarihinde, “Devletler hukuku ilkelerine ve karşılıklı kuralına uygun olarak, “siyasal, konsolosluk ve ticaret ilişkilerinin kurulmasına” ilişkin bir Genel Andlaşma ile Mücrimlerin geri verilmesi Andlaşması Büyükelçi Grew ile İnönü arasında imzalanmıştı. Fakat, Amerikan Senatosu bunları —o sırada Ermeni sorununun kamuoyunda yarattığı havanın da etkisiyle— tasdik etmiyecekti.

1923 yılından sonra, ilişkiler, dostça olmakla birlikte, yeterince genişleyememiştir. Bunun nedeni Amerika B. D.’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, uluslararası politikada rol almak istememesidir. Şu da var ki, 1923 - 1939 döneminde Atatürk Türkiye’sinin Amerika B. D.’deki imajı çok olumludur. Bunun etkisi daha sonraki dönemlerde kendini gösterecektir.

Normal siyasal ilişkiler Lozan’da kurulamayınca, daha 1919’da Türkiye’ye gönderilmiş olan Amiral Mark Bristol’ün “Diplomatik Temsilci” sıfatı da uzayıp gidecekti. Bu duruma bir çare olmak üzere, önce 1926 yılında bir “Modus Vivendi” ile, ertesi yıl ise 1923 Genel Andlaşmasının Kongre tarafından geri çevrilmesi üzerine, “Mektup teatisi” yolu ile, siyasal ve Konsolosluk ilişkileri düzenlenmeğe çalışılmıştır. Böylece iki Hükümet 1927 de karşılıklı olarak Büyükelçilerini atayabilmişlerdir.

1929 yılında imzalanan ve Kongre’nin tasdikinden geçen “Ticaret ve Seyrisefain sözleşmesi” ve iki yıl sonra yapılan “İkamet Andlaşması” ile Amerika B. D.’nin, 1923 de imzalanıp Kongre’nin geri çevirdiği Andlaşmadan çok daha az avantaj sağlamış olması Kongre’nin Türkiye ile ilgili ilk yanılışı sayılabilir.

İkinci Dünya Savaşı içindeki ilişkiler genellikle iyi geçmiştir. Amerika B. D. Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde Türkiye’ye de, bir ölçüde, askerî yardım yapmıştır. Öte yandan, Başkan Roosevelt, Türkiye’nin savaşa sokulup sokulmaması konusundaki girişimleri önceleri İngiltere’ye bırakmakla birlikte, 1943

yılından sonra İngilizlerin Balkanlarda, Türkiye'nin katkısıyla, yeni bir cephe açılması girişimini benimsememiş, Fransa çıkarmasının planladığı bir sırada güçlerin dağılmaması amacı ile, onu semeresiz bırakmıştır. Her halde, Türkiye'nin Savaşa sokulması konusunda Amerikalılar daha temkinli davranmış ve Türk Hükümetinin yeterli silâhlara sahip olmadığı yolundaki açıklamalarına anlayış göstermiştir.

1945 - 1952 döneminde Türkiye, Stalin yönetimindeki Sovyet Rusya'nın arazi ve Boğazlarda ortak savunma (üs) düzeni istekleri nedeniyle, yeni tarihinin en nazik ve tehlikeli anlarını yaşamıştır. 1945 yılından itibaren Amerika B. D.'nin desteği ve özellikle 1947 yılında Truman'ın, kendi adı ile tanınan, Doktrini onun bu bâdireden kurtulmasında başlıca güç olmuştur. Ayrıca, Amerikan askerî ve ekonomik yardımı sayesinde Savaş sonrasında durumunu güçlendirmeğe başlamıştır. Türkler kadirbilen bir ulus olarak Amerika B. D.'nin bu desteğini unutmayacaktır.

Gene bu dönemde, 1950 yılında Kore Savaşı'nda, Türk askerinin Amerikalılarla yan yana çarpışması ve büyük yiğitlik göstermesi, Amerikan kamuoyunda Türklerin görüntüsünü ve güvenilirliğini birden bire artırmıştır.

1952 yılında NATO'ya üye olan Türkiye için savunma sorunu sağlam bir güvenceye bağlanmıştı. Dünyanın en güçlü devletiyle müttefik olmanın ve giderek artan yardımlara kavuşmanın yarattığı atmosfer içinde Türkiye'nin, ülkesi üzerindeki Amerikan askeri tesisleri, bunların kullanılma biçimi ve askeri personel konusunda adeta sınırsız kolaylıklar tanımış olması ve uluslararası alanda, çok kez ölçsüz, Amerika yanlısı bir politika izlemesi kimi eleştirmelere neden olmuş ve özellikle sol eğilimli çevrelerde Amerikalılara karşı eylemlere vesile vermeğe başlamıştı.

1964 yılında, Kıbrıs'ta bir Türk müdahalesi düşünüldüğü bir sırada, Başkan Johnson, İnönü'ye bir mektupla, böyle bir müdahalede NATO (Amerikan) silâhlarının kullanılmayacağını ve NATO müttefiklerinin rızası olmadan yapılacak bir hareket sonucu, Sovyet Rusya müdahale ederse, Türkiye'nin korunması işinin tartışma götürüleceğini bildirmesi, iki ülkenin ilişkilerini ciddi biçimde sarsmış, ayrıca Türk kamuoyunda Amerikan aleyhtarlığı birdenbire artmıştı.

Buna karşın, on yıl sonra, 1974 Temmuz ve Ağustosunda Türkiye'nin Kıbrıs'taki askeri müdahalesi gerçekleştirilirken, Amerika B. D. bunu durdurmağa kalkışmadığı gibi, müdahaleyi mahkûm da etmemiş; tek kaygısı bir Türk - Yunan savaşını önlemek olmuştur. Fakat, Kıbrıs barışının gerçekleşmesi işi uzayınca, —ki bu arada Amerika'daki Yunan propagandası (lobisi) hem “Türk istilâsı” nı, hem de aynı yıl Türkiye'nin 7 ilinde haşhaş ekimine yeniden izin verilmiş olmasının yarattığı kuşkuyu istismar etmeği başarmıştı— Amerikan kamuoyunda ve özellikle Kongrede Türkiye'ye karşı bir hava oluşmuş ve bu hava 1975 Şubatında Kongreyi, Başkan Ford ve Dışişleri Bakanı Kissinger'in karşı koyma çabalarına rağmen, Türkiye'ye silâh ambargosu uygulama kararına götürmüştür. Her ne kadar ambargo kararının gerekçesi olarak Türkiye'nin Kıbrıs harekâtında NATO silâhlarını kullanmış bulunması gösterilmişse de, aslında bu karar Kıbrıs konusunda Türkleri Yunanlılara ödün vermeğe zorlamak amacını güdüyordu.

Oysa, Türkiye, Türk - Amerikan ilişkilerinin Kıbrıs ve Türk-Yunan anlaşmazlıklarıyla irtibatlandırılmayacağını savunuyordu. Her halde, Ambargo kararı üzerine, Türk Hükümeti de Türkiye'de Amerikalıların yararlandığı askeri tesisleri kapatmış ve tutumunda bir gerileme göstermemişti. Böylece ambargonun beklenen etkiyi göstermeyeceği anlaşılınca, Amerikan Kongresi onu hafifletmeye başlamıştı. Bu arada, Türk - Amerikan askeri ilişkilerini bu çıkmazdan kurtarmak ve yeniden düzenlemek üzere 1976 Martında yeni bir anlaşma imzalanmış, fakat bu 1977 baharına dek Amerikan Kongresince ve onu bekleyen T. B. M. M. nce tasdik edilmeden kalmıştı.

* * *

Türk - Amerikan ilişkilerinin temelindeki kimi gerçekler ve bu ilişkilerin özelliği şöylece özetlenebilir:

1 — Amerika B. D. için Türkiye'nin önemi her şeyden önce stratejiktir. Boğazlara sahip olan Türkiye NATO'nun güney-doğu kanadı için olduğu kadar, Doğu Akdeniz'in güvenliği bakımından da kilit noktadır. Akdeniz'de Amerikan 6. Filosunun güvenliği ancak dost bir Türkiye sayesinde sağlanabilir. Ayrıca, zengin petrol kaynaklarının bulunduğu Orta Doğu'yu bir Kuzey tehlikesine karşı dolayısıyla korumakta olan gene Türkiye'dir. Bir de, Amerika B. D.'nin

desteğini sürdürdüğü İsrail'in varlığı için, ona hiç değilse düşman olmayan bir Türkiye'nin bölgede bulunması önem taşır.

Bu stratejik ögenin yanında, Türkiye'nin Batı uygarlığını benimsemiş, özellikle demokrasi rejimini sürdüren bir devlet olması Amerika B. D.'nin değerlendirdiği ve başarısını istediği bir şeydir.

Türkiye'nin anti-komünist bir ülke olması ve Türk ulusunun savaşta yiğitliği ile tanınması da Amerikalıların gözönünde tuttukları gerçeklerdir.

2 — Türkiye için Amerika B. D.'nin önemi ise, kuşkusuz her şeyden önce, güvenlik gereksinmesini karşılayan başlıca dış destek olmasındandır. Bu destek Amerikan askeri gücünün, NATO ittifakı çerçevesinde, ortak düşmana karşı bir caydırıcı rolü ve silâh yardımı olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, kolonialist bir geçmişi olmayan Amerika B. D.'nin Türkiye'ye ekonomik, bilimsel ve teknolojik yardımlar yapmış olması ve yapabilecek durumda bulunması küçümsenemez.

3 — Amerika B. D., rağbette olan bir deyimle, bir süper devlettir. Tarih bu güçte ve böylesine uluslararası yükümlülükler üstlenen bir devleti ilk kez tanımaktadır. Gerçeği olduğu gibi görmek zorundayız.

Büyük bir devletin manevra marjı da büyük olur. Onun daha küçük devletlerle yaptığı anlaşmaların uygulanmasında hareket özgürlüğü ve girişim fırsatları fazladır. Amerikalıların 1958 de İncirlik hava üssünden Lübnan'a asker göndermeleri ya da 1962 Küba bunalımı sonunda Sovyet Rusya ile vardığı uzlaşma sonucu, Küba'daki Sovyet füzelerine karşılık, Türkiye'deki Jupiter roketlerini söküp götürmesi buna yakın tarihimizden örneklerdir.

Şu halde, Amerika B. D. ile ilişkilerimizi düzenlerken çok daha dikkatli davranmalıyız. Kişisel ilişkilerde olduğu gibi, devletlerarası ilişkilerde de her alınan şeyin bir karşılığı olacaktır. Alırken ileride vereceğimiz şeyi iyi hesaplamamız gerekir.

4 — Amerika B. D. dünya ölçüsünde (global) bir strateji ve politika izlemektedir. Çeşitli devletlerin önemlerini bu geniş "contexte" içinde değerlendirir. Yanındaki birini elinden kaçırırsa, bir başkası ile ya da geliştireceği teknoloji ile gediğini kapamağa çalışır. Kendisi uzakta ve daha güvenceli durumdadır. Oysa, küçükler için yeni bir

güvence bulunmadıkça tehlike her zaman hayatî olabilir. Bu nedenle, temkinli olmaları gerekir.

5 — Amerikan diplomasisinin bir özelliği, Hükûmetçe güdülen politikanın Kongre ile paylaşılması zorunluğudur. Kongre ise geniş ölçüde kamuoyunun etkisi altındadır. Kamuoyunun etkileyen basın ve özel çevre ilişkilerini de (lobbies) hesaba katmak gerekmektedir. Başka deyişle, yabancı devletler için yalnız Amerikan Hükûmetiyle iyi ilişkiler sürdürmek çok kez yeterli değildir. Yeni Türkiye'nin tarihinde, yukarıda değindiğimiz üzere, bu iki kez ortaya çıkmıştır. Bundan Türkiye için varılacak sonuç, Amerika gibi bir ülkede, uzun süreli ve planlı tanıtma faaliyetinde bulunmak ve Türkiye'nin görüntüsünü olumlu kılmağa çalışmak zorunluğudur.

6 — Amerika B. D. gibi bir devletle ilişkiler sürdürürken gerçekçi olmalıyız. İdeolojik yaklaşımla güdülecek bir politika, eğer bağımsız ve özgür kalmak istiyorsak, bizi hem hüsrana uğratar, hem de tehlikelere atar. Ön yargılara ve duygusallığa da yer yoktur. Her zaman serin kanlı olmak zorundayız. Ne dostluk anlarında kalbimizi elimizin içine alıp Amerikalılara uzatmanın, ne de, biraz işler ters gidince, "go home" demenin anlamı vardır.

7 — Türkler Amerikalıları, Amerikalılar da Türkleri yeni yeni tanımağa başlamıştır. Bugün Amerika B. D.'nde 3 bin dolayında Üniversite öğrencimiz, bir çok Profesörümüz ve oraya yerleşmiş seçkin soydaşlarımız vardır. Türkiye'de 300 bin kişi az çok İngilizce bilmektedir. Kitle iletişim araçları ile yeterince bilgi edinebilecek durumdayız.

Buna karşın, Amerikalı bilim adamları, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ,40-50 Üniversitede gerek Orta Doğu incelemeleri çerçevesinde, gerek ayrı Türkoloji disiplini olarak Türkiye'yi, onun tarihini, dilini, sosyolojisini, politik ve sosyal yaşamını, ayrıca arkeolojisini, bunların da ötesinde, Türkiye dışındaki öteki Türk toplumlarının uygarlığını incelemektedir. Bu yapıldıkça bize karşı ilgi ve saygınlık artmaktadır.

8 — Zamanımızda uluslararası ilişkilerde giderek önem kazanan bir başka olgu da, girişilecek hareketlerde uygar dünyada geçerli standartlara, değer hükümlerine uymak zorunluğudur. Ancak böylelikle inandırıcı olunabilmektedir. Belki bizzat Amerika B. D. bunlara kimi kez saygılı olmayabilir. Fakat o süper devlet olmanın verdiği rahatlığa sahiptir. Türkiye için öyle değildir.

9 — Amerika Birleşik Devletleri uluslararası politika sahnesinde Birinci Dünya Savaşında yani pek yakın zamanlarda çıkmıştır. Kaldı ki, Birinci Dünya Savaşındaki atılımı uzun sürmemiş, Savaş sonunda gene kabuğuna çekilmiştir. Ancak, İkinci Dünya Savaşından sonradır ki, birden bire geniş uluslararası yükümlülükler üstlenerek sahnede başrolü almış ve yerleşmiştir. Onun bu yeniliği, kimi kez saflık, kızgınlık, ya da aşırı sempati politikasına yansiyabilir, yansı-maktadır. Ayrıca, demokrasi ve özgürlük geleneklerini başlarında da aramak yolunda aşırılıklara kapılabilir. Kimi kez de “Open Diplomacy”nin şampiyonluğunu yaparken, diplomaside uluslararası ilişkilerin gerektirdiği sessizliği bozabilmektedir. Tüm bu gerçekleri de hesaba katmak zorundayız.

10 — Türk - Amerikan ilişkileri üzerinde diğer bir değerlendirmeyi mutlaka uluslararası siyasal konjonktürü de gözönünde tutarak yapmalıyız. Dünyada gerginlik, ya da yumuşama varsa, Doğu - Batı ilişkileri değişmeler gösteriyorsa, iki süper devlet arasındaki ilişkiler geliyor, ya da gerginleşiyorsa, bunlar kuşkusuz Türk - Amerikan ilişkilerini de etkileyecektir. İnceleme ve değerlendirmeleri daha karmaşık hale getiren bir öge de, bizzat Amerika Birleşik Devletlerinin tutumunun uluslararası siyasal konjonktürü geniş ölçüde etkileyebilecek olmasıdır.

TÜRK - AMERİKAN SİYASAL İLİŞKİLERİNE İLİŞKİN BAŞLICA OLAYLARIN KRONOLOJİSİ

8 Ocak 1918	Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un 14 ilkesinden (Fourteen points) Türkiye'nin geleceği ile ilgili olan 12. maddesinde “Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölümlerinin güvenceli egemenliğinin sağlanacağı” açıklanması.
12 Ağustos 1919	Amerika B. D. Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Türkiye'de göreve başlaması.
6 Ağustos 1923	Lozan'da, Lozan Barış Konferansı A. B. D. adına gözlemci sıfatı ile izleyen Büyükelçi Joseph

- Grew ile İsmet İnönü tarafından iki ülkenin siyasi ilişkilerini düzenleyici bir Genel Andlaşma (General Treaty) imzalanması. (Bu andlaşma Amerikan Kongresince 1927'de reddedilecektir.)
- Şubat 1926 1923 Türk - Amerikan Andlaşmasının Amerikan Kongresince tasdiki geciktirilince Amerika Birleşik Devletleri Diplomatik Temsilcisi Amiral Bristol ile Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras arasında geçici bir Anlaşma (Modus Vivendi) imzalanması (ki bu da iki kez uzatılmıştır).
- 17 Şubat 1927 1923 Andlaşmasının Amerikan Kongresince 18 Ocak 1927 de reddi üzerine, Ankara'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Büyükelçi Joseph Grew arasında, mektup teatisi (Notes Echangepes) yolu ile, siyasi, konsolosluk, ticaret, adli vb. ilişkilerin kurulması.
- 12 Ekim 1927 Amerika Birleşik Devletlerinin Ankara'daki ilk Büyükelçisi J. Grew'nun Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya itimatnamesini sunuşu.
- 5 Aralık 1927 Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington'daki ilk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'in Başkan Calvin Coolidge'e itimatnamesini sunuşu.
- 1 Ekim 1929 Türk - Amerikan Ticaret ve Seyrisefain Mukavelelenamesinin Ankara'da imzalanması (ki iki tarafın tasdikinden sonra 22 Nisan 1930'da yürürlüğe girmiştir.)
- 28 Ekim 1931 Türk - Amerikan ikamet Andlaşmasının Ankara'da imzalanması.
- 18 Haziran 1941 Türk - Alman Saldırmazlık Paktının imzası üzerine, Amerikan Hükümetinin Ödünç verme - Kiralama Kanunu çerçevesinde, Türkiye'ye İngiltere aracılığı ile yapmağa başladığı askerî yardımları kesmesi.
- 30 Kasım 1941 Ödünç verme - Kiralama Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye yardımın yeniden başlatılması.

- 12-14 Ocak 1943 Kasablanca Konferansında Türkiye'ye yardım yapıp yapılmaması ve onun savaşa sokulup sokulmaması konusunda Başkan Roosevelt'in Churchill'i serbest bırakması (ki State Department bu yetkiyi daha sonra kısıtlayacaktır).
- 11-24 Ağustos 1943 Quebec Konferansında, Başkan Roosevelt'in önerisi uyarınca, Türkiye'nin savaşa girmesi zamanı gelmediğine, yardıma devam gerektiğine karar verilmesi.
- 19-30 Ekim 1943 Moskova'da Amerikan, İngiliz ve Sovyet Dışişleri Bakanlarının yaptığı konferansta Cordell Hull'un, Türkiye'nin savaşa sokulması yolunda Molotov'un önerisini geri çevirmesi.
- Kasım 1943 Tahran Konferansında, Stalin'in Balkanlarda bir cephe açılmasına artık pek gerek kalmadığını belirtmesine rağmen, İngiltere'nin ısrarı üzerine, Roosevelt'in Türkiye'yi savaşa sokmak için Ankara nezdinde bir girişimde bulunulmasına razı olması.
- 4 Aralık 1943 Kahire'de, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Roosevelt ve Churchill ile görüşmesi ve Türkiye'nin savaşa girmesi için Churchill'in önerisini prensip itibarıyla kabul etmekle birlikte, askerî hazırlıklar gereğini ileri sürmesi, Roosevelt'in Türkiye'ye anlayış göstermesi.
- 1 Nisan 1944 Türkiye'nin savaşa girmesini sağlayacak askeri yardım ile ilgili Türk - İngiliz müzakerelerinin kesilmesi üzerine, Türkiye'ye Amerikan yardımının durdurulması.
- Nisan - Ağustos 1944 Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısı üzerine, Türkiye'nin Almanya ile Ticaret ilişkilerini azaltması ve 2 Ağustosta siyasi ilişkilerini kesmesi.
- 10 Şubat 1945 Yalta Konferansının 6. toplantısında, Stalin'in Boğazlar rejiminin değiştirilmesi önerisine İngiltere gibi Amerika'nın da anlayış göstermesi.

- 23 Şubat 1945 Türkiye'nin, San Francisco'da Birleşmiş Milletler toplantısına katılabilmesi için Müttefiklerin önerisi üzerine, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalaması ve Almanya'ya savaş ilân etmesi.
- 17 Temmuz -
2 Ağustos 1945 Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyet Rusya liderlerinin savaş sonrası sorunlarını çözümlemek üzere toplandıkları Potsdam konferansında, Boğazlar üzerindeki Sovyet önerilerine, Churchill ile birlikte Truman'ın da karşı çıkışı ve Sovyetlerin Türkiye'den arazi taleplerinin yalnız bu iki devleti ilgilendirdiğini belirtmekle birlikte, "Uluslararası su yollarında geçiş serbestisi" ilkesinin savunucusu olarak, söz sahibi olmak ve Sovyetlerin Boğazlarda üs taleplerini önlemek isteği (ki konferansta her üç devletin Türkiye ile temasa geçmesi gibi kesin olmayan bir karar alınır).
- 23 Şubat 1945 Amerika Birleşik Devletleri'nin daha önce 1941 tarihli Ödünç verme - Kiralama Kanunu gereğince Türkiye'ye yaptığı askeri yardımları savaş süresince sürdürülmesini ikili çerçevede düzenlemek üzere bir anlaşma yapılması. (Savaş sona erince bu yardımlar kesilmiştir).
- 2 Kasım 1945 Amerika Birleşik Devletleri'nin, Potsdam kararı uyarınca, Türkiye'ye verdiği notada —ki bu arada Boğazların özelliğinin ve Sovyet tehditlerinin farkına vararak "Geçiş Serbestisi" ilkesini kenara bırakıp daha gerçekçi bir tutum benimsemişti— Montreux sözleşmesinin değiştirilmesinde rol almak isteği (ve bunu Türkiye'nin olumlu karşılayışı).
- Ocak 1946 Stalin'in Savaş sonrası emellerini sezen Başkan Truman, Dışişleri Bakanı Byrnes'e: "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğinden kuşku kalmadı. Bu gidişe yumruğumuzu vurup "Dur" demezsek yeni bir savaş çıkacaktır" talimatını vermesi.

- 5 Nisan 1946 Amerika'nın, Washington'da ölen Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri uçak gemisi ile —Sovyet Rusya'ya karşı da bir güç gösterisi niteliğinde olarak— İstanbul'a göndermesi ve o sırada Sovyet tehditi altında bulunan Türkiye'de bunun coşku ile karşılanması.
- 19 Ağustos 1946 Sovyetler'in Boğazlarla ilgili olarak 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye verdiği ve örneklerini Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'ye gönderdiği nota-ya karşılık, Amerika'nın Sovyet Hükümetine verdiği cevapta, Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz Devletlerine ilişkin bir sorun değil, Amerika Birleşik Devletleri ve öteki devletleri de ilgilendirdiğini ve Boğazların savunulmasında başlıca sorumlunun Türkiye olmakta kalması gerektiğini bildirmesi.
- 21 Şubat 1947 İngiliz Hükümetinin Washington'a Komünist tehdidi altındaki Yunanistan ile Türkiye'ye Savaş sona ermesinden beri yaptığı askeri ve ekonomik yardımları 1947 Martından itibaren kesme zorunda olduğunu bildirmesi.
- 12 Mart 1947 Başkan Truman Kongre'de okuduğu bir mesajda (Truman Doktrini) Yunanistan ve Türkiye'yi, komünist tehditinden kurtarmak amacı ile, 400 milyon Dolarlık askeri yardım (100 milyon Dolar Türkiye için) yapılmasını ve bu ülkelere sivil ve askeri yetiştirici personel gönderilmesini istemesi (ki bu öneri, Vandenberg değişikliği yapıldıktan sonra, 22 Mayıs 1947'de "Yunanistan ve Türkiye'ye yardım Kanunu" olarak yürürlüğe girecektir).
- Mayıs - Haziran 1947 Türkiye'ye yapılacak askeri yardım konusunda General Oliver heyetinin Ankara'da temaslarda bulunması. (İlk Amerikan askeri heyeti).
- 12 Temmuz 1947 Truman Doktrininin uygulanmasıyla ilgili olarak, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Amerikan yardımı koşullarını düzenleyen Anlaşmanın Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Büyükelçi Edwin Wilson tarafından Ankara'da imzalanması.

- 3 Nisan 1948 Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan askeri yardımların "Foreign Assistance Act" adlı kanun çerçevesine sokulması ve böylece sürdürülmesi.
- 4 Temmuz 1948 Savaşta yıkılmış Avrupa'nın kalkınmasına yardım amacını güden Marshall yardımının (Economic Co-operation Act) —Bir süre tereddütten sonra— Türkiye'ye de teşmili ile ilgili Anlaşmanın Ankara'da imzası.
- 6 Ekim 1949 NATO'nun kurulması üzerine, NATO üyelerine yapılacak Amerikan askeri yardımı için çıkarılan "Mutual Defence Assistance Act" adlı kanun çerçevesine, henüz üye olmayan Türkiye ve Yunanistan'ın da sokulması.
- Mart 1950 Amerika Birleşik Devletleri'nin Akdeniz filosuna mensup bazı savaş gemilerinin İstanbul ve İzmir limanlarını ziyaretinin, Türkiye'nin NATO dışında bırakılmasının kamuoyunda doğurduğu kuşkuğu biraz hafifletmesi.
- 18 Ekim 1950 4500 Kişilik bir Türk Tugayının, Amerika'nın girişimi ile, Güney Kore'yi saldırıya karşı korumak üzere kurulmuş olan Birleşmiş Milletler Ordusuna katılması (ve Savaşta büyük başarı göstermesi).
- 15 Mayıs 1951 Bir yandan Türklerin Kore savaşındaki kahramanlığının etkileri, öte yandan Balkanlar ve Akdenizde güvenliğinin artırılması gereksinimleri sonucu, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üye olarak alınmasını NATO müttefiklerine önermesi.
- 18 Şubat 1952 NATO Konseyinin Eylül 1951'de Ottawa'da yaptığı toplantıda, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmağa çağrılmasından sonra gerekli tüm formaliteler tamamlandıca, Türkiye'nin NATO'ya üye olması, böylece tarihte ilk kez Amerika Birleşik Devletleri ile müttefik haline gelmesi.
- 25-27 Mayıs 1953 Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı John F. Dulles'in Orta Doğu güvenliği için bir Kuzey

- Kuşağı (Northern Tier) kurma girişimi ve bu konuda Türkiye'deki olumlu temasları.
- 17-20 Ocak 1954 Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika Birleşik Devletlerini resmen ziyareti. (Tarihte ilk kez bir Türkiye Devlet Başkanının Amerika Birleşik Devletlerini ziyareti).
- 23 Haziran 1954 Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında NATO üyelerinin Kuvvetler Statüsüne ilişkin 19 Haziran 1951 tarihli sözleşmenin (ki Türkiye buna katılmayı 1954 yılında 6375 sayılı kanunla kabul etmişti) uygulanmasıyla ilgili bir Anlaşma yapılması. (Bu temel Anlaşmaya dayanılarak iki devlet arasında daha sonra ortak askeri üsler, tesisler ve gösterilecek kolaylıklar ve bağımsızlıklarla ilgili, çoğu gizli tutulan, yüze yakın uygulama anlaşması yapılmıştır).
- 24 Şubat 1955 Türkiye - Irak arasında imzalanıp, Pakistan, İran ve İngiltere'nin de katıldığı Bağdat Paktını Amerika Birleşik Devletlerinin desteklenmesi. (Amerika Birleşik Devletleri Pakta katılmadan, ancak kimi komitelerine üye olmuştur. Irak, 14 Temmuz 1958'de çıkan Devrim sonucu Pakt'tan ayrıldıktan sonra Pakt bugünkü CENTO haline gelecektir.).
- 5 Ocak 1957 Başkan Eisenhower'ın Orta Doğu'nun güvenliği için bölge ülkelerine bir saldırıya karşı yardım önerisi (Eisenhower Doktrini); Kongre'de kanunlaşan bu Doktrini Türkiye, Irak ve Pakistan'ın iyi karşılaması.
- 10 Ekim 1957 Türkiye - Suriye siyasal gerginliği sürerken Krusçev Türkiye'yi tehdit edince, Amerikan Dışişlerinin, bir bildiri yayınlarak, Türkiye'ye bir saldırı olursa Amerika Birleşik Devletlerinin, NATO çerçevesindeki yükümlüğü gereği, Türkiye'ye tüm gücü ile yardım edeceğini açıklaması.
- Temmuz 1958 Irak'ta Devrimin ertesi günü Amerika deniz piyadelerinin Lübnan'a çıkmasını Türkiye Hükümetinin tasvip etmesi ve bunu Eisenhower Doktri-

- nin bir gereği sayması. (Amerikan askerlerinin bu çıkarmada İncirlik hava üssünü kullanmış olması sonradan bir çok tartışmaları ortaya çıkartacaktır).
- 5 Mart 1959 Amerika Birleşik Devletlerinin CENTO'nun bölge devletleri Türkiye, İran ve Pakistan ile ayrı ayrı ikili Savunma Anlaşmaları imzalamakla CENTO'ya fiilen üye duruma gelmesi.
- 6-7 Aralık 1959 Başkan Eisenhower'ın Türkiye'yi ziyareti. (Tarihte ilk kez bir Amerika Devlet Başkanının Türkiye'yi ziyareti).
- Mayıs 1960 Türkiye'de İncirlik hava üssünden kalkan bir Amerikan U-2 keşif uçağının Sovyet Rusya üzerinde düşürülmesi. (Olay Türk - Sovyet ilişkilerini etkilerken, Türkiye'deki bir Amerikan üssünün Türk Hükümetinin haberi olmadan kullanılma biçimi üzerinde tartışmalar yapılması).
- 1963 1959 Yılında Türkiye'de ve İtalya'da kurulan orta menzilli jupiter adlı Amerikan füzelerinin, 1962 Küba bunalımı Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya arasında bir uzlaşma ile sona erdirilirken, Küba'daki Sovyet füze üslerinin kaldırılması karşılığında, Amerikalılar tarafından —zaten Polaris denizaltı füzelerinin çıkışından sonra değerlerini yitirdikleri ileri sürülerek— sökülüp götürülmesi.
- 5 Haziran 1964 Kıbrıs bunalımı sürerken, Başkan Johnson'un Türkiye Başbakanı İnönü'ye gönderdiği mesajda, Türkiye'nin Kıbrıs'ta girişeceği bir askeri bir müdahalede NATO (Amerikan) silahlarını kullanamayacağı ve NATO müttefiklerinin rızası olmadan yapılacak bir harekât sonucu Sovyetler müdahale ederse, Türkiye'nin korunması yükümlüğünün tartışma götürüleceğini bildirmesi. Bu mesajdan (ve özellikle onun bir Türk gazetesinde açıklanmasından sonra) Türk - Amerikan ilişkilerinin ciddi biçimde sarsılması ve Kamuoyunda Amerikan aleyhtarlığının artmaya başlaması.

- 3 Temmuz 1969 Türkiye'de NATO işbirliği çerçevesinde kurulan Amerikan tesisleri ve Amerikan askeri personeline tanınan kolaylıklarla ilgili 1954 Anlaşmasının (Bakınız yukarıda) yerini alan ve 50'den fazla uygulama anlaşmasını birleştiren gizli bir ikili anlaşmanın yapılması. (Bu anlaşma 16 Mart 1975 tarihinde bir Türk gazetesince açıklanmıştır).
- 30 Haziran 1971 Türkiye Hükümetinin, Amerika Birleşik Devletleri ile anlaşarak, 1972 hasatından sonra Haşhaş ekimini yasaklama kararı.
- 1 Temmuz 1974 Türk Hükümetinin, 1971 Kararını değiştirerek 7 ilde, lisans ve Haşhaş kellelerinin kesilmesi yöntemi ile etkin bir kontrol altında, haşhaş ekimine yeniden izin vermesi; kararın Amerika'da olumsuz yankılarının görülmesi. (Fakat, zamanla Türkiye'deki etkin kontrolün takdir edilmesi).
- 14 Temmuz 1974 Türkiye'nin Kıbrıs'ta askeri müdahalesi; Amerika Birleşik Devletlerinin Kıbrıs savaşının bir Türk-Yunan savaşına dönüşmesini önleme çabası; Dışişleri Bakanı Kissinger'in Kıbrıs için bir çözüm çaresi aramağa başlaması.
- 5 Şubat 1975 Amerikan Kongresinin, —Amerika Birleşik Devletlerindeki Yunan lobisinin de etkisiyle— Türk Ordusunun Kıbrıs'ta NATO çerçevesinde verilen Amerikan silahlarını kullandığı gerekçesiyle, aslında Kıbrıs sorununda ödün vermesi için Türkiye üzerinde baskı amacını güden, silah ambargosu kararı alması; Türkiye'nin bu karara karşı Amerikan tesisleriyle ilgili yeni ikili anlaşma müzakerelerini durdurması ve 1969 anlaşmasının artık değerinin kalmadığını açıklayarak Amerikan askeri üs ve tesislerini kapatması.
- 2 Ekim 1975 Amerikan Kongresinin, Ambargo yolu ile Kıbrıs konusunda Türkiye'ye baskı yapılmasının zorluğu anlaşılınca, Türkiye'ye karşı 8 ay önce uygulanmasını kararlaştırdığı Ambargoyu bir ölçüde kaldırması.

26 Mart 1976

Türk - Amerikan ortak savunma tesislerine ilişkin yeni bir Anlaşmanın Washington'da imzalanması ve yayımlanması. (Kıbrıs sorunu ve silah ambargosu nedeniyle bu Anlaşmanın Kongre'de onayı geciktirilmiştir).

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ BÜYÜKELÇİLERİ

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>Görev Süresi</u>
Amiral Mark L. Bristol (Yüksek Komiser)	1919 - 1927
Joseph C. Grew	1927 - 1932
Charles W. Sherrill	1932 - 1933
Robert P. Skinner	1933 - 1936
John van MacMurray	1936 - 1942
Laurence A. Steinhardt	1942 - 1945
Edwin C. Wilson	1945 - 1948
George Wadsworth	1948 - 1951
George McGhee	1951 - 1953
Avra M. Warren	1953 - 1956
Fletcher Warren	1956 - 1960
Raymond A. Hare	1961 - 1965
T. Parker M. Hart	1965 - 1969
William Handley	1969 - 1973
William Macomber	1973 - 1977

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN WASHINGTON BÜYÜKELÇİLERİ

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>Görev Süresi</u>
Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)	1927 - 1934
Mehmet Münir Erteğün	1934 - 1944
Hüseyin Ragıp Baydur	1944 - 1948
Feridun Cemal Erkin	1948 - 1955
Ali Haydar Görk	1955 - 1957
Suat Hayri Ürgüplü	1957 - 1960

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>Görev Süresi</u>
Melih Esenbel	1960 - 1960
Bülent Uşaklıgil	1960 - 1962
Turgut Menemencioğlu	1962 - 1967
Melih Esenbel	1967 - 1977

YENİ TÜRKİYE İLE AMERİKA B. D. ARASINDAKİ İLİŞKİLERLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Türk - Amerikan ilişkilerine ilişkin kaynakların başında kuşkusuz arşivler gelir. Vaşington'da, gerek State Department'ın, gerek Kongre'nin arşivleri tasnif edilmiş ve geniş ölçüde incelenmeğe hazır durumda iken, Türkiye'de Dışişleri Bakanlığının arşivleri bugüne dek düzenlenememiştir. State Department'ın arşivlerinin bazı bölümleri, üzerinden 25 yıl geçtikten sonra, ayrı ciltler halinde yayımlanmaktadır. (Bakınız: "Foreign Relations of the U.S.," (1943'den itibaren). Ayrıca bakınız: "A Decade of American Foreign Policy, Basic Documents, 1941 - 1949, Washington, 1950; American Foreign Policy, 1950 - 55, Basic Documents, Washington, 1957; American Foreign Policy, Current Documents" (Yıllık, 1956 dan beri), Washington. Kongre'nin hem Senato, hem de Temsilciler Meclisinin Dışişleri Komisyonlarında geçen müzakerelerin tutanakları de düzenli biçimde yayımlanmaktadır: "Hearings before the Committee on International Relations (House of Representatives, Senate)", Washington. Yapılan Andlaşmaların metinleri ise "U. S. Treaties and other International Agreements" başlıklı ciltler halinde State Department'ın yayımları arasındadır. Kuşkusuz, başta İngiliz arşivleri olmak üzere, öteki devletlerin arşivlerinde de Türk - Amerikan ilişkilerine ilişkin dokümanlar vardır.

Olaylarla ilgili haber ve yorumların başlıcaları için New York'ta İkinci Dünya Savaşı'ndan beri çıkarılan "Facts on File" adlı yıllıklar ile New York Times gazetesinin koleksiyonuna (Bakınız The New York Times Index) bakılabilir. Türkiye'de bu çeşit Index'li yayınlar yok ise de gazete koleksiyonları ile Ayın Tarihi ve Dışişleri Bakanlığının 1964 den beri çıkardığı Belleten başlıca kitaplarda bulunabilir.

Üçüncü tür kaynak Anılardır. Amerika B. D. nin Ankara'daki ilk Büyükelçisi Joseph Grew'nun "Turbulent Era" adlı kitabı,

Boston 1952; Amerika B. D. Başkanlarından H. Truman'ın "Memoirs", New York, 1958; Dışişleri Bakanlarından Cordell Hull'ın "Memoirs", New York 1948; İngiltere Başbakanı W. Churchill'in "The Second World War" adlı büyük yapıtı ile Savaş sırasında Ankara'da görevli olan İngiltere Büyükelçisi Sir Hugh Knatchball'un "Diplomat in Peace and War", London, 1949; Fransa Büyükelçisi Rene Massigli'nin "La Turquie devant la Guerre", Paris, 1964; Almanya Büyükelçisi F. Von Papen'in (İngilizcesi) "Memoirs", London, 1952, adlı yapıtları bakılabilecek başlıca kitaplardır. Buna karşın, Türkiye'de devlet adamlarının, ya da düşünürlerin (Ahmet Emin Yalman gibi) yayımladıkları anılarda Türk - Amerikan ilişkilerine değinen pasajlar vardır. Fakat bunlar hem az, hem de sistemsizdir. İkinci Dünya Savaşı içinde Dışişleri Bakanlığı yapan Numan Menemencioğlu'nun 1948 de Paris'te hazırladığına tanık olduğum Anıları da henüz yayımlanmamıştır.

Yazılan kitaplara gelince: Amerika Birleşik Devletlerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye ve Türk - Amerikan ilişkileriyle ilgili yapıtlar birden bire artmağa başlamıştır. Bunlar içinde belirtilmeğe değer olanlar şunlardır: "Charles Eliot, Turkey in Europe, Beaverton-Oregon, 1965"; "Laurence Evans, U. S. Policy and the Partition of Turkey, 1914 - 1924, Baltimore, 1965"; "Roger Trask, U. S. Response to Turkish Nationalism and Reform, 1919 - 1939, Minneapolis, 1971"; "William S. Langer and Everett S. Gleason, The Undeclared War, New York, 1953"; "Harry H. Howard, Germany, the Soviet Union and Turkey during World War II., The Dpt. of State Bulletin, 18 July 1948"; "Howard Sachar, The Emergence of the Middle East, 1914 - 1924, New York, 1969"; aynı yazarın "Europe leaves the Middle East, 1936 - 54, New York, 1972"; "Ferenc A. Vali, The Turkish Straits and Nato, Hoover Inst., 1972"; "Georges Harris, Troubled Alliance: Turkish - American Problems in Historical Perspective, 1945 - 71, N. Y. 1972".

Türkiye'de yazılan yapıtlar arasında şunlar özellikle belirtilebilir: Feridun Cemal Erkin, Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar meselesi, Ankara, 1968; Prof. Dr. A. Nimet Kurat, Türk - Amerikan münasebetlerine kısa bir bakış, Ankara 1959; Prof. Fahir Armaoğlu, İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye, S. B. F. Dergisi, XIII, 2, Ankara, 1958; Prof. Mehmet Gönlübol, Türk - Amerikan İlişkileri, Genel bir Değer-

lendirme, Dış Politika Dergisi, C. I, Sayı 4, Ankara, 1971; Prof. Haluk Ulman, “La Neutralite Turque et les Etats-Unis, pendant la 2ème Guerre Mondiale (Prof. Dr. Yavuz Abadan’a Armağan, Ankara, 1969 S. B. F. Yayınları No. 280)” ; Kâmuran İnan, Amerikan Silâh Ambargosu, nedenleri, sonuçları, Dış Politika Dergisi, C. 5, Sayı I, Ankara, 1975; ayrıca, genel nitelikte olmakla birlikte, Türk - Amerikan ilişkilerinin seyrini izlemek için bakınız: S. B. F. kimi öğretim üyelerince hazırlanan Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1965), Ankara, 1968; Duygu Sezer, Kamuoyu ve Dış Politika, Ankara, 1972. Amerikan Arşivlerine dayanılarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönem için ilk yapıtın, Ankara’da Siyasal Bilgiler Fakültesi asistanlarından Oral Sander’in bir doktora tezi olarak, yakında yayımlanması beklenmektedir.

**TÜRK - AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN YENİDEN
KURULMASI VE AHMET MUHTAR BEY'İN
VAŞİNGTON BÜYÜKELÇİLİĞİ
(1920 - 1927)**

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Türk - Amerikan ilişkileri 1917 baharında kesildi. Ancak on yıl sonra, 1927 sonbaharında yeniden kurulabildi. Amerika, 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş açmıştı. Osmanlı İmparatorluğu, o savaşta Almanya'nın müttefikiydi; müttefikine karşı savaşa başlayan bir devletle normal ilişkilerini sürdüremezdi; 20 Nisan 1917'de Amerika'ya bir nota verdi ve bu devletle ilişkilerini kesti. Ama Amerika'ya savaş açmağa kadar gitmedi. Amerika da Türkiye'ye savaş açmadı. İki Devlet arasında savaş hali doğmamış, yalnız ilişkiler kesilmişti. Türkiye'de Amerikan haklarını İsveç gözetecekti. Amerika'daki Türk haklarını koruma görevi de İspanya'ya verilmişti. Bu durum yıllarca sürüp gitti.

1923 Lozan barış andlaşmasının yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin dış ilişkileri normale dönmüştü. Yeni Türkiye, yıllarca savaştığı ülkelerle de normal diplomatik ilişkiler kurmuştu. 1925 başında Londra, Paris, Roma, Atina gibi eski düşman ülkelerin başkentlerinde Türk elçileri artık görev başındaydı. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan elçileri de Cumhurbaşkanı Atatürk'e güven mektuplarını sunup Türkiye'de göreve başlamış bulunuyorlardı. 1925 yılında Türkiye'nin normal ilişkiler kuramadığı tek ülke kalmıştı: Amerika. Birleşik Amerika'nın Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk Büyükelçisi Mr. Grew ta 1927 Eylülünde Ankara'ya gelecekti. Türkiye Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey ise aynı yılın Kasım ayı sonunda Amerika'ya varacak ve Aralık başında güven mektubunu sunacaktı.

1917'de kesilen Türk - Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulması ve normale dönüşmesi 1927 sonunu bulur. Oysa Türkiye, yıllar yılı kıyasıya savaştığı ülkelerle daha önce normal ilişkiler kurabilmişti. Birbirleriyle hiç savaşmamış Türkiye ile Amerika arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulmasının bu kadar gecikmesi ilginç bir

konudur. Bu yazıda bu ilginç ve aynı zamanda düşündürücü konu ele alınacaktır. Türk Kurtuluş Savaşı yıllarındaki ilişkilerden başlanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Vaşington Büyükelçisinin Amerika'da göreve başlayışına kadarki dönem gözden geçirilecektir. Amerika'nın 1919 yazında Orta-Doğu'ya yolladığı King-Crane Komisyonu, aynı yılın sonbaharında Doğu Anadolu'ya gönderdiği General Harbord Komisyonu, Türkiye'ye gelen Amerikan gazetecileri, iş adamları, misyonerleri, Yakın Doğu Yardım Örgütü temsilcileri gibi özel komisyonlar ya da kişiler ile ilişkiler yazının çerçevesi dışındadır. Burada yalnız devletle devlet ilişkileri üzerinde durulacaktır.

I - KURTULUŞ SAVAŞINDA TÜRK - AMERİKAN İLİŞKİLERİ (1920 - 1922).

1918 Mondros mütarekesi üzerine Türkiye'de görevlendirilen ilk Amerikan temsilcisi Lewis Heck adlı bir diplomat oldu. Aralık 1918'de İstanbul'da işe başladı. Komiser ünvanını taşıyordu¹. Heck, 1919 başında Türkiye'nin iç durumu üzerine raporlar yollamağa başladı. Ama Anadolu'dan alınan bilgilerin yetersiz kaldığını, burada Amerikan konsolosları bulunmadığını söylüyor ve Amerikan konsoloslarının Türkiye'ye, görevleri başına dönmelerini ve hiç olmazsa İzmir, Sivas, Adana ve Halep gibi yerlerde Amerikan konsoloslukları açılmasını öneriyordu².

Yine Aralık 1918'de, Amerika'nın Doğu Akdeniz donanması komutanı Tuğamiral Mark Lambert Bristol İstanbul'a yollandı. Türkiye'de en yüksek Amerikan görevlisi olan Bristol, Şubat 1919'da İstanbul'daki Amerikan Elçiliği binasına yerleşti ve 12 Ağustos 1919'da da Yüksek Komiser olarak atandı³. Lozan andlaşmasından sonra Yüksek Komiser ünvanını bırakıp Diplomatik Mümessil ünvanını alacak ve ta 1927 yılına kadar Türkiye'de kalacaktı. Mayıs 1919'da Lewis Heck'in yerine G. Bie Rovndal adında bir Amerikan diplomatı da İstanbul'a yollanmıştı⁴. Ama 1919 - 1927 yılları arasında

¹ Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1919 - 1939*, The University of Minnesota Press, Minneapolis: 1971, p. 28.

² Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914 - 1924*, Baltimore: 1965, p. 171.

³ Trask, *op. cit.*, p. 28-29.

⁴ *Ibid.*

Türkiye'de Amerika'yı yarı resmî olarak yalnız Amiral Bristol temsil etmiştir, denilebilir.

Yüksek Komiser olarak Amiral Bristol'ün Türkiye'deki durumu, öteki İtilâf Devletleri temsilcilerinden pek farklı değildi. İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri gibi Bristol de İstanbul'da oturuyor, İstanbul Hükûmetiyle yarı resmî ilişkide bulunuyor ve Türk Hükûmeti olarak yalnız İstanbul Hükûmetini tanıyordu. Nisan 1920'da Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulduktan sonra da Amerikan temsilcisi yine yalnız İstanbul Hükûmeti ile ilişkilerini sürdürdü. Ankara Hükûmetinin ilk altı ayında, Nisan - Ekim 1920 döneminde, Amerika'nın Anadolu ile ilişkisini gösteren herhangi bir belgeye rastlayamadık. Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışıyordu. Ağustos 1920'de imzalanan Sevr andlaşmasını reddetmişti. Yurt içinde otoritesini kanıtlıyordu. Dış ilişkiler kurmağa da başlamıştı. Ama Amerika ile henüz ilişkisi olmamıştı.

Amerika'nın Anadolu'yla ilişkisini gösteren ilk haber, 1920 Kasım başında Samsun'dan çıktı. 4 Kasım günü Samsun Mutasarrıf vekili İsmail Bey Ankara'ya bir tel çekti. "Burada bir Amerikan mümessili mevcut" dedi⁵. Samsun'da Lloyd Triestino şirketinin temsilcisi sıfatıyla bir de İtalyan bulunduğunu söyledi. İsmail Bey bir soruşturma yapmıştı. Bu kişilerin nasıl Samsun'a geldiklerini, resmî sıfatlarını gösteren belgeleri bulunup bulunmadığını araştırmıştı. Şöyle diyordu:

"... Bunların mahiyeti resmîyeleri tahkik edildiğinde kendilerinden haiz oldukları sıfat-ı resmîyeyi müsbit evrak-ı resmîyeyi talep ettim. Berveçhi âti cevap ita ettiler: Amerikan Konsolosu İskenderiye'de iken Kânunsani 1920 tarihinde Vaşington Hükûmetinden almış olduğu berveçhi âti şifreli telgraf üzerine Samsun'a geldiğini beyan etmiştir: "Türkiye'ye mensup konsolos olarak İstanbul tarikiyle Türkiye'de Samsun'a hareket ediniz⁶."

Lloyd Triestino temsilcisi de, Trabzon'daki İtalyan Konsolosunca Samsun'da görevlendirildiğini bildirmiş, aldığı yazılı buyruğu göstermişti. Mutasarrıf vekili, soruşturma yapmakla yetinmiş, Amerikan ve

⁵ D. B. A. (Dışişleri Bakanlığı Arşivi), *Siyasi, Amerika. Kutu 1, Dosya 1*. Canik Mutasarrıflığından Dahiliye Vekâletine Şifre tel. 4.11.1920, No. 1163.

⁶ *Ibid.*

İtalyan temsilcileri olduklarını söyleyen bu kişilerle henüz resmî ilişki kurmamıştı. Ankara'dan talimat istiyor ve: "Mumaileyhimin vaziyetleri ve Hükûmetle olan münasebat-ı siyasiyelerinde takip edilecek meslek ve hattı hareket hakkında şimdiye kadar bir talimat telâkki edilmemiş olduğundan husus-u mezkûrun temini maruzdur" diyordu⁷.

İçişleri, Samsun'un telgrafını Dışişlerine iletti: "Samsun'da bulunan Amerikan mümessili ile İtalyan menafiini temine memur acentanın Hükûmetle olan münasebat-ı siyasiyelerinde takip edilecek meslek ve hattı hareket hakkında istizan-ı keyfiyeti havi Canik Mutasarrıflığından varit olan... telgrafnamenin bir sureti leffen takdim kılındı... Bu babdaki mütaleai aliyelerinin inba buyurulmasını rica eyerim efendim" dedi⁸.

Haber, Dışişlerinin canını sıktı. Bir Amerikan Konsolosu, bir İtalyan görevlisi Türkiye'nin bir yerine sessizce gelip yerleşebiliyor ve Ankara'nın bundan zamanında haberi olmuyordu. Bunların Samsun'a ne zaman gelmiş oldukları bile belli değildi. Bu ne gevşeklikti! Hele kıyı ve sınır otoriteleri son derece uyanık olmak, Türk topraklarından yabancı kuş uçurtmamak zorunda değiller miydi? Amerikan, İtalyan temsilcileri olduklarını söyleyen bu kişiler, görevlerine başlamak için yalnız kendi Hükûmetlerinden ya da üstlerinden aldıkları buyrukları yeterli görebiliyorlardı. Bu, Ankara Hükûmetini yok saymak gibi bir davranıştı. Daha önemlisi, Ankara Hükûmeti bir olupbitti karşısında bırakılmak isteniyor gibiydi. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında eskiden görevli yabancılar, Sevr andlaşmasından sonra yeniden görevleri başına dönüyorlardı. Sevr andlaşmasına imza koymuş İstanbul Hükûmetince bunların resmî statülerinin tanınması doğal sayılabilirdi. Ama bu andlaşmayı kesinlikle reddetmiş olan Ankara Hükûmeti, bu gibi kişileri topraklarına kabul eder ve yerel Türk makamları bunlarla resmî ilişki kurarlarsa o zaman işin rengi değişmiş olacaktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, dolaylı biçimde, Sevr andlaşmasını kabul ediyormuş durumuna düşürülecekti. Böyle bir sürüklenişe göz yumulamazdı. Açılmak istenen sakıncalı çığırı hemen kapatmak gerekiyordu. Dışişleri bu düşüncelerle kaleme sarılmıştı. İçişlerine şunları bildirdi:

⁷ *Ibid.*

⁸ *D. B. A. - S. Amerika. K. 1/1: Dahiliye Vekâletinden Hariciye Vekâletine. Yazı. 13.11.1336 (1920). No. 6777/629.*

“Sevr sulh muahedenamesini suret-i katiyede red eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti –İtalya dahi dahil olmak üzere– düvel-i itilâfiye ile el’an hal-i harpte bulunduğu gibi, Amerika Cemahir-i Müttehidesiyle de aramızda siyâsî ve şehbenderî münasebat-ı mutadenin avdetini mücaz kılacak bir devre-i sulh ve müsâlemet açılmamış olduğundan bu devletlerin her ne sıfat ve ünvan tahtında olursa olsun Türkiye hudud-u millisi dahilindeki mahallere tayin ve izam edecekleri memurunin Hükûmet-i mahalliyece kabul-ü memuriyet ve tasdik-ı sıfatları kat’iyyen caiz değildir. Bu suretle gelecek memurin-i ecnebiyenin bidayeten sıfat ve memuriyetlerini mutazammın verecekleri tekaririn rüesa-i memurin-i mahalliyece kabulü ve kendileriyle münasebat-ı resmîye tesisi muahedename-i mezburun kabulü manasını tazammun edeceği cihette şayan-ı zarar ve aksi halde bittabi dâi-i mes’uliyettir.”⁹

Ankara Hükûmetinin görüşünü böylece kesin biçimde belirten Dışişleri, yerel makamların tutumlarını da eleştirir. Samsun mutasarrıf vekili, Amerikan ve İtalyan temsilcilerinden, görevlerini belirten resmî belgeler istemekle uyanık davranmıştı. Ama, resmen görevli olduklarını anladıktan sonra bu kişilerle ilişki kurmakta sakınca görmüyordu. Bu da “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin makasid-ı siyâsisini idrak edemediğine delâlet eylemekte olduğundan şayan-ı dikkat” idi. Samsun’un telgrafından, Trabzon’da da bir İtalyan Konsolosu bulunduğu anlaşılıyordu. Dışişlerine göre, bu da, “hukuk ve istiklâl-i millete taalluk eden hususatta Trabzon vilâyet makamının dahi ne derece lâkayd ve müsâmahakâr bulunduğu şayan-ı ibret bir delilinden başka bir şey değildi.” Dışişleri bu “bilinçsiz”, “kayıtsız” ve gevşek Türk görevlilerini toptan uyardı ve İçişlerine yazısını şöyle düğümlüyordu:

“Binaenaleyh, kendileriyle hal-i harpte olduğumuz salifüz-zikr devletlerin gönderecekleri memurin-i resmîye ile hiçbir sebep ve bahane ile münasebata girişmemeleri ve verecekleri tekaririn hemen reddi hususuna itina etmeleri ve aksi takdirde taht-ı mes’uliyete alınacakları hususunun bilumum vilâyata ve müstakil livalara tamamen tebliğine bezl-i himmet buyurulması müsterhamdır efendim.”¹⁰

⁹ D.B.A. - S. Amerika. K. 1/1: Hariciye Vekâletinden Dahiliye Vekâletine. Yazı. Ankara, 17.11.1336 (1920), No. 711/351.

¹⁰ *Ibid.*

Bu yazı üzerine İçişleri, hemen bütün vilâyetlere ve bağımsız livalara bir genelge göndermiştir. İtilâf Devletleri ve Amerika temsilcileriyle hiçbir ilişki kurulmamasını, kurulur gibi görünen ilişkilerin de hemen kesilmesini istemiştir. Yoksa ağır sorumluluk altına gireceklerini valilere ve mutasarrıflara hatırlatmıştır. Samsun'daki Amerikan görevlisiyle de bütün ilişkiler kesilmiştir. Görevinin Ankara Hükûmetince tanınmadığı bu Amerikalıya bildirilmiştir. Kendisinden bir daha ses çıkmamıştır. Ankara Hükûmetiyle dolaylı biçimde ve usulsüz olarak ilişki kurmak yolundaki bu ilk Amerikan denemesi böylece önlenmiştir.

Kimi Amerikan tarihçileri, Birleşik Devletlerin 1921 sonlarına gelinceye kadar Ankara Hükûmetiyle ilişki kurmak için hiçbir girişimde bulunmadığını ve ilk girişimlerin hep Ankara'dan geldiğini öne sürmüşlerdir¹¹. Oysa ilk girişim bir yıl önce, 1920 Kasımında görülür ve bu, Amerika'dan gelmiştir. Amerika, usulsüz bile olsa, daha 1920 yılında Anadolu'da bir görevli bulundurmak gereğini duymuştu. Samsun'daki Amerikan konsolosu Vaşington'un buyruğu ile buraya gelmiş bulunuyordu. Ankara kendisini istememiş, geri çevirmiştir.

* * *

Samsun'daki Amerikan konsolosuyla ilişkiler kesilir kesilmez, bu kez Samsun'a bir Amerikan torpidosu çıkagelir. Torpido 234 numaralıdır. İstanbul'dan yollanmıştır. Bir Albay kumandasındadır. 26 Kasım 1920 günü Samsun limanına demir atmıştır. Gemi komutanı gelir gelmez mutasarrıf İbrahim Ethem Bey'le görüşür. Amiral Bristol tarafından gönderildiğini bildirir. Samsun'daki Amerikan temsilcisinin yarı resmî bir sıfatla görev yapmasına müsaade edilip edilmeyeceğini, edilmeyecekse bunun nedenlerinin ne olduğunu sorar. Mutasarrıf, Ankara'nın buyruğu çerçevesinde karşılık verir. Amerikan temsilcisiyle "hiçbir sıfatla münasebette bulunulamayacağını" belirtir. Bunun daha önce temsilcinin kendisine de duyurulduğunu ekler¹².

Bu görüşmenin üzerinden dört gün geçer. Bu arada Amerikan torpidosu komutanı Amiral Bristol'le haberleşmiş olmalı ki, 30 Kasım

¹¹ Evans, *op. cit.*, p. 329.

¹² D.B.A. - S. Amerika. K. 1/1: Canik Mutasarrıflığından Dahiliye Vekâletine Şifre tel. 27.11.1920 (1336).

yeniden Mutasarrıfla görüşür. Mutasarrıf İbrahim Ethem Bey bu ikinci görüşmeyi Ankara'ya şöyle rapor eder¹³:

“Ricası üzerine bugün (30 Kasım) tekrar ziyareti kabul edilen mummaileyh:

- 1 - Amiral Biristol'ün Türk muhibbi olduğu ve Amerikalılardan hiçbir ferdin propagandasına... katiyyen ıza ve muvafakları bulunmadığı ve hilâfi harekette bulunduğuna muttali olacağı her Amerikalıyı bir dakika dahi Anadolu'da tutmayıp şiddetle tecziyesine itina edilmesi,
- 2 - Fimâbad Türk muhibbi olmayan hiçbir Amerikalının Anadolu'ya gönderilmeyeceğini,
- 3 - Burada ve Anadolu'da sefirin (Bristol'ün) bu arzusu hilâfına harekette bulunmuş olanlara karşı derhal ihraç ve tecziye edilmek üzere isimlerinin bildirilmesini, ve
- 4 - Evvelce Şark-ı Karib Heyeti Müdürü miralay Combs zamanında postadan bazı muzır mektuplar çıkmış ise de bunda Combs'un dahli ve alâkası olmayıp ankasden bazı kesan tarafindan gönderildiğini kendisinden izahat alındığını,¹⁴
- 5 - Torpidonun münhasıran Hükûmeti mahalliye ile Amerikalılar arasında tahaddüs edebilecek her türlü müşkülâtı izalede Hükûmet-i mahalliyyeye müzaheret için Samsun limanında kalmakta bulunduğunu ve başka hiçbir maksat olmadığına itimat buyurulmasını, ve

¹³ D.B.A. - S. Amerika. K. 1/1: Canik Mutasarrıfı İbrahim Ethem Bey'den Dahiliye Vekâletine. Şifre tel. 30.11.336 (1920).

¹⁴ Albay J. P. Combs'un zararlı çalışmalarından ötürü Samsun'da tutuklandığı haberi Amerikan basınına da yansımıştı. 9 Kasım 1920 günlü *The New York Times* gazetesi bu konuda şunları yazmıştı: “Türk Milliyetçileri, A.B.D.'nin Yakın Doğu'ya Yardım Komisyonu Başkanı Alb. J. P. Combs'u Samsun'da tutuklamışlardır. Albay Combs'un Anadolu içinde keşif gezilerine çıkmasına ya da İstanbul'a dönmesine izin verilmeyeceği anlaşılmaktadır. Albay Combs ve diğer bazı Amerikalıların, Ankara'daki Bolşeviklerin isteği üzerine tutuklandıkları bildiriliyor... Mustafa Kemal, Komisyon tarafından alınan yardım tedbirlerinin çoğunun Ermeniler yararına olduğunu ve Komisyon üyelerinin siyasî ajan olarak faaliyet gösterdiklerini ileri sürmektedir. Mustafa Kemal'in bu görüşü benimsemesinde Bolşevik dostlarının önemli etkisi olduğu sanılıyor.” (Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: 1974, s. 113-4).

- 6 - Evvelce torpido ile bazı Amerikan askerleri Bafra sevhiline girip karaya çıkararak dolaştıktan sonra avdet etmekte bulunmuş oldukları cihetle Fırka kumandanlığımızca da muvafık görülmeyen bu hareketten içtinab edilmesine dair Makamdan icra kılınan tebligatı hüsnü telakki ettiğini ve fimâbad sevhile girmeyeceğini, evvelce azimetlerinin velev küçük bir hâdise dahi vaki olmuş ise de ondan müteessir olduğunu, ve
- 7 - Amerika müessesatı ticariyesinin usulü muhaberelerinin tebdil eylemeleri imkânsızlığına mebni sansür edilmek şartıyla İngilizce muhaberata müsaade edilmesini rica ve böyle bir müsaa-denin tebliğine değin Hükümetin evamir ve muharreratına ittibaen Amerika tacirlerine ait fatura ve beyannameleri de tevkif ve Dersaadetten gelen posta çeklerini tamamen iade edildiğini ifade eylemiştir.”

Amiral Bristol, 234 numaralı torpido kumandanı aracılığıyla, Ankara'ya bunları söylüyordu. Samsun mutasarrıfı söylenenleri dinlemekle yetinir. Bunları Ankara'ya ileteceğini bildirir. Yalnız “Amerikalıların memleketimizde misafir bulduklarını daima hatırdan çıkarmamaları lâzım geleceğini söyledim” der ve bu gibi ziyaretler karşısında nasıl davranması gerektiğini Ankara'dan sorar.

Bu sözlü Amerikan mesajının ya da girişiminin anlamı neydi? İlk göze çarpan şeydu ki, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri, Ankara'ya dostluk elini uzatıyor görünüyordu. Türk dostu olduğunu söylüyordu. Türk dostu olmayan tek bir Amerikalının Anadolu'ya yollanmayacağını, Anadolu'da tutulmayacağını bildiriyordu. Alçaktan alıyordu. Dostluk güvencesi veriyordu. Amerikalıların daha önce Anadolu'da yarattıkları tatsız olaylardan üzüntü duyduğunu belirtiyordu. Bundan böyle bu gibi olaylara hiç göz yumulmayacağını ekliyordu. Bu dostluk gösterisinden sonra da Amiral Bristol, Amerikan torpidosunun Samsun'da kalmasına engel olunmamasını ve Amerikan tüccarına Türkiye'de güçlük çıkarılmamasını istiyordu.

Samsun'da Amerikan temsilcisinin reddedilmesi üzerine Amiral Bristol'ün kaygulandığı, Anadolu'nun Amerikalılara kapanması olasılığından ürktüğü seziliyordu. Amerika'nın Anadolu'da büyük çıkarları vardı. Anadolu'da savaş sürüp giderken bile Türk - Amerikan ticaret hacminin hızla arttığı görülüyordu. Amerika'nın Türkiye ile toplam ticaret hacmi 1919'da 62.234.724 dolar iken 1920 yılında

82.014.734 dolara yükselmişti¹⁵. 1920 yılında Amerika'nın Türkiye'ye ihracatı 42.247.798 dolar, Türkiye'den ithalatı da 39.766.936 dolar olmuştu¹⁶. Amerikan tüccarının Türkiye'de rahatça iş görebildiği, hattâ İngiliz tüccarının boşluğunu doldurmağa çalıştığı görülüyordu. Amiral Bristol, her şeyden önce bu elverişli durumun sürüp gitmesini ve Amerikan tüccarına Anadolu'da güçlük çıkarılmamasını istiyordu. Amerikan iş adamlarına Türkçe defter tutmak gibi engeller çıkarılmamalıydı. Amerikan çıkarlarını gözetmek üzere bir torpido da Samsun'da nöbet tutmalıydı.

Bu isteklere karşılık Amerika'nın Ankara Hükûmetine ne vereceği ise belli değildi. Evet, Amiral Bristol dostluktan söz ediyordu. Ama, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini *de facto* tanımaya doğru bir adım atmış gibi görünmekten de dikkatle kaçındığı göze çarpıyordu. Yalnız bir yakınlaşma seziliyordu. Ankara bu yakınlaşmayı önemsediyordu. Dışişleri, Amiral Bristol'un mesajını ileten Samsun'un telgrafının altına şu notu düştü:

“Sevr muahedelerini mevzubahs etmeden bizimle, yani Ankara ile Sefir teatisine razı olurlar mı?”

Bu kısa not ilginçti. Türk Dışişlerinin kafasından geçeni açığa vuruyordu. Ankara Hükûmeti, 1920 yılı içinde dört doğu ülkesine diplomatik temsilciler göndermişti. Ağustos'ta Azerbaycan'a Memduh Şevket Esenalı, Ekim'de Gürcistan'a Kâzım Bey'i ve yine 1920'de Afganistan'a Abdurrahman Bey'i diplomatik temsilci olarak yollamıştı. 11 Kasım 1920'de de Ali Fuat Cebesoy Moskova Büyükelçiliğine atanmıştı¹⁷. Tam o sıralarda Dışişleri, Amerika'ya da Elçi göndermeyi aklından geçirmişti. Ama bunu Amerika'ya açmadı.

6 Aralık 1920'de bu kez Amiral Bristol'un Kurmay Başkanı Samsun'a geldi ve Amerikan torpido komutanını da yanına alarak Mutasarrıfla görüştü. Mutasarrıf İbrahim Ethem Bey bu görüşmeyi Ankara'ya şöyle telledi :

“Fırtına hasebiyle Karadenizden çıkamayarak ancak bugün (6.12.1920) torpido kumandanı Mister Johns ile birlikte ma-

¹⁵ Trask, *op. cit.*, p. 30.

¹⁶ *Treaty with Turkey. Statements, Resolutions and Reports in Favor of Ratification of the Treaty of Lausanne*, New York: 1926, p. 76.

¹⁷ Hamit Aral, *Dışişleri Yılı 1967*, Ankara: 1968, s. 830, 859, 886, 930.

kamı ziyaret eden ve Amerika'nın Dersaadet Mümessili Amiral Bristol'ün Erkânı Harbiye Reisi olduğu anlaşılan kumandan miralay:

- 1 - Amerikan muavenet heyeti hakkında Hükümetçe miralay Combs'a tebliğ olunan talimat ahkâmı muvafık bulduğunu ve Hükümeti bunda haklı bulduğunu,
- 2 - Amerika'nın Sevr muahedesini kabul ve tasdik etmediğinden ve İtilâf devletlerine karışmayarak lâkayd kaldığından bahisle kendisinin nim resmî bir sıfatla tanınması kabil olup olmadığını, ve
- 3 - Mütârekeyi müteakip Samsun mümessillğinde istihdam edilmiş olan Mösyö (?) Naftın bir Amerika tebaası sıfatıyla Samsun'da kalmasına müsaade edilmesini,
- 4 - Sefirlerinin Dersaadetten koğulmasına rağmen Amerika'nın Türkiye'yi bir düşman addetmeyerek el'an harb etmemiş olduğuna göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Amerika'yı düşman devletler meyanında mı ad ve telakki etmekte olduğunun makamı Devletlerinden istifsarını,
- 5 - Âcizlerinin buraya muvasalatından mukaddem seyrüsefain talimatnamesinin neşrinden sonra Dersaadete gitmek istediği ve polisçe mümanaat olduğu halde polisin iskeleden ayrıldığı bir sırada kayıkla torpidoya atlayarak İstanbul'a giden mösyö (?) King'i hükümeti mahalliyenin mukarreratı hilâfına torpidoya kabul ve Dersaadete naklinden dolayı torpido kumandanının tecziye edildiğini ve elyevm cezasını çekmekte olduğunu ve bu hâdiseden müteessir bulduklarını ve
- 6 - Hükümetin ingilizce muhaberatin memnuiyeti hakkında kararını kabul ettiklerini ve yalnız Amerika'dan gelen ticarî faturaların sansürden geçmek suretiyle ingilizce kabulünü ve
- 7 - Bazen gemideki telsizle alınacak telgrafların kruvazörde tercüme olunacak fransızca suretlerinin Hükümetçe sansür edildikten sonra Amerikalı muhataplarına tevdiine müsaade edilmesini rica ettiklerini ve
- 8 - Torpido kumandanı mister Johns tarafından temin edildiği veçhile Hükümeti mahalliyenin her emir ve kararına mutavaat edeceklerini ve vazifelerine siyaset karıştırdıkları Hükümeti

mahalliyeden bildirilecek herhangi bir Amerikalıyı derhal ihrac ve tecziyeyi bir vazifei mukadder telâkki ettiklerini ifade etmiş olduğu arz olunur.”¹⁸

Bu belge, Amiral Bristol'ün bir hafta içinde Ankara'ya iletmiş ikinci mesajdır. Torpido kumandanı aracılığıyla değil doğrudan doğruya Amiral Kurmay Başkanı aracılığıyla yollanmıştır. Bu da sözlü bir mesajdır. Birinci mesaja biraz açıklık getirmektedir. Amiral Bristol, Anadolu'daki Amerikan çıkarları bakımından kayguludur. Yine güvence üstüne güvence vermektedir: Anadolu'daki Amerikalılar siyasete karışmayacaklardır. Karıştırlarsa cezalandırılacaklardır. Olay çıkarmayacaklardır Amerikalılar. Ankara Hükümetinin kararlarına boyun eğeceklerdir. Samsun'daki torpido da Türk Hükümetinin, daha doğrusu Samsun mutasarrıflığının her kararına uyacaktır. Amerika, Türkiye ile savaşmamıştır. Şimdi de savaş halinde değildir. İngiltere, Fransa, İtalya ile bir tutulmasın Amerika. Sevr andlaşmasını da imzalamamıştır. İtilâf Devletlerinden ayrı durmaktadır. Samsun'daki Amerikan mümessili resmen tanınmasa bile bir “Amerikan vatandaşı sıfatıyla” orada otursun. Torpido limanda kalsın. Amerikan tüccarı, yazışmalarını Türkçe yürütmeğe de razıdır. Yeter ki yerinde kalsın, işini sürdürsün. Tek sözcükle Amiral Bristol, Türk Kurtuluş Savaşı içinde de “Açık kapı” (Open door) politikasını sürdürmek arzusunda.

Amiral Bristol'ün mesajları Ankara'yı düşündürür. Amerika'nın Ankara Hükümetini tanımağa doğru adımlar attığı izlenimi doğar Ankara'da. Dışişleri Bakanlığı, karşılıklı diplomatik ilişkiler kurmayı aklından geçirir. Maliye Bakanlığı daha gerçekçi davranır. Şimdilik Antalya'da yarı resmî bir Amerikan ticaret temsilciliğinin açılmasını uygun görür. 19 Aralık 1920 günü Dışişlerine şunları yazar:

“Amerika ile Türkiye arasında münasebat-ı ticariyenin tesisi ve temini ve bilhassa memleketin muhtaç olduğu levazım-ı iktisadiye ve vesait-i nakliyenin Amerika'dan tedariki arzusuyla şimdilik nîm resmî olan bir Amerikan ticaret mümessilinin Anadolu'da bulunması muvafık olup münakalat-ı ticariyenin veçhesine göre mümessilin ikamet için münasip

¹⁸ D.B.A. - S. Amerika. K. 1/1 - Samsun Mutasarrıfı İbrahim Ethem Bey'den Dahiliye Vekâletine Şifre tel. 6.12.36 (1920).

mahallin Antalya'da olması tabii görülmüş olduğundan orada ikamet edecek daimî bir mümessil-i ticarinin izamına delâlet etmesi hususunun Dersaadette bulunan Amerika Hükûmeti Amiraline cevaben iblâğı maalihtiram rica olunur efendim.”¹⁹

Maliye Bakanlığının bu yazısı, Amerikan girişimlerine verilecek cevaba temel olur. Amiral Bristol'ün birinci mesajına cevap verilmeden ikinci mesajı gelmişti. Amerikan Yüksek Komiseri Ankara ile ilişki kurmak eğiliminde görünüyordu. Açıkça söylememekle birlikte bir açık kapı istiyordu. Şimdi Anadolu'nun bir kıyısında, Antalya'da Amerika'ya bir kapı açılması öneriliyordu. Maliye Vekili Ferit Bey bu kapının Türkiye için de yararlı olabileceği kanısındaydı. Dışişleri, bu öneri üzerine, yeniden on gün kadar düşündü. Amiral Bristol'e verilecek cevabı formüle etti. 28 Aralıkta Samsun mutasarrıfına şu talimatı telledi:

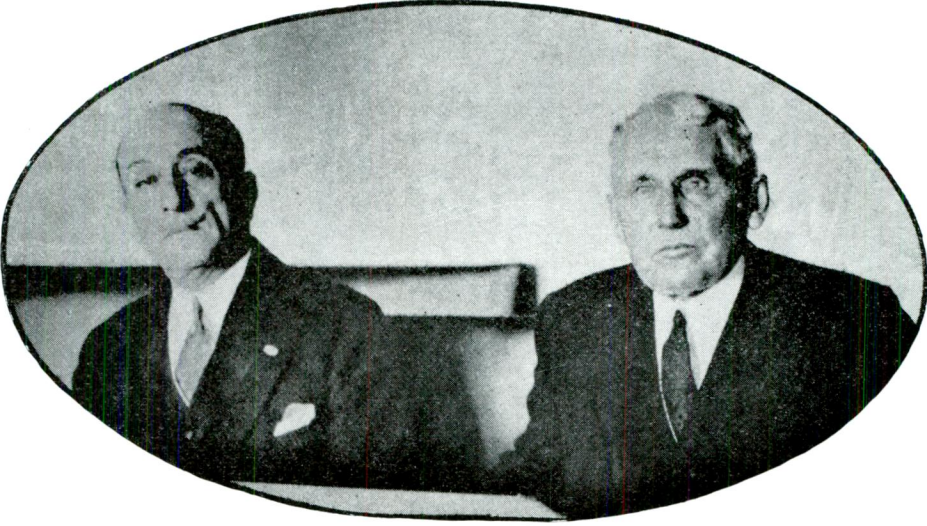
“Amiral Bristol'e söylenilmek üzere Samsun'da bulunan Amerikalı zabite atideki beyanatta bulunmanız mercudur: ‘Henüz usulü dairesinde iadei müsalemet olmadığı cihetle, şimdilik Antalya'da Amerikalılar tarafından gönderilecek bir ticaret delegesiyle münasebata girişebiliriz. Bu zat Antalya'da daimî surette kalmakla hükûmeteyn beynindeki teması temin edebilir.’”²⁰

Tam bu sırada, Rusya'dan dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Samsun'a gelmişti. Ankara'nın kararını Mutasarrıftan öğrenir ve 1 Ocak 1921 günü Ankara'ya bir telgraf çeker. Önce Amerikalılar hakkındaki düşüncelerini ve izlenimlerini anlatır: Rusya dönüşünde birçok Amerikalı ile karşılaşmıştı. Ermeniler arasında bulunmuş Amerikalılarla uzun uzun konuşmuş, birlikte yolculuk etmişti. Bu Amerikalıların “cümlesi ordumuzun harekât-ı ahirede ihraz eyledikleri hasail-i merdane ve harekât-ı âlicenabane'nin samimî bir surette medhini” yapıyorlardı. Ermenileri de “zalim, hunhar ve kat'iyyen merhamete gayri lâyük eşkiya çetesi” diye suçluyorlardı. Amerika Ermenilere değil, Türklere yardım etmelidir, diyorlardı. İçlerinde

¹⁹ D.B.A. - S. Amerika. K. 1/1: Maliye Vekâletinden Dahiliye Vekâletine. Yazı. 19 Kânunevvel 336 (1920), No. 602.

²⁰ D.B.A. - S. Amerika. K. 1/1: Hariciye Vekâletinden Samsun Mutasarrıflığına. Şifre tel. 28.12.1920, No. 736.

B. Şimşir

Türkiye'nin Vaşington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey (solda)
Amerika Dışişleri Bakanı Frank B. Kellogg ile

gazetecilerin de bulunduğu bu Amerikalılar, Türklerden yana görüşlerini bütün güçleriyle yayacaklarını da Bekir Sami Bey'e "kaviyen vaad ve temin" etmişlerdi. Bekir Sami Bey, "bu Amerikalıların lehimize yapacakları tezahürat-ı hayırhahane pek kuvvetli olacağında şüphem yoktur" dedikten sonra, Türk - Amerikan ilişkilerinin kurulması için bu elverişli havadan yararlanmak gerektiğini söylüyordu. Yalnız Bekir Sami Bey, Amerikan temsilciliğinin Antalya yerine Samsun'da açılmasını uygun görüyordu. "Kendisi (Amerika) için pek bigâne, hiçbir alâkası olmayan Antalya'ya ticaret delegelerinin kabulünden ise Samsun'a kabulünü daha mülâyim telâkki etmekteyim" diyordu ²¹. Ankara, Bekir Sami Bey'in bu görüşüne katılmadı ve "Karadeniz sevhilinde Rumlardan silâh toplanmasına mübaşeret edileceğinden Amerika mümessilinin işbu mintakada bulunmasını arzu etmiyoruz" dedi ²².

Amerika'nın Antalya'da bir ticaret temsilcisi bulundurabileceği yolundaki Türk görüşü, Samsun kanalıyla Amiral Bristol'e duyuruldu. Bristol bunu 18 Ocak 1921'de Vaşington'a ilette ²³. Bu öneri, Bristol'ün Ankara'ya üstüste yolladığı mesajlar üzerine yapılmıştı. Zaman elverişli görünüyordu. Türk ordusu Ermenilere karşı kesin zafer kazanmıştı. Türkiye ile Ermenistan arasında Gümrü andlaşması imzalanmıştı. Ermeni sorunu kapanmıştı. Ankara Hükûmeti gücünü kanıtlamıştı, kendisini dışa da tanıttırmıştı. Doğu ülkeleriyle ilişkiler kurduğu gibi Vaşington ile de ilişki kurmayı ummuştu Ankara. Bristol'ün mesajları böyle bir umut yaratmıştı. Ama umut boşa çıktı. Amerika, Türk önerisini karşılıksız bıraktı.

Ankara, bir ay kadar bekledi. Birinci İnönü Zaferi'nin hemen arkasından daha ciddi bir girişimde bulundu. 22 Ocak 1921 günü, Samsun mutasarrıflığına şu talimatı verdi:

"Limanda (Samsun'da) bulunan Amerikan harp sefinesi süvarisine, Hükûmetine iş'ar edilmek ricasiyle mevaddı âtiyi tebliğ etmeniz ve mütaleatını tarafımıza bildirmeniz mer-cudur:

²¹ *Ibid.* Samsun'da Bekir Sami Bey'den Hariciye Vekâletine. Şifre tel. 1.1.1921. No. 1377.

²² *Ibid.* Hariciye Vekâletinden Samsun'da Bekir Sami Bey'e şifre tel. 3.1.1921, No. 771.

²³ Evans, *op. cit.*, p. 329.

Evvelâ : Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ye-gâne gayesi Anadolu'da sâkin halkın hudud-u millisi dahi-
linde istiklâl-i siyasî ve iktisadisini temin etmektir.

Sâniyen : Dahil ve hariç memlekette bu gayenin istihsa-
line muhalefet edenlerden gayri hiçbir düşman tanımamak-
tayız.

Sâlisen : Cemahir-i Müttehide Hükûmetiyle inkıta-ı münasebattan evvel carî olan siyasî ve iktisadî münasebat-ı dostanenin iadesini arzu ederiz. Kapitülasyonların ilgasına Amerika'nın muvafakatı şart-ı aslîdir. Bu ümniyenin husulünü müteakip, mektep, eytamhane gibi mesailden hasıl olan ihtilâfat tabiatıyla gayet kolay bir surette hal olunabileceği gibi iktisadiyat sahasında Amerikalılarla teşrik-i mesai sayesinde her iki taraf için menafi-i azimenin temini mümkün olacaktır.

Rabian : Binaenaleyh Amerika Hükûmeti Misak-ı Millî hudutları dahilinde Türkiye'nin siyasî ve iktisadî istiklâl-i tamamını tanıyıp onunla iade-i münasebata muvafakat ederse bizim dahi buna razı olmamız hasebiyle şerait-i ânife daire-sinde kat'-ı münasebattan evvelki hale avdet edilmesi için hiçbir mani kalmamış olur." ²⁴

Londra konferansı arifesinde Ankara'nın bu girişimi ilgi çekici ve önemliydi. Türk Hükûmeti, özlü biçimde görüşünü açıklıyordu. Vaşington'a sesleniyordu: Amerika, Türk ulusunun tam bağımsızlık isteğini kabul ediyor muydu, etmiyor muydu? Kapitülasyonların kaldırılmasına razı mıydı, değil miydi? Bunlar, Ankara Hükûmetinin vazgeçilmez ön koşullarıydı. İlişkilerin düğüm noktasıydı. Amerika, Türk Hükûmetinin koşullarını kabul ederse ikili ilişkiler kurulması için ciddi bir engel kalmayacaktı. Top karşı tarafa atılmıştı. Görüşünü açıklama sırası şimdi Amerika'daydı.

Samsun mutasarrıfı İbrahim Ethem Bey, 26 Ocak akşamı Ankara'nın mesajını Amerikan torpidosu komutanına verdi. Karadeniz'de fırtına yüzünden komutan karaya çıkamamış, birkaç gün gecikme olmuştu. Mutasarrıf, torpido komutanının "şahsî fikir ve kanaatine göre Amerika ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti arasında münase-

²⁴ *D.B.A. - S. Amerika. K. 1* : Hariciye Vekâletinden Samsun mutasarrıflığına. Şifre tel. 22.1.1921, No. 16/185. Karşılaştır: Evans, *op. cit.* p. 329-330.

sebat-ı siyasiyenin iadesine hiçbir mani görmediğini, şu teşebbüsün semeredar olmasını samimiyetle temenni ettiğini ve keyfiyeti derhal Amiral Bristol'e iblag edeceğini ifade eylemiş ve başkaca mütalea serd eylemekten müctenib bir vaziyette bulunmuştur” diyordu. Amiral Bristol'ün ne düşündüğü konusunda bilgi edinebilirse ayrıca göndereceğini de ekliyordu ²⁵.

Türk girişimi konusunda Amiral'in ne düşündüğü, Hükûmetine yolladığı 9 Şubat günlü rapordan anlaşılıyordu ²⁶. Bristol, Türk mesajını Vaşington'a iletirken, Türklerin Amerikan dostluğunu arzularını, Amerikan gazetecilerine yakınlık gösterdiklerini, Amerikan okullarına yardım ettiklerini ve son olarak Mustafa Kemal Paşa'nın *United Telegraph* muhabirine verdiği demecinde Amerika'yı övdüğünü ²⁷ bildirdi. Ama bu kadarla yetinmedi. Türklerin dostluk gösterilerine tam olarak güvenilemeyeceğini, Türk isteklerinin bir pazarlık başlangıcı olabileceğini, Türklerin ilerde yeni isteklerde bulunabileceklerini öne sürdü. Bu konuda şimdilik hiçbir şey yapılmamasını ve Ankara'ya karşılık verilmemesini Hükûmetine önerdi. Bristol ayrıca, Londra konferansından sonra da Ankara ile İstanbul arasındaki ayrılık sürüp giderse o zaman Ankara Hükûmetini yakından izleyebilmek için Yüksek Komiserin temsilcisi olarak bir Amerikan görevlisinin Ankara'ya gönderilebileceğini de ekledi. Vaşington, Bristol'ün görüşünü eleştirisiz benimsedi ve Ankara'nın önerisini cevapsız bıraktı ²⁸.

Türk dostu olduğunu söyleyen, Ankara'ya yakınlık gösteren ve Türk - Amerikan ilişkilerinin kurulmasından yanaymış gibi görünen Amiral Bristol'ün, Ankara'nın son önerisini desteklemesi beklenirdi. Öyle olmadı. Amiral, Ankara'ya karşı başka, Vaşington'a karşı başka konuşuyordu. Türk dostluğunda içten olmadığını, dostluk gösterilerinin sözden öteye geçmediğini, iş ciddiyete ve resmiyete dökülünce yan çizivereceğini gösterdi. Vaşington'a karşı Türk önerisini savu-

²⁵ D.B.A. - S. Amerika. K. 1: Samsun Mutasarrıflığından Hariciye Vekâletine. Şifre tel. 28.1.1921, No. 329.

²⁶ Evans, *op. cit.* p. 330.

²⁷ Atatürk, *United Telegraph* muhabirine verdiği ve 17.1.1921 günlü *Hakimiyet-i Milliye*'de de yayımlanan demecinde: “Türkiye halkı Amerika'yı hayırhah ve insanıyetperver ve müdafî-i hürriyet evsafı ile tanır. Memleketimiz dahilinde deruhte ettiğimiz medenî ve umranperverane mesaide Amerika menabiinden azamî surette istifade etmeyi temenni ederiz.” demişti.

²⁸ Evans, *op. cit.*, p. 330.

nacağı yerde, Türklere güvenilemeyeceğini ve Ankara'nın önerisini cevapsız bırakmak gerektiğini söyledi. Ankara ile Vaşington arasında ilişki kurulmasını engelledi. Gerçi Vaşington buna hazır değildi, ilişki kurmaya henüz yanaşmayacaktı. Ama, Türk dostu olduğunu öne süren Amiral Bristol'un, Amerika'ya uzatılan Ankara'nın dostluk elini sıkılmaktan yana olacağı umulurdu. Amiralin ve Amerika'nın bundan daha pek uzak olduğu anlaşıldı.

* * *

Bu arada Samsun limanında sürekli olarak bir Amerikan torpidosu bulunduruluyordu. Her ay torpidonun biri gidiyor, diğeri geliyordu. Burada sürekli nöbet tutuyordu Amerikalılar. Aylık nöbet değiştirmeye uyularak, 25 Ocak 1921'de 238 numarralı torpido Samsun'a gelmişti. Geri dönecek torpido ile yeni gelenin kumandanları birlikte mutasarrıfı ziyaret etmişlerdi. Türk Hükümetinin "her türlü evamirini derhal icrayı vazife addettiklerini" yinelemişlerdi²⁹. Ankara Hükümeti bir Amerikan torpidosunun Samsun'da bulundurulmasına ses çıkarmıyordu. Torpido, Ankara ile Amiral Bristol arasında haberleşme aracı olarak da kullanılıyordu.

İki ay süreyle Amerika'dan cevap bekleyen Ankara, Londra Konferansının başarısızlıkla sona erdiği ve Yunanlıların İnönü'nde ikinci kez saldırıya hazırlandıkları bir sırada, Amiral Bristol'e bir mektup yolladı. 21 Mart 1921 günü, Hariciye Vekâleti Samsun mutasarrıfına yolladığı bir yazıda, "Dersaadet Amerika Fevkalade Komiseri Amiral Bristol'e irsal edilmek üzere melfuf mektubun Samsun limanında bulunmakta olan Amerikan harp sefinesi süvarisine teslimini ve neticenin iş'arımı rica ederim" dedi³⁰. Mutasarrıf, İkinci İnönü Zaferi'nin kazanıldığı günlerde, 5 Nisanda mektubu torpido süvarisine teslim etti³¹. Kapalı zarfla gönderilen bu mektubun örneği arşivde saklanmamıştır. Ama bunun, Türk - Amerikan ilişkileri kurulmasıyla ilgili olduğu ve Amiral Bristol'den, Türk önerisine Amerika'nın cevabının çabuklaştırmasının istendiği, söylenebilir.

²⁹ *D.B.A. - S. Amerika. K. 1*: Dahiliye Vekâletinden Hariciye Vekâletine. Yazı. 28.12.1920, No. 10228/3375.

³⁰ *D.B.A. - S. Amerika. K. 1*: Hariciye Vekâletinden Samsun Mutasarrıflığına yazı. 21.3.1921, No. 743.

³¹ *Ibid.* Canik Mutasarrıflığından Hariciye Vekâletine Yazı. 5.4.1921, No. 1222/4.

Çünkü Amerika hâlâ cevap vermemişti ve Ankara Hükûmeti bu günlerde cevap beklemekteydi.

1921 Nisan, Mayıs ayları sessiz bekleyişle geçti. Haziran'da karşılıklı kıpırdanışlar başladı. Haziran başında Amerikan Yakın Doğu Yardım Örgütü görevlilerinden R. McDowell Ankara'ya gelmişti. Türk Hükûmeti, bunun aracılığıyla Amiral Bristol'e haber saldı. Amerika'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini tanınması için yapılmış öneriye cevap beklendiğini bildirdi³². Öteyandan Amiral Bristol de İstanbul'da soruşturmalara koyulmuştu. İstanbul Hükûmeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı görmüş, Ankara Hükûmetinin Vaşington'a bir mümessil göndermek istediği yolunda söylentiler dolaştığını, bu konuda ne düşündüğünü sormuştu. Bu haberi Ankara'ya telleyen Hamid Bey, "fikrimizce Vaşington'a, orada bulunan sabık Hahambaşı efendiyi mümessil tâyin etmek muvafık olacaktır" diyordu³³. Dışişleri, Hamit Bey'in telgrafının altına, "bu mesele gelen Amerikalılarla konuşulacaktır" diye not düşmüştü.

Amiral Bristol, Ankara ile Vaşington arasında ilişki kurulmasına İstanbul Hükûmetinin tepkisini de anlamak niyetiyle İzzet Paşa'yı görürken, aynı zamanda yaverlerinden birini Ankara'ya gönderiyordu. 18 Haziran 1921 günü, "gayet müstacel" olarak, İçişlerinden Dışişlerine şu haber veriliyordu:

"Bir Amerikan torpidosu ile Samsun'a gelerek torpido kumandanı ile birlikte mutasarrıfı ziyaret eden kıdemli yüzbaşı... Ankara'ya gelerek Hükûmet-i merkeziye (Ankara) ile temas etmeğe ve müstakbeldeki muamelâtı ticariye ve iktisadiyeye müteallik bazı tettebbuatta bulunmağa Amiral Bristol tarafından memur edildiğini ifade ettiği Samsun mutasarrıflığından bildirilmiş ve sebkeden talimat-ı cevabiye üzerine şehri halin onbeşinci günü (15.6.1921 günü) Samsun'dan otomobille Ankara'ya müteveccihen hareket etmiş olduğu maruzdur efendim."³⁴

³² Evans, *op. cit.*, p. 330.

³³ D.B.A. - S. Amerika. K. 1: Ankara Hükûmetinin İstanbul temsilcisi Hamid Bey'den Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e. Şifre tel. 20.6.1921.

³⁴ *Ibid.* Dahiliye Vekâletinden Hariciye Vekâletine. Yazı. 18.6.1921, No. 3811. Gayet müstaceldir.

Dışişleri, hemen, Samsun'dan Ankara'ya doğru yola çıkan Amerikalı yüzbaşıya yolda gereken kolaylığın gösterilmesini İçişlerinden istedi³⁵.

Amerikan Yakın Doğu Örgütüyle ilişkileri bulunan Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti de, birkaç gün gecikmeyle, Amerika'nın Samsun'a gelişini Dışişlerine haber veriyor ve: "Amiral Bristol'un yâverlerinden ve Amerika bahriye zabitlerinden yüzbaşı Robertson (?), Ankara'ya gelmek niyetiyle Samsun'a çıkmıştır. Türk hayırhahı olduğu istihbar kılınan mummaileyhin gelmesinde Vekâlet-i Celilelerince bir faide mutasavver ise azimetine müsaade edilmesi için teşebbüsât-ı lâzimenin icrası ve Vekâlet-i âciziye de malûmat ita buyurulmasını" diyordu³⁶. Bu yazı kaleme alındığı zaman Amerikalı yüzbaşı Samsun - Ankara yolunun yarısını aşmış bulunuyordu.

Öte yandan Amiral Bristol, Vaşington'u da hazırlamağa çalışıyor görünüyordu. Aylarca düşündükten ve Batılı ülkelerin bile Ankara Hükûmetiyle ilişki kurmağa doğru gittiklerini gördükten sonra, 20 Haziranda görüşünü ve önerisini Vaşington'a tellemişti. Ankara ile İstanbul arasında uzlaşma umudu yok diyor ve ekliyordu: Ankara'nın otoritesi altında bulunan Anadolu'daki Amerikan çıkarlarını gözetip korumak üzere, Yüksek Komiserliğin bir delegesini Ankara'ya göndermek gerekiyordu. Bu, Berut, Halep gibi yerlerdeki Amerikan delegelerinin statüsünde olacaktı. Son olarak hem Fransa, hem İngiltere Ankara'ya gayri resmî heyetler yollamışlardı. İtalya, Antalya kanalıyla zaten Ankara'yla ilişkilerini sürdürüyordu. Amerika Anadolu'nun dışında bırakılmak istenmiyorsa hemen harekete geçmek gerekiyordu³⁷. Vaşington, iki gün içinde görüşünü bildirdi: Ankara'ya bir delege göndermek yararlı olacaktı. Ama, bunun statüsü Halep ve Berut'taki Amerikan temsilcilerininkine benzeyemezdi. Onlar yerel makamlarla resmen yazışabiliyorlardı. Aynı şey Ankara'da yapılamaz, yani Ankara Hükûmetiyle resmî yazışmaya girişilemezdi. Yüksek Komiserlik, gayri resmî olarak Ankara'ya yollanacak birisini önerebilir miydi³⁸?

³⁵ *Ibid.* Hariciye Vekâletinden Dahiliye Vekâletine. Yazı. 21.6.1921, No. 1658. Gayet müstaceldir.

³⁶ *Ibid.* Sıhhiye Vekâletinden Hariciye Vekaletine yazı. 23.6.1921, No. 8873/459.

³⁷ Evans, *op. cit.*, p. 331.

³⁸ *Ibid.*

Vaşington, Ankara Hükûmetini *de jure* değil, *de facto* bile tanımak yönünde bir adım atmaktan dikkatle kaçınıyordu. Kraldan fazla kralcıydı. Türkiye ile savaş halindeki Devletler bile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini fiilen tanırken, Türkiye ile hiç savaşmamış olan ve savaş halinde de bulunmayan Amerika, Ankara Hükûmetini tanımaya doğru gidiyormuş görünmekten bile ürküyordu. Ne var ki, Anadolu'da artık İstanbul'un sözü geçmiyordu. Buraya Ankara Hükûmeti egemendi. Anadolu'daki Amerikan çıkarlarını gözetecek birisine gerek vardı. Ama Anadolu'ya gönderilecek bu Amerikalı resmî bir sıfat taşımamalı, Ankara Hükûmetiyle hiçbir resmî ilişki kurmamalı, yazışmamalıydı!

Vaşington'un düşünceleri henüz bu aşamadayken araya Yunan genel saldırısı ve Sakarya meydan savaşı girdi. Sakarya savaşı günlerinde Vaşington'la Ankara arasında ilişki kurulamamıştı. Ama Ankara'ya gelen Amerikalılar hiç eksik olmuyordu. 1921 Temmuz başlarında üç kişilik bir Amerikan grubu Ankara'ya gelmişti. 25 Haziranda Kastamonu'dan otomobile geçen bu Amerikalılar hakkında o bölge komutanı Muhittin Paşa özetle şu bilgileri veriyordu. Birisi "zeki, şeytan fikirli bir gazeteci" idi. Daha önce de doğuda bulunmuş ve General Harbord heyetiyle birlikte Doğu Anadolu'yu dolaşmıştı. İkinci Amerikalı, New York Tabiat Tarihi müzesi Müdürü Mr. Brown'du. Ağırbaşlı, araştırmacı bir kişiydi, yolda gelirken midye kabukları toplamıştı. Grubun üçüncü üyesi Mr. Heck'ti. Amerikan Elçiliğinin eski kâtiplerindendi. Birbuçuk yıl önce bu görevinden ayrılıp General Motors şirketinin İstanbul müdürü olmuştu. Büyük Savaştan önce sekiz ay kadar Şebinkarahisar'da da kalmıştı. İyi Türkçe konuşuyordu. Türk - Amerikan ilişkilerinin kurulması konusunda Ankara'nın ne düşündüğünü öğrenmekle görevlendirilmişti. Muhittin Paşa, "Ankara'dan, bir Amerikan mümessilinin Anadolu merkezinde görmek arzu edildiği ihsas olunması üzerine, Amerikan Sefaretinin kendisine (Mr. Heck'e) Ankaraca nasıl bir mümessillik arzu edildiğini istihracı vazifesini tevdi ettiği öğrenildi" diyor, bu Amerikalıların "mühim adamlar" olduklarını söylüyor ve kendilerinden zarar gelmeyeceğini, yararlanılabileceğini de ekliyordu³⁹.

³⁹ D.B.A. - S. Amerika. K. 1: Kastamonu Havalisi Kumandanı Muhittin Paşa'dan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine. Şifre tel. 25.6.1921.

Sakarya savaşı günlerinde Ankara'da iki de Amerikalı bayan bulunuyordu. Miss Annie J. Allen ve Miss Billings adlarındaki bu bayanlar, Amerikan Yakın Doğu Yardım Örgütü adına, 1921 Haziran başlarında Ankara'ya gelip Hürriyet oteline yerleşmişlerdi. Kendilerinin siyasal görevleri de var gibi görünüyordu. Miss Allen, "bazı resmî işleri görüşmek üzere", 13 Haziran'da Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'den randevu istedi ve üç gün sonrası için kendisine randevu verildi⁴⁰. Sakarya meydan savaşı günlerinde bu bayanlar hâlâ Ankara'da bulunuyorlar ve Dışişleriyle ilişkilerini sürdürüyorlardı. Miss Allen, 15 Ağustosta Yusuf Kemal Bey'in kurban bayramını kutluyor ve kendisine içtenlikle teşekkür ediliyordu⁴¹.

Gerek yardım örgütü adına Ankara'ya gelen bu bayanlar, gerek özel olarak geziye çıkmış görünen öteki Amerikan grubu, Ankara ile Vaşington arasında nasıl ilişki kurulacağını araştırıyorlar, nabız yokluyorlardı. Amiral Bristol, yalnız yaverlerinden birini Ankara'ya gönderip bilgi toplamakla yetinmiyor, başka kaynaklardan da yararlanmağa çalışıyordu. Bristol'ü düşündüren asıl soru şuydu: Anadolu'ya bir Amerikan temsilcisi gönderilirse, bunun karşılığında Ankara Hükûmeti de Amerika'ya bir temsilci göndermekte direnecek miydi? Önemli bir sonundu bu. Çünkü, Türklere karşı yoğun bir düşmanlık propagandasının etkisi altında bulunan Amerikan kamuoyunun ve özellikle Amerikan Kongresinin, Ankara Hükûmetinin temsilcisini kabule kolay yanaşmayacağını Amiral Bristol biliyordu. Vaşington, karşılıksız olarak Anadolu'ya temsilci göndermek isteyecekti. Yani Amerika için Anadolu'nun açılması, Türkiye için ise Amerika'nın kapalı kalması gibi ters bir tutum izleyecekti.

* * *

Sakarya zaferi, Türk Kurtuluş Savaşının bir dönüm noktası oldu. Elenizm tarihinin en büyük, en ihtiraslı taarruzu Sakarya'da boğuldu. Elenlerin "Büyük Emeli" (Megali idea) orada tarihe gömüldü. Batının bir kin ve intikam belgesi olan Sevr andlaşmasını Türklere empoze edebileceklerini sananların umutları suya düştü.

⁴⁰ *Ibid.* Ankara'da, Hürriyet otelinde Miss Allen'den Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e mektup, 13.6.1921 ve Hariciye Vekâletinden Miss Allen'e cevap, 14.6.1921.

⁴¹ *Ibid.* Miss Allen'den Yusuf Kemal Bey'e tebrik, 15.8.1921 ve Yusuf Kemal Bey'den Miss Allen'e teşekkür, 16.8.1921.

Bundan sonra barışın Yunanlılardan çok Türklerin iradesine bağlı olacağı anlaşıldı. Askerî bakımdan inisiyatif artık Türklere geçmişti. İngiltere’de soğuk duş etkisi yapan Sakarya zaferi, İtilâf devletleri cephesinde ciddi çatlaklar yarattı. Fransa, 20 Ekim 1921’de Ankara Hükûmetiyle anlaşma imzaladı. İtalya da Ankara ile anlaşma yolları aramağa koyuldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Fransa ve İtalya arasında mümessillik düzeyinde diplomatik ilişkiler kuruldu. 1921 Eylûlünde Roma’da Türk Diplomatik Misyonu açıldı. İki ay kadar sonra Paris Türk Diplomatik Misyonu da göreve başladı. Bu Misyonlar, ya da Mümessillikler, Elçilikler gibi görev yapıyorlardı. Resmen tanınmışlardı.

İşte bu hava içinde İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Vaşington’u önemle uyarmak gereğini duydu. İtilâf Devletleri bile Ankara Hükûmetini tanımağa doğru giderlerken Amerika’nın uzakta ve kenarda kalmasının uygun olmayacağını, bu politikanın Amerikan çıkarlarına ters düşeceğini anlattı. 28 Ekim 1921 günü Vaşington’a çektiği telgrafta, Fransa’nın Ankara Hükûmeti ile bir anlaşma imzaladığını, İtalyanlar ile İngilizlerin de Ankara’ya birer heyet göndereceklerini bildiriyor, Amerika’nın da artık harekete geçmesi gerektiğini savunuyordu. Amerika, Ankara’ya uzak durmakla ekonomik fırsat kapılarını açık tutamazdı. Ankara Hükûmeti ülkeye gerçekten egemendi, halkın çoğunluğunca destekleniyordu. Bristol, İstanbul’daki Amerikan ticaret ataşesi yardımcısı Julian Gillespie’yi, Yüksek Komiserin temsilcisi sıfatıyla Ankara’ya göndermeyi öneriyordu ⁴².

Amerikan çıkarları açısından Bristol’ün uyarıları yerindeydi. Amerika, Türkiye pazarını başka ülkelere kaptırıyordu. Türk - Amerikan ticareti hızla düşmeğe başlamıştı. Bu düşüş, son bir yıl içinde yüzde elliye yaklaşmıştı. Amerika’nın Türkiye’ye ihracatı 1920’de 42.747.798 dolar iken 1921’de 25.785.480 dolar; Türkiye’den ithalâtı ise 39.766.936 dolar iken 20.143.037 dolar olmuştu ⁴³. Toplam Türk - Amerikan ticaret hacmi 82 milyon küsurdan 45 milyon küsur dolara düşmüştü ve düşüş sürüp gidiyordu.

⁴² Evans, *op. cit.*, p. 331-332.

⁴³ *The Treaty with Turkey. Statements, Resolutions and Reports in favor of Ratification of the Treaty of Lausanne*, New York: 1926, p. 76.

Amerikan Hükûmeti, ürkek biçimde ve geçten geç Mr. Gillespie'nin Ankara'ya gönderilmesine razı oldu. Gillespie, Amerikan Dışişleri görevlilerinden olmadığı, Ticaret Bakanlığının bir görevlisi olduğu için, onun Ankara'ya gönderilmesi, Vaşington ile Ankara arasında diplomatik ilişki kuruluyormuş ve Amerika Ankara Hükûmetini tanımaya doğru gidiyormuş gibi yorumlanamayacaktı. Vaşington bu konuda pek çekingendi. Gillespie Ankara'ya gidebilirdi. Ama resmî bir sıfat taşıyamazdı. İlk düşünce, Gillespie'nin Ankara Hükûmetiyle hiçbir ilişkide bulunmaması yönündeydi. Bu durumda kendisinin bir turistten farkı kalmayacağı anlaşılmalı ki, Ankara Hükûmetiyle ilişki kurmasına razı olundu.

Amiral Bristol, Vaşington'un onayını aldıktan sonra İstanbul'da bulunan Hamid Bey aracılığıyla Ankara'nın fikrini sordu. Ankara Hükûmeti, Amerikan temsilcisini kabul edecek miydi? Anlaşıldı ki, Ankara, Amerikan temsilcisini memnurlukla karşılayacaktı. Ama bunun karşılığında Amerika'ya bir temsilci göndermek istiyordu. Bu konuda Ankara hazırlıklara da başlamıştı. Ankara'nın Amerika'ya bir temsilci göndermek istediği anlaşılınca, Vaşington yine karıştı. Amerikan Dışişleri paniğe kapıldı. 15 Kasım 1921'de Amiral Bristol'e hemen talimat tellendi. Vaşington, Ankara temsilcisini hiç mi hiç istemiyordu. Amerika'da, Türklere karşı bir propaganda kampanyası vardı. Türklerin Hıristiyanlara kötü davrandıkları öne sürülüyordu. Amerikan kamuoyu bu kampanyanın etkisi altındaydı. Ankara'nın temsilcisini kabul ederse Amerikan Dışişleri Bakanlığı, şimşekleri üzerine çekecekti; Kongre'nin hışmına uğrayacaktı. Ne yapıp yapıp Ankara'yı bu niyetinden caydırmalıydı. Türklerin, Amerika'ya temsilci gönderme umutları kırılmalıydı⁴⁴. Bristol, Vaşington'un tutumunu eleştirdi: İtilâf Devletleri, Ankara temsilcilerini kabul etmektен çekinmemişlerdi. Ankara Hükûmeti iki yıldır ayaktaydı. Ülkenin büyük bir bölümüne egemendi. İstanbul Hükûmeti, yalnızca bir gölgeydi. Hem de Ankara'nın bir gölgesiydi. Türk Ulusal hareketi ciddiye alınmalıydı. Sesini dünyaya duyurabilmeliydi. Avrupa merkezlerinin çoğunda Türklere bu olanak tanınmıştı. Yalnız Amerika, Ankara'ya bu yolu kapamıştı⁴⁵. . . Bristol'ün uyarıları, yergileri, Vaşington'un tutumunu değiştirmeğe yetmedi. Amerikan Hükûmeti, Ankara'nın temsilcisini istemiyordu ve kabul etmeyecekti.

⁴⁴ Evans, *op. cit.*, p. 332.

⁴⁵ *Ibid.*

1921 yılı Ankara ile Vaşington arasında ilişki kurulamadan geçti. Yılın sonunda Gillespie Ankara'ya yollandı. Bir Amerikan des-troyeriyle İnebolu'ya çıktı. Ordan, on bir günlük bir yolculuktan sonra Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal Bey, Adnan Bey ve Rauf Bey gibi Ankara'nın önde gelen liderleriyle görüştü. Mustafa Kemal Paşa kendisini pek etkilemişti. Gillespie, 2 Ocak 1922 günü Rauf Bey'e 24 soruyu kapsayan bir liste verdi⁴⁶.

Gillespie'nin listesi, "Ankara Hükûmetinin Amerikan iş adam-larına ve sermayesine karşı tutumu nedir?" sorusuyla başlıyor ve yalnız ekonomik, teknik ve ticarî konuları kapsıyordu. Sorulara verilen karşılıklardan anlaşıldığına göre: Ankara Hükûmeti, Türkiye'nin kalkınmasında Amerikan sermayesinden yararlanmayı arzu ediyordu. Amerikan iş adamlarına kolaylık gösterecekti. Mersin limanı, Çukur-ova sulaması, Bayburt ve Zonguldak elektrik merkezleri projeleri incelenmekteydi. İlerde demiryolları, madenler gibi çeşitli projeler ele alınacaktı. Amerikan iş adamları bunlarla ilgilenebilirlerdi. Türk Hükûmeti, kendisine sunulacak projeleri incelemeye hazırды. . . So-rular ve yanıtlar birbirini izliyordu. Türk Hükûmeti, Türkiye'nin bağımsızlığına ve eğemenliğine ters düşmemek koşuluyla Amerika ile ekonomik ve ticarî ilişkilerini geliştirmeye arzulu-ydu. Gillespie, bir buçuk ay kadar Ankara'da kaldıktan sonra 1922 Şubat ortala-rında İstanbul'a döndü. Topladığı bilgilere dayanarak bir rapor hazırladı. Türk Hükûmetinin, Amerika ile ekonomik ve ticarî ilişki-leri geliştirmek istediğinden başka, imtiyazlar karşılığında Amerika'-dan malî yardım ve ödünç para almayı da umduğunu yazdı. Savaş yüzünden şimdilik Amerikan ticareti için Türkiye'de geniş olanaklar bulunmadığını söyledi⁴⁷. . . Türk Kurtuluş Savaşı içinde Amerika'-nın Ankara'ya gönderdiği ilk yarı resmî temsilcinin görevi böylece sona ermiş oldu.

Sakarya zaferi üzerine aylarca düşünen İtilâf Devletleri, 1922'de yeni bir barış taarruzuna girişmişlerdi. Türkiye ile Yunanistan ara-sındaki savaşa son vermek niyetiyle Mart 1922'de Paris'te toplanmış-lardı. Türkiye ile ilgili olarak İtilâf Devletlerinin yeniden diplomatik

⁴⁶ D.B.A. - S. Amerika. K. 1/10: Julian E. Gillespie'den Rauf Bey'e mektup. Ankara, 2. 1. 1922 ve eki. Evans, Gillespie'nin 40 soruluk bir liste verdiğini yazmak-tadır. Türk arşivindeki liste 24 soruyu kapsıyor.

⁴⁷ Evans, *op. cit.*, p. 334-336.

girişimlerini yoğunlaştırmağa başladıkları bir sırada Amerika'nın Ankara'da yarı resmî bile bir temsilcisi bulunmuyordu. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Paris'te toplandıkları sıralarda Avrupa başkentlerine bir geziye çıkan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, İstanbul'dan geçerken Amiral Bristol ve yardımcısı Allen Dulles ile görüştü. Amerika ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında diplomatik ilişkiler kurulması ve bir andlaşma imzalanması konusunu açtı. Ama bu girişimden bir sonuç çıkmadı⁴⁸. Amerika, Ankara Hükûmetini resmen tanımak düşünncesinden henüz çok uzaktı.

Gillespie'nin bir buçuk ay kadar Ankara'da kaldıktan sonra geri dönmesi üzerine Amerika, bu kez Robert W. Imbrie adındaki bir Dışişleri görevlisini Ankara'ya temsilci olarak göndermeğe karar verdi. Bu temsilcinin Ankara'ya kabulü işi Türk Dışişleriyle Bristol arasında uzun tartışma konusu oldu. Türk Hükûmeti, Amerika'ya bir temsilci göndermek istiyordu. Türk temsilcisi Amerika'ya kabul edilmedikçe Imbrie'yi Ankara'ya kabul etmek istemiyordu. Imbrie doğrudan doğruya Vaşington'dan yollanmıştı. Amiral Bristol ise onu kendi temsilcisi olarak Ankara'ya göndermek istiyordu. Ankara Hükûmeti bunu da kabul etmiyordu. Çünkü Amiral Bristol İstanbul Hükûmeti nezdinde görevliydi. Onun temsilcisi sıfatıyla bir Amerikalının Ankara'ya kabulü, Ankara Hükûmetinin İstanbul Hükûmetine tâbi olduğu biçiminde yorumlanabilecekti. Ankara, doğrudan doğruya Vaşington'la ilişki kurmak arzusundaydı. Ama bu ilişkinin karşılıklı olmasını istiyordu. Ankara'ya bir Amerikan temsilcisi gelecekte, Vaşington'a da bir Türk temsilcisi gönderilmeliydi. Dışişleri, "Amerika ile usulü dairesinde tesis-i münasebattan tevellüd edecek fevaidi takdir ve bunu arzu eylemekteyiz... (Ama) İstihbarat memuru sıfatıyla buraya bir Amerikalının gelmesinde bizim için ne menfaat olduğunu lâyikeyle takdir edemiyoruz" diyor⁴⁹ ve Imbrie'yi kabul etmiyordu. Vaşington'un görevlisi dokuz hafta İstanbul'da bekletildi ve Ankara'ya kabul edilmedi. Amiral Bristol ise direniyordu. Amerika'ya bir Türk temsilcisi gönderilmeksizin Imbrie'nin Ankara'ya kabul edilmesini durmadan rica ediyordu. Sonunda Dışişleri Bakanlığı, Bakanlar Kuruluna başvurdu. Hamid

⁴⁸ *Ibid.* p. 336-337.

⁴⁹ *D.B.A. - S. Amerika. K. 1* : Hariciye Vekâletinden İstanbul'da Hamid Bey'e. Şifre tel. 26.5.1922, No. 357.

Bey aracılığıyla Amiral Bristol'le yapılan uzun görüşmeleri anlattı ve bir karar verilmesini rica etti. Bakanlar Kurulu 1 Haziran 1922'da Imbrie'yi gayri resmî olarak Ankara'ya kabul etmeğe karar verdi. Şu kararnameyi kabul etti:

“Amiral Bristol tarafından Ankara'ya Mösyö Imbrie isminde bir zatın mümessil olarak gönderilmek istendiğinden bu babda bir karar ittihazı zımnında Hariciye Vekâletinin 31 Mayıs 338 tarihli ve Umuru Siyasiye Müdüriyeti 2706 numrolu tezkeresi İcra Vekilleri Heyetinin 1 Haziran 338 tarihli içtimamında kıraat ve keyfiyet tezekkür olunarak sureti gayri resmîyede kabulü takarrur etmiştir. 1/6/338”⁵⁰

Bu karar Amerikalıları sevindirdi. 13 Haziranda Hamid Bey, İstanbul'dan Ankara'ya şunları telliyordu: “Bugün Mösyö Imbrie bendenize gelerek Anadolu'ya kabulünden dolayı bilhassa teşekkür etti. Bu teşekküratını arzetmeğe bendenizi memur etti. Cumartesi veya Pazar günü buradan toprido ile İnebolu'ya hareket edecektir. Şimdiye kadar altı devlet nezdine memur gittiğini ve fakat hiçbir yere bizim nezdimize gittiği gibi şevkle hareket etmemiş olduğunu söyledi. Bu zat hakkındaki tahkikatım şudur: Gayet doğru ve namuslu bir adam. Bizim hakkımızda hiçbir garazı yok... Tercüman olarak yanında Reşad Bey namında bir genç çocuk getiriyor. Efkarına hüsnü şahadet ediliyor ferman.”⁵¹

244 sayılı Amerikan torpidosu ile 20 Haziranda İnebolu'ya çıkan Imbrie, Haziran sonunda Ankara'ya geldi. Kendisi “Türk ve Amerikan münasebat-ı siyasiyesinin tesisine memur edildiğini” söylüyordu⁵². Ama önemli bir rol oynayabilecek durumda değildi. Ankara kendisini sadece “suret-i gayri resmîyede” kabul etmişti. Amerikan Hükûmeti de Türkiye ile normal diplomatik ilişki kurmağa hazır değildi. Mr. Imbrie, Ankara'da silik bir Amerikalı olarak kaldı. Dört ay kadar sonra, Türk ordularının kesin zaferini de görerek, Ekim 1922'de İstanbul'a döndü.

⁵⁰ *Ibid.* İcra Vekilleri Heyetinin 1 Haziran 1338 (1922) tarihli, 1620 sayılı kararnamesi.

⁵¹ *Ibid.* Hamid Bey'den Hariciye Vekâletine. Şifre tel. 13.6.1922, No. 506.

⁵² *D.B.A. - S. Amerika. K. 1*: Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesinden Hariciye Vekâletine. Yazı. 21.6.1922, No. 2190.

Imbrie, dört ay içinde Anadolu'da yedi vilâyet dolaşmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin egemenliği altındaki yerlerde dirlik, düzenlik görmüştü. Hıristiyanlara baskı yapıldığına hiç tanık olmamıştı. İstanbul'a dönünce bunları Vaşington'a rapor etti. Amerikan ticareti için Anadolu'nun önemsiz olduğunu söyledi. Yalnız tütün önemliydi. Raporunda, Amerikan tüccarı için kapitülasyonların kesinlikle gerekli olduğunu ileri sürüyordu⁵³. Buna bakarak Imbrie'nin, Ankara Hükûmetinin dâvasını pek kavrayamamış olduğu söylenebilir.

Türk ordularının İzmir'i kurtarışlarından bir ay kadar sonra, 14 Ekim 1922 günü, Amiral Bristol yazılı olarak Ankara Hükûmetine başvurdu. Kendisinin delegesi sıfatıyla İzmir'de bir Amerikalı bulundurmamak istediğini bildirdi. Müsaade istedi. Ankara Hükûmeti Bristol'un dileğini bu kez geri çevirdi. Bakanlar Kurulu 16 Kasım'da şu kararı aldı:

"Amiral Bristol'un Hamid Bey'e verdiği bir muhturada: "Amerikan Hükûmetinin İstanbul Fevkalade Komiserliğinin İzmir delegesi Mister Maynard Barnes'tır. Maynard'ın İzmir'de ikametine müsaade itası elyevm Mister Imbrie'nin mazhar olduğu vaziyet-i hukukiyenin mumailiye itası Hükûmet-i metbuam ile Büyük Millet Meclisi Hükûmeti için mütekabilen nâfi olacağı zannındayım" denildikten bahisle, Mister Imbrie'nin burada bulunması bir müsaadei mahsusa olmak üzere kabul edilmiş bulunmasına nazaran bu müsaadenin İzmir'e de teşmil edilip edilmeyeceğine dair Hariciye Vekâletinin 19 Teşrinievvel 38 tarih ve Umur-u Siyasiye Müdüriyeti 5971/573 numrolu tezkeresi İcra Vekilleri Heyetinin 16/11/38 tarihindeki içtimamında ledettezekkür İstanbul Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresine iltihak ettiğinden ve Amerika Hükûmetiyle hüsnü münasebat tesis etmek istediğimizden münasebat-ı siyasiyenin Büyük Millet Meeclisi ile tesisinden evvel İzmir'de bir mümessil kabulü muvafık görülmemiştir."⁵⁴

Dışişleri, bu kararnameyi İstanbul'da Rafet Paşa'ya yolladı. Amerika ile ilişkiler kurulmadan önce İzmir'de bir Amerikan temsil-

⁵³ Evans, *op. cit.*, p. 338.

⁵⁴ D.B.A. - S. Amerika. K. 1 : 16.11.1922 tarihli, 2000 sayılı kararname.

cisinin kabul edilemeyeceğini bildirdi. "Tekrar müracaat vaki olduğu takdirde bu yolda idare-i kelâm edilmesi mercudur" dedi⁵⁵.

Lozan barış konferansı açılırken Amerika'nın yalnız İstanbul'da Yüksek Komiserliği vardı. Anadolu'da temsilcisi yoktu. 1923 yılı başında Konsolos Maynard B. Barnes, Imbrie'nin yerine Ankara'ya gönderildi. Delege sıfatını taşıyordu. Lozan barış andlaşmasının imzalandığı, Türkiye'de Cumhuriyetin kurulduğu dönemlerde Anadolu'da Amerika'yı temsil eden bu delegeydi. Amiral Bristol yine İstanbul'daydı. Barış döneminde Yüksek Komiserlik ünvanını bırakmış, Diplomatik Mümessil ünvanını almıştı. Amerika ile Türkiye arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulabilmesi için daha uzun zaman beklemek gerekecekti ve bu uzun süre içinde Bristol hep Mümessil olarak Türkiye'de kalacaktı. Türkiye'nin ise Amerika'da hiç temsilcisi yoktu. Vaşington Hükûmeti, bir Türk temsilcisini Amerikan toprağına kabul etmiyor ya da edemiyordu.

Bunun başlıca nedeni Amerika'daki Türk düşmanlığı kampanyasıydı. Ermeniler, Rumlar ve onların Amerikan yandaşlarıncı sürdürülen bu düşmanca propaganda kampanyası Amerikan Kongresini etkilemişti. Vaşington Hükûmeti, Kongrenin şimşeklerini üstüne çekmek istememiş ve Türkiye ile ilişki kurmak, Ankara Hükûmetini tanımak yürekliliğini gösterememişti. Türk Kurtuluş Savaşında Amerika Türklere dostluk elini uzatamamıştı. Gerçi Amerikan Hükûmeti, İngiltere gibi Türklere düşmanca davranmamıştı. Ama Fransa ve İtalya kadar bile yakınlık da gösterememişti. Amiral Bristol'ün kişisel dostluk gösterileri sözde kalmıştı. Kısacası, Türk kuşaklarının yüreklerinde apayrı bir yer tutan Türk Kurtuluş Savaşı tarihinde Amerika Birleşik Devletlerinin yeri ve rolü yok denecek kadar silik kalmıştır.

II - AMERİKA'DA LOZAN ANDLAŞMASI KAVGASI.

(1923 - 1927)

Amerika'da Türk düşmanlığı kampanyasını yürütenler, Kurtuluş Savaşında Türk - Amerikan ilişkilerinin kurulmasını engelleyen başlıca etken oldukları gibi, Türkiye ile Amerika arasında Lozan'da imzalanan andlaşmaya karşı da savaş açacaklardı. Başka bir deyimle, Türk düşmanlığı kampanyası Lozan barışından sonra da yıl-

⁵⁵ *Ibid.* Hariciye Vekâletinden İstanbul'da Rafet Paşa'ya. Yazı. 19.11.1922, No. 7107.

larca sürdürülecek, hattâ daha da hızlandırılacaktı. Sonunda Amerikan Kongresi bu baskıya boyun eğecek ve 18 Ocak 1927'de Türk - Amerikan andlaşmasını veto edecekti.

Amerika, Türkiye ile savaşa girmemiş, Sevr andlaşmasını imza etmemişti. Türkiye ile İtilâf Devletleri arasında 24 Temmuz 1923 günü Lozan'da imzalanan barış andlaşmasına taraf olamazdı. Amerika ile Türkiye arasında, yine Lozan'da, 6 Ağustos 1923 günü ayrı bir dostluk ve ticaret andlaşması imzalandı. Burada söz konusu olan işte bu dostluk andlaşmasıdır, asıl Lozan barış andlaşması değildir.

Kasım 1922'de Lozan'da başlayan barış konferansına Amerika yalnız gözlemci olarak katıldı. Amerika'nın Bern Büyükelçisi Joseph C. Grew, Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ve İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol konferansa gözlemci olarak gönderildiler. Vaşington, yalnız gözlemci olduklarını, Türkiye ile İtilâf Devletleri arasında yapılacak müzakerelerde resmî bir rol oynayamayacaklarını kendilerine önemle bildirmişti. 1923 Şubat başında Lozan barış konferansının kesilmesi üzerine Grew, Child ve Bristol Lozan'dan ayrıldılar ve asıl görevlerine döndüler. Nisan 1923'te barış konferansı yeniden toplanınca üç Amerikan gözlemcisinden yalnız Grew Lozan'a yollandı. Konferansın ikinci döneminde Amerikan delegasyonun başında Grew bulundu.

Lozan konferansının daha birinci döneminde Türk ve Amerikan delegeleri arasında ikili görüşmeler başlamıştı. Ama özel nitelikte olan bu ilk görüşmelerden bir sonuç alınamamıştı. Konferans yeniden açılınca İsmet Paşa, bir Türk - Amerikan andlaşması imzalanması için ikili görüşmelere hemen başlanmasını istedi. Görüşmeler başladı. Ama Amerikalılar andlaşma imzalamakta ağır davrandılar. Önce İtilâf Devletleriyle Türkiye arasındaki barış görüşmelerinin sonucunu bekliyordular. Lozan Barış andlaşması imzalandıktan iki hafta sonra, Türk - Amerikan ikili andlaşmaları imzalandı⁵⁶. Andlaşmaları Türkiye adına İsmet Paşa ile yardımcısı Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey; Amerika adına da Joseph C. Grew imzaladılar.

Amerika ile aynı günde iki andlaşma imzalanmıştı. Birincisi Dostluk ve Ticaret andlaşmasıydı, 32 maddeydi. İkinci andlaşma Suçluların geri verilmesi andlaşmasıydı ve 12 maddeydi. Asıl önemli olan

⁵⁶ Trask, *op. cit.*, p. 30-34.

birinci anlaşmaydı. Bu anlaşmanın birinci maddesi, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını öngörüyordu. İkinci maddesi, tüm kapitülasyonların kaldırıldığını belirtiyordu. 3-8. maddeler Türk ve Amerikan yurttaşlarının karşılıklı yerleşme, oturma, çalışma haklarıyla şirketlerin durumlarını düzenliyordu. Dokuzuncu maddeyle taraflar birbirlerine “en çok gözetilen ülke” statüsünü tanıyorlardı. Ondan sonraki yedi madde vergiler, ithalât, ihracat resimleri ve Amerikan gemilerinin Boğazlar bölgesindeki hakları gibi konulara ilişkindi. 17-27. maddeler Konso-loluk görevlilerinin haklarıyla görevlerini düzenliyordu⁵⁷ . . .

Türk - Amerikan anlaşması kısa bir anlaşmaydı. Asıl Lozan barış anlaşmasında yer alan devlet sınırları, toprak sorunları, askerlik işleri vb. gibi birçok önemli konuyu kapsamıyordu. Bu gibi konular Amerika’yı doğrudan doğruya ilgilendirmemişti. Lozan’da Amerika’nın önemle üzerinde durduğu, kapitülasyonlar, Türkiye’deki Amerikan eğitim-öğretim ve yardım kurumlarının çıkarları, Boğazlardan geçiş ve ticaret özgürlüğü gibi konulardı⁵⁸. İmzalanan anlaşmayla Amerikan isteklerinin birçoğu kabul edilmişti. Amerika’ya tanınan haklar, öteki devletlere tanınan haklardan daha az değildi. Fransa, İngiltere, İtalya gibi ülkelere tüm kapitülasyonların kaldırılması kabul ettirilmişti. Amerika için kapitülasyon rejiminin yürürlükte kalması söz konusu olamazdı. Amerika da kapitülasyonların toptan kaldırılmasını kabul etmişti. Türk kanunlarına uyararak Amerikalılar Türkiye ile ticaretlerini sürdürebileceklerdi. Amerika’ya en çok gözetilen ülke statüsü tanınıyordu. Türkiye’deki Amerikan okulları, yardım kurumları, hastaneleri, misyonları Türk kanunları çerçevesinde çalışmalarını yürütebileceklerdi. Yine Türk kanunlarına uymak koşuluyla, Amerikan vatandaşlarına Türkiye’ye gelip yerleşme ve burada iş tutma hakları tanınmıştı. . .

Lozan barış anlaşmasının arkasında Türkiye ile Amerika arasında böyle bir dostluk anlaşması imzalanması doğaldı. Yeni Türk Devleti, dış ilişkilerini normale dönüştürebilmek için savaş halinde olduğu eski düşman devletlerle barış anlaşması imzalıyordu. Savaş

⁵⁷ *Ibid.* Anlaşmalar “*Traités signés entre la Turquie et les Etats-Unis d’Amerique, le 6 Août 1923 à Lausanne*” adıyla 1923 yılında Lozan’da basıldı.

⁵⁸ J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, Vol. II, New York: 1958, p. 114 - 9.

halinde olmadığı ülkelerle ise dostluk andlaşmaları yapıyordu. 1923 yılında Arnavutluk, Macaristan ve Polonya ile Türkiye arasında ikili dostluk andlaşmaları imzalanmıştı. Türkiye - Polonya dostluk andlaşması, tıpkı Amerika ile yapılan andlaşma gibi, Lozan'da görüşülüp imzalanmıştı. Türkiye, 1924 yılında da Almanya, Avusturya, Çekoslovakya, Estonya, Hollanda, İspanya ve İsveç ile benzer dostluk andlaşmaları yapmıştı. Normal diplomatik ilişkiler kurulurken önce dostluk andlaşmaları yapılması usuldendi. Türkiye, ilişki kurmak istediği hemen hemen bütün devletlerle bu gibi dostluk andlaşmaları imzalamıştır. 1925 yılında Bulgaristan, Danimarka, Norveç, Letonya, İsviçre ile; 1926'da Suriye, Lübnan, İran, Irak, Şili ve Arjantin ile dostluk andlaşmaları yapmıştır. Türk - Amerikan andlaşması bu dostluk andlaşmaları zincirinde sadece bir halkaydı. Olaganüstü bir özellik taşııyordu. Ne var ki, Türkiye'nin öteki ülkelerle yaptığı andlaşmaların hepsi sessiz sadasız onaylanmış, yürürlüğe konmuş ve uygulanmış olduğu halde, Türk - Amerikan dostluk andlaşması etrafında büyük bir fırtına koparılmıştır.

* * *

Lozan'da Türk - Amerikan andlaşması imzalanır imzalanmaz Amerika'daki Türk düşmanları hemen ayağa kalktılar, kükrediler, harekete geçtiler. Amerika sanki yerinden oynadı. "Lozan andlaşmasına hayır!" sloganı altında yeni ve güçlü bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatıldı. Atlantik ötesinde Türklere karşı yıllardır kampanya zaten sürdürülüyordu. Yeni kampanya için hava elverişliydi. Eskiden kurulmuş, oturmuş düşman örgütler hazırды. Yeni kampanya bu kurulu temele oturtulverdi. Çabucak tutundu. Güçlü bir baskı grubu oluşturuldu. Mütareke yıllarında Türk düşmanlığı kampanyasına öncülük eden "Ermenistan Bağımsızlığı İçin Amerikan Komitesi" (American Committee for the Independence of Armenia) adlı örgüt, bu kez, "Lozan Andlaşmasına Karşıt Amerikan Komitesi" (The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty) adını aldı⁵⁹. Bu örgüt bütün hazır kadrosu, organları, gazeteleri ve etkisi altındaki çevreleriyle Lozan andlaşmasına savaş açtı. Böylece, yıllarca sürecek yeni bir kampanya başlatılmış oldu. Kampanyaya başka örgütler, gazeteler ve Amerikan iç politikasına oynayan muhalefetteki

⁵⁹ Trask, *op. cit.*, p. 37-39.

Domokrat parti ileri gelenleri de katılınca, Amerikan kamuoyu ile Kongresinin baskı altına almak kolaylaştı.

Yeni kampanyanın elebaşları eski Türk düşmanlarıydı. Bunların başında da James W. Gerard vardı. Daha sonra Vaşington Büyükelçiliğine atanan Ahmet Muhtar Bey, Gerard hakkında şu bilgileri verir: New York'un ileri gelen avukatlarından ve muhalefetteki Demokrat parti liderlerindedir. Hükûmeti sürekli rahatsız etmek isteyen ataklığı ile tanınır. Ermeni örgütüne satın alınmış bir kişidir. Büyük savaşta Amerika'nın Berlin Büyükelçisiydi. Almanya'ya karşı beslediği kinle Amerikalıların yurtseverlik duygularını bir hayli okşamış ve böylece kamuoyunda tanınmış, kendisine oldukça önemli bir yer yapmıştır. Türkiye'yi hiç tanımamaktadır. Rastgele karşımıza çıkmış şarlatan bir düşmandır. Aşırı İngiliz yanlısıdır. Berlin'deki Elçiliği sırasında, Amerika'yı İngiltere yanında, Almanya'ya karşı savaşa sokmak için hayli çaba harcamıştır. İngiltere'ye yaptığı bu hizmetine karşılık İngiliz Hükûmeti kendisine nişan vermiştir. Amerika'daki Ermeni örgütleri de Türkiye'ye karşı kampanyalarında İngilizlerce kışkırtılmakta ve paraca beslenmektedirler. Bu bakımdan Gerard'ın ne gibi ilişkilerle Türkiye'ye musallat olduğu kendiliğinden anlaşılır⁶⁰.

Gerard, Mütareke yıllarında, "Ermenistan Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi" nin başkanıydı. Bu sıfatla, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Türk düşmanlığı kampanyasını yürütmüş, Ermenilerin sözcülüğünü yapmıştı. Mondros mütarekesinin, Sevr andlaşmasının Ermeniler yararına uygulanmasını savunmuştu⁶¹. Ermeni komitesi bu kez "Lozan Andlaşmasına Karşıt Amerikan Komitesi" adını alınca bunun da başına yine Gerard geçmişti.

Komitenin elebaşlarından biri de Vahan Kardaşyan (Cardashian) adlı yırtıcı bir Ermeni avukatıydı. Ahmet Muhtar Bey'in bildirdiğine göre Kardaşyan, "vaktile Osmanlı Sefaretinde müstahdem olup bilâhare vazifesine hitam verilen ve bu yüzden bize hasım kesilen ve Amerikalı zenginçe bir kadınla tehhül (evlenmesi) dolayısıyla hal ve vakti ifai tahrikâta müsait bulunan ve bilhassa İngilizler tara-

⁶⁰ D.B.A. - S. Amerika. K. 1/2: Vaşington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'den Hariciye Vekâletine Rapor. 27.12.1927, No. 53/26.

⁶¹ Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: 1974, s. 51, 192.

findan istihdam kılınan” bir kişiydi⁶². Doğma büyüme Amerikalı değildi. Sonradan Amerikan vatandaşlığına geçmişti. 1910 - 1915 yıllarında Vaşington’daki Osmanlı Elçiliğinde tercümanlık yapmıştı. İşine son verilince Osmanlı Hükümetinden alacağı bulunduğunu ileri sürmüştü.

Gerard - Kardeşyan ikilisinin egemen bulunduğu Ermeni komitesinde, ayrıca, David Hunter Miller, Albert Bushnell Hart, Güney Metodist Piskoposu James Cannon, Jr., James M. Cox, Homer S. Cummings, Abraham I. Elkus, Oskar S. Straus ve Ray Lyman Wilburn adlarında kişiler bulunuyordu⁶³. Bunlar o yılların Amerika-sında oldukça tanınmış kişilerdi.

Amerika’da Türk düşmanlığı kampanyasının bayraktarlarından biri de Amerika’nın eski İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau idi. New York’un tanınmış ailelerinden ve muhalefetteki Demokrat parti ileri gelenlerinden olan Morgenthau, Mütareke yıllarında Türklere karşı yazılar yazmıştı. Lozan barış konferansı sırasında da Türklere karşı silâh kullanmasını savunuyor ve 10 Ocak 1923 günlü *The New York Times* gazetesinde şunları yazıyordu:

“400 yıldır Türkleri Avrupa’dan kovmak için çaba harcayan Avrupalılar için Lozan, çok acı bir ders olmuştur. Türklerin Avrupa’dan kovulmaları şöyle dursun, Avrupalıların Türkiye’den kovulacakları anlaşılmaktadır.

“Türkiye’de bugüne dek meydana gelen katliamlar bilinçli olarak yapılmıştır. Türklerin amacı, toprakları üzerinde yaşayan azınlıkları ortadan kaldırmaktır...

“İngiltere geçen sonbaharda, Türklerin Avrupa’ya geçmelerine engel olarak bütün dünyaya büyük bir iyilikte bulunmuştur. Türkleri yola getirmenin tek yolu onlara karşı silâha başvurmaktır. Çünkü bu millet yalnız zorbalıktan ders almaktadır.”⁶⁴

Devletler barış yapmağa çalışırken bu gibi kışkırtıcı yazılar yazabilen Morgenthau, Lozan andlaşmasından sonra da “Eli kanlı

⁶² D. B. A. - S. Amerika. K. 1/2: Vaşington B. E.’den Hariciye Vekâletine Rapor. 27.12.1927, No. 53/26.

⁶³ Trask, *op. cit.*, p. 38.

⁶⁴ Aktaran: Osman Ulagay, *op. cit.*, s. 240.

bir despotizmle yapılan andlaşma” başlıklı yazılar yazıyor, bu yazılarını Amerikan kongresine yolluyor ve andlaşmanın reddedilmesini istiyordu⁶⁵.

“Lozan andlaşmasına hayır” kampanyasının Amerikan Senatosaundaki ateşli sözcüsü, Utah eyaleti Demokrat senatörü William H. King idi. Andlaşmaya karşı muhalefetteki Demokrat partinin görüşlerini kaleme almakla da görevli bulunan King, Türk Kurtuluş savaşı yıllarında Sevr andlaşmasının Türklere empoze edilmesini savunmuş durmuştu. Sakarya zaferinden sonra Sevr andlaşmasının gözden geçirilmesi, Türk - Yunan savaşına son verilmesi doğrultusunda diplomatik girişimler başlarken, bu girişimlerin karşısına dikilen Amerikalıların başında yer almıştı. 2 Şubat 1922’de yaptığı konuşmada, Sevr andlaşmasının zorla uygulanmasını savunuyor ve “dinî, siyasî ve insanî hakların korunmasından yana olan tüm örgütlerimizle Mustafa Kemal denen haydudun vahşet ve zulmüne karşı çıkmalıyız” diyordu⁶⁶. King’in iddiasına göre, Amerika, Lozan andlaşmasıyla Ermenileri yüzüstü bırakmış, verdiği sözü tutmamıştı. Türkiye, ülkesinde yaşayan azınlıklara zulüm yapıyor, andlaşmalara bağlı kalmıyordu. Bu bakımdan Lozan andlaşması reddedilmeliydi. 1925 yılında çıktığı bir Avrupa gezisi sırasında, kısa bir süre için İstanbul’a da uğrayan King, bu gezisini sürekli olarak Türkiye aleyhine kullanmış, Türkiye’de hiçbir şeyin değişmediğini, eski kötü yönetimin sürüp gittiğini, öne sürmüş ve Lozan andlaşmasının reddedilmesi yolundaki görüşünü değiştirmedini açıklamıştır⁶⁷.

Amerika Birleşik Devletleri Anglikan kilisesinden 110 kişilik bir din adamları gurubu da “Lozan andlaşmasına hayır” kampanyasına katıldılar ve bir bildiri imzaladılar. Türkiye’deki misyonerlerle doğrudan doğruya ilişkileri bulunmayan ve Türkiye’yi yakından tanımayan bu kilise örgütü, Türkiye’de yıllarca çalışmış din adamlarına bakarak zayıf durumdaydı. Ama Amerika’daki Türk düşmanlığı kampanyasına oldukça güç kattılar. Zaten kampanya için Türkiye’yi yakından tanımağa pek gerek duyulmuyor, yüksek sesle demagoji yapabilmek ve büyük gürültü koparabilmek yetiyor da artıyordu bile.

Kampanyayı yürütenler, başta kapitülasyonların kaldırılmasına, Ermenilere istediklerinin verilmemesine karşı çıkıyorlardı. Andlaş-

⁶⁵ Trask, *op. cit.* p. 38.

⁶⁶ 3.2.1922 günlü *The New York Times*’ten aktaran: Ulagay, *op. cit.* s. 153.

⁶⁷ “King Back, Still Foe of Lausanne Pact”, *The New York Times*, 27.8.1925.

manın Amerika'ya dikte edildiğini öne sürüyorlar ve koskoca Amerika'nın bu diktaya boyun eğmeyeceğini söylüyorlardı. Komitenin elebaşısı Gerard, 28 Kasım 1923'te Türkleri imansızlıkla suçluyor, andlaşmanın onaylanmamasını istiyor, "Amerika Birleşik Devletlerinin Kemalist Cuntaya boyun eğmesini anlayamadım" diyor ve şunları ekliyordu:

"Lozan andlaşması, kapitülasyonların kaldırılmasını onaylamış ve 1830 yılından beri konsolosluk mahkemelerimizin kanadı altında korunmuş olan yurttaşlarımızı imansız Türklerin insafına bırakmıştır. Bu andlaşmayla birçok haklarımızdan vazgeçiyor ve Türklerin bu hakları korumayı vadeden sözlerine bağlı kalmış oluyoruz. Türklerin ne denli sözlerinde durdukları ise herkesçe bilindir.

"İtilâf Devletleri (Lozan andlaşmasını imzalarken) her şeyden önce sömürgelerindeki müslümanları düşünerek hareket etmişler ve üstelik Osmanlı İmparatorluğundan geniş toprak parçaları koparmışlardır. 1917 yılında İtilâf Devletlerinin yanında yer almaktan kaçınmış olan Amerika Birleşik Devletleri'nin şimdi onların yolunu izlemek istemesi gerçekten gariptir.

"Türkiye ile herhangi bir andlaşma yapmamak her bakımdan daha uygun olacaktır. Böylelikle, andlaşmaya rağmen bildiklerini okuyacak olan Türklere karşı serbestçe davranmak olanağına kavuşacağız. Senato bu andlaşmayı onaylarsa, Amerika'yı Avrupa'daki amansız fırtınanın tam ortasına sürüklemiş olacaktır."⁶⁸

Bu gibi yayınlarıyla kampanyayı yürütenler, Amerikalıların can damarına basıyorlardı. Amerika Türklere boyun mu eğcekti? Monroe doktrini uyarınca yüzyıldır Avrupa politikasından uzak kalmış olan Amerika şimdi Avrupa'daki "amansız fırtınanın" göbeğine mi atılacaktı? Ve buna Türklerin keyfi için mi katlanacaktı? Hayır! Senato buna göz yumamazdı ve yummamalıydı. Ne yapıp yapıp Lozan andlaşması veto edilmeliydi. Amerika Türkiye ile hiçbir ilişki kurmamalıydı. İşlenen tema kısaca buydu.

* * *

Türkiye, Lozan andlaşmasına karşı Amerika'da yürütülen kampanyayı önleyebilecek durumda değildi. Amerika'da Türk Elçiliği,

⁶⁸ 29.11.1923 günlü *The New York Times*'ten aktaran: Ulagay, *op. cit.*, s. 310-311.

Konsoloslukları, ataşelikleri yoktu. Türk'ün sesi hemen hemen hiç çıkmıyordu. Türk düşmanları meydanı boş bulmuş gibiydiler ve istedikleri gibi at oynatıyorlardı. İstediklerini söylüyorlar, Amerika kamuoyunu istedikleri gibi aldatabiliyorlardı. Amerika'da Türk görevlileri bulunmadığına göre, yürütülen düşmanca kampanyaya tepki ya Amerikalıların kendilerinden, ya da Amerika'da yaşayan küçük Türk kolonisinden gelebilirdi.

New York'taki "Türk Teavün Cemiyeti" (Turkish Welfare Association) kampanyaya karşı 1924 yılında ilk tepkiyi gösterdi. "Özgür İnsanlar Ülkesinin Liderlerine" başlıklı küçük bir broşür yayımladı⁶⁹. Açık mektup, ya da muhtıra niteliğinde bir broşürdü bu. Amerikan Kongresi üyelerine dağıtılmıştı. Lozan andlaşmasının onaylanmasını engellemek amacıyla sürdürülen kampanya karşısında, "Biz, Amerika'daki Türk kolonileri. . . bu muhturayı saygıyla dikkatinize sunarız" diye başlıyordu. Türk düşmanlarının kasıtlı iftiraları "şiddetle protesto" ediliyordu. Ondan sonra Lozan andlaşmasının neden onaylanması gerektiği açıklanıyor ve özetle şunlar söyleniyordu:

Andlaşmanın onaylanması, Türkiye ile Amerika arasında normal ilişkiler kurulmasının en kestirme yoludur. Yeni Türk demokrasisi ile Andlaşması bulunmayan tek ülke Amerika'dır. Bu durum, Türkiye'deki Amerikan çıkarlarına da ters düşer. Türk düşmanları kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıkıyorlar. Oysa kapitülasyonlar, yalnız Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını desteklemekle kalmamış, aynı zamanda çeşitli ırklar arasında ayrılıklar ve çatışmalar yaratmıştır. Çağdışı kapitülasyon rejimi, çağdaş Türkiye'de uygulanamaz. Lozan'da öteki bütün ülkeler kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmişlerdir. Amerika'daki Türkler, açık kapı ve herkese fırsat eşitliği politikasını benimsemiş olan Amerika'nın da kapitülasyonların kaldırılmasını onaylayacağına inanmaktadırlar. Türkiye'deki Amerikan okullarıyla misyonlarının kapitülasyonsuz çalışamayacakları iddiası yanlıştır. Bunun yanlışlığını İstanbul'daki Robert Koleji Müdürü gibi çeşitli yetkililer de belirtmişlerdir. Türkler her zaman andlaşmalara bağlı kalmışlar, yabancıların haklarına saygı göstermişlerdir. Bugünkü Türkiye, en demokratik temeller üzerine kurulmuş bir Cumhuriyettir.

⁶⁹ *To the Leaders of the Country of the Free. A Brief from the Turks in America*, Edited by İbrahim Sefa Bey, Contributed by the Turkish Welfare Association, Inc., New York, (1924).

Bütün Türkiye’de yepyeni bir hayat, yepyeni bir enerji ve gayret görülür, dirlik, düzenlik egemendir. Broşür, şu cümlelerle son buluyordu:

“Yeni Türkiye Cumhuriyeti, yakın doğuda bir barış ve ahenk faktörü olacaktır. Lozan’daki Amerikan temsilcileri Türklerin üstün ülkelerini her halde teslim ederek Dostluk ve Ticaret Andlaşmasına imzalarını koymuşlardır. Bu imzaları onaylamakla Birleşik Devletler, Türklerin başlattıkları yapıcı demokratik ve ileri esere en güçlü moral desteği vermiş olacaklardır.”

Amerika’daki Türkler bu kadarcık seslerini çıkarabildiler. Haklı bir sestir bu, ama pek cılızdı. Büyük gürültü içinde denizde damla gibiydi.

“Lozan andlaşmasına hayır” kampanyasına karşı asıl güçlü tepki yine Amerikalıların kendilerinden geldi. “Andlaşmaya evet” deyenler de “hayır” deyenler gibi örgütlendiler. Merkezi New York’ta bulunan “Türkiye ile Andlaşmanın Onaylanmasından Yana olan Amerikan Kurumlarıyla Derneklerinin Genel Komitesi” (General Committee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey) adlı bir örgüt kurdular. Ondört kurum ve dernek bu örgüte katılmıştı. Bazı ticaret odaları, misyoner dernekleri ve Türkiye’deki tüm Amerikan kulüpleriyle dernekleri Komitenin üyeleri arasındaydı. Uluslararası ilişkiler ve devletler hukuku alanlarında uzmanlaşmış “Dış Politika Derneği” ile “Şikago Dış İlişkiler Derneği” de andlaşmaya “evet” deyenler arasında yer alıyorlardı^{69/a}.

Komitenin dokuz kişilik bir yönetim kurulu vardı. Başında, Türk - Amerikan İlişkileri Derneği Başkanı Rayford W. Alley bulunuyordu⁷⁰. Komite yöneticileri arasında tanınmış kişiler pek yoktu.

^{69 a} Bu Genel Komiteye üye kurumlarla derneklerin tam listesi şudur: American Board of Commissioners for Foreign Missions, American Chamber of Commerce for the Levant, American Manufacturers Export Association, American Men’s Club of Constantinople, Camber of Commerce of the United States, Chamber of Commerce of the State of New York, Chicago Council on Foreign Relations, Conference of Women’s Foreign Missionary Societies, Federated Chambers of Commerce on the Near East, Foreign Policy Association, National Council of the Congregational Churches, Near East College Association, Young Men’s Chirstian Associations, Young Women’s Christian Associations.

⁷⁰ Komitenin yönetim kurulu şu kişilerden oluşuyordu: Rayford W. Alley (Başkan), James L. Barton, James W. De Graff, Jeanette W. Emrich, Irving G. Gray, John R. Mott, George A. Plimton, Guy Emery Shippler ve E. Vail Stebbins.

“Andlaşmaya evet” deyenlerin zayıf yanlarından biri buydu. Pek tanınmadıkları gibi, karşı taraftakiler kadar yırtıcı ve yaygaracı da değillerdi. Komite dışında da Andlaşmanın onaylanmasını savunanlar çoktu. Bunlar da çoğunlukla ağır başlı kişilerdi, Ermeni propagandacıları gibi kavgacı değillerdi.

Andlaşmanın onaylanmasını isteyenler 1923 - 1926 yıllarında birçok bildirimler yayınladılar, demeçler verdiler, raporlar hazırladılar, yazılar yazdılar. Bu belgelerin çoğu 1926 sonunda bir kitapta toplandı. *Türkiye ile Andlaşma - Lozan Andlaşmasının Onaylanmasından Yana Demeçler, Kararlar ve Raporlar*⁷¹ adını taşıyan ve büyük boy 220 sayfa kadar tutan bu kitaptaki belgeler çok ilginçtir. Lozan andlaşmasının nasıl savunulduğunu, yeni Türkiye'nin bir bölüm Amerikalılarca nasıl görüldüğünü yansıtmaktadır. O dönemdeki Türk - Amerikan ilişkileri konusunda değerli ve yararlı bir kaynak kitaptır bu. Aşağıda bu kitaptan bazı satırlar aktarılmaktadır.

Kitabın başında Lozan andlaşması kısaca şöyle savunulmaktadır:

- 1) Türkiye'deki bütün Amerikalılar andlaşmanın onaylanmasından yanadırlar. Andlaşma çerçevesinde işlerini sürdürebileceklerine, yoksa ciddi güçlüklerle karşılaşacaklarına inanmaktadırlar.
- 2) Andlaşma, Türkiye'de Amerikalılara, öteki yabancılarla eşit haklar sağlamaktadır. Şimdiye kadar 27 ülke Türkiye ile buna benzer andlaşmalar imzalamıştır ve onların vatandaşları, tanınan haklardan yararlanmaktadırlar.
- 3) Türkiye ile Amerika arasındaki eski andlaşmalar artık öne sürülemez, bunlar eksikti ve artık ömürlerini tamamlamışlardır. Türkiye'de çalışan her Amerikalı da bu kanıdadır.
- 4) Türkiye ile andlaşma yapan her Devlet, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiştir. Amerika, Türkiye ile savaşa girmedikçe kapitülasyonları yaşatamaz.
- 5) Andlaşmanın onaylanmaması Türkiye'deki Rumlara ve Ermenilere herhangi bir yarar sağlamayacaktır. Tersine, Amerika'nın Türkiye'deki etkisini sifira indirecek ve dolayısıyla bu azınlıkları Amerika'nın moral desteğinden de yoksun bırakacaktır. Ermeniler için Türkiye'den toprak koparma olanağı yoktur. Amerika, Ermenilere karşı hukukî veya manevî herhangi bir sorumluluk yüklenmiş değildir.

Bu gerekçeler, kitabın sonraki sayfalarında enine boyuna genişletilir. Çeşitli kurumların, derneklerin, kişilerin yazılarıyla demeçleri

⁷¹ *The Treaty With Turkey. Statements, Resolutions, and Reports in Favor of Ratification of the Treaty of Lausanne*, New York: 1926.

birbirine eklenir. Dikkati çeken noktalardan biri şudur: Ondokuzuncu yüzyıldan beri sürekli olarak Türk aleyhtarlığı yapmış olan ve Amerika'da bir "Korkunç Türk" imajının yaratılmasında birinci derecede sorumluluğu bulunan Amerikan misyonerleri bu kez yüzseksen derecelik bir dönüş yapmışlardır. Oybirliği ile Lozan andlaşmasını savunurlar. Bu andlaşma onaylanmazsa misyonerlerin Türkiye'den bütünü ayaklarının kesilebileceği kaygusu vardır. Misyonerler, kapitülasyonların artık tarihe karıştığını kavramışlardır. Yeni andlaşma çerçevesinde Türkiye'de işlerini sürdürebilmek onların son umududur. Buna sıkı sıkıya sarılmışlardır ve andlaşmanın onaylanması için savaşır. Misyonerler aynı zamanda Atatürk Türkiye'sine hayranlık duymağa başlamışlardır. Devrim atılımlarını dikkatle izlerler. Türkiye'yi tanımayan Amerikalılara bunları anlatmağa çalışırlar ve "Andlaşmaya evet" kampanyasının öncülüğünü yaparlar.

Lozan andlaşmasının onaylanmasından yana olan Amerikan din adamları, 150 imzalı bir bildiri yayınlamışlardır. "Türk halkına karşı Amerika'da sürdürülen öfkeyi ve toplu suçlamayı üzüntüyle karşıladıklarını" belirtirler. Andlaşmanın onaylanması için gerekçelerini sayıp dökerler. "Türkiye egemen bir Devlettir ve egemen bir Devletle, kapitülasyonlar çerçevesinde ilişki kurulamaz" derler. Andlaşmanın geri çevrilmesinin "güçsüz bir protesto" olmaktan öteye geçmeyeceğini, hiçbir yarar sağlamadıktan başka zararlar verebileceğini belirtirler. Türkiye'de, bugünkü yönetimin, gelmiş geçmiş yönetimlerin en iyisi olduğunu, Türk tarihinde eşini rastlanmayan devrimler yapıldığını söylerler⁷².

Türkiye'de elle tutulur çıkarları bulunan Amerikan misyoner örgütü'nün 8 Haziran 1926 günü Boston'da aldığı kararda, "Andlaşma onaylanırsa Amerikan misyonerlerine Türkiye'de çalışma kapısı açılacak; onaylanmazsa daha elverişli bir andlaşma yapma olanağı doğmayacak" deniyordu⁷³. Hıristiyan Genç Bayanlar Yakın Doğu Derneği Sekreteri Ruth F. Woodsmall, "Kapitülasyonlar ölmüştür, andlaşmanın reddi onları diriltmeyecektir" diye ekliyordu⁷⁴. Misyoner Kadınlar Derneği Konferansının 20 Temmuz 1926 günlü kararında, "Uygarlık uğrunda savaş veren uyanmış bir ulusu kösteklemek,

⁷² *Ibid.*, p. 26-29,

⁷³ *Ibid.*, p. 25.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 42.

insanca bir davranış değildir” deniyordu⁷⁵. Komite üyelerinden Jeanette W. Emrich adlı rahibe, Atatürk Türkiyesinin uygarlık yolundaki devrimci atılımlarını sayıp döküyor, Amerikalıların Türkler hakkındaki önyargılarını eleştiriyor, bu yargıların uygarlığa ters düştüğünü belirtiyor ve “Biz Amerikalılar neyi destekliyoruz?” diye soruyordu⁷⁶.

İstanbul Robert Koleji Müdürü Dr. Galeb Frank Gates de Andlaşmanın onaylanmasını uzun uzun savunuyordu. “Yeni Türkiye Cumhuriyeti ile dostluk ilişkileri kuracak mıyız, kurmayacak mıyız? Şimdi sorun budur” diyor, Türkiye’deki devrimci atılımları övüyor ve hem bu bakımdan, hem de Amerikan çıkarları açısından Andlaşmanın onaylanması gerektiğini anlatıyordu. Onun görüşüne göre, Andlaşma reddedilirse Türkiye Amerikalılara kapanabilirdi. Kapitülasyonlar zaten ölmüştü, bunları diriltme olanağı yoktu. Amerika bu yüzden Türkiye’ye savaş açamazdı. Amerikalıların Türkiye’de çalışabilmeleri Türklerin iyi niyetine bağlıydı. “Türkler bizi defetmeğe karar verirlerse, hiçbir andlaşma bizi koruyamaz” diyor ve andlaşmaya karşı çıkanlara çatıyordu: Bunların bir bölümü, yalnız ve yalnız andlaşmanın reddedilmesini düşünüyorlar, ondan sonrasını hiç umursamıyorlardı. Bu duygusal kişilerle mantık çerçevesinde konuşulamazdı. Kimi Amerikalılar ise Lozan andlaşması reddedilirse, yerine daha iyi bir andlaşma yapılabileceğini umuyorlardı. Bunlar da yalnızlığı içindeydi, gerçek durumu bilmiyorlardı. Amerika için bu andlaşmadan daha iyisini yapma olanağı yoktu⁷⁷.

Otuz dokuz yıldır Türkiye’de oturan ve otuz beş yıldan beri de İzmir Amerikan Koleji Müdürü olan Alexander MacLachlan da, “Son üç yılda Türkiye’de gerçekleşen köklü değişimi gözle görmeyince insan bu ülkenin şimdiki durumunu kavrayamaz. . . Vaşington’daki Senato, Ankara Hükümetinin yeni atılımcı ruhunu ve sosyal, dinî ve ekonomik alanlarda şimdiye kadar gerçekleştirdiği şaşırtıcı başarıları kavrayabilirse, Lozan andlaşmasını hemen, oybirliğiyle onaylar” diyor⁷⁸. O sıralarda Türkiye’yi dolaşan Ohio Devlet Üniversitesi Sosyoloji profesörü Herbert A. Miller, “Şuna inandım ki, bugün

⁷⁵ *Ibid.*, p. 59.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 58.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 60-63.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 67.

Türkiye’de yepyeni bir çağ yaratan güçler iş başındadır... Türkiye, çağdaş bir Devlet olmak için kahramanca uğraşüyor... Amerikan ölçüleriyle yargılanmamalıdır Türkiye” diyor ve andlaşmanın onaylanması gerektiğini savunuyordu ⁷⁹.

Türkiye ile iş yapan Amerikan Ticaret Odaları da Lozan andlaşmasını yüksek sesle savunanlar arasında, hattâ başında yer alıyorlardı. Uzun uzun raporlar hazırlamışlar, bunları bol istatistik verilere dayandırmışlar, Türkiye’de Amerikan tüccarının çıkarlarını birer birer sıralamışlardı. Birleşik Amerika Ticaret Odasının uzun raporunda, Türkiye’deki Amerikan çıkarlarının korunabilmesi için “bu ülkeyle ilişkilerimizin vakit geçirilmeden normalleştirilmesi gerekir” deniyordu. Andlaşmanın, “Açık Kapı”, “en çok gözetilen ülke” ve egemen devletlerin toprak ve siyasal bütünlüğüne karışmama ilkelere tamamen uygun olduğu ekleniyordu ⁸⁰. Öteki Ticaret örgütlerinin görüşleri de bu yöneydi. Amerikan tüccarının başlıca iki kaygusu göze çarpıyordu: 1) Normal ilişkiler kurulmadığı için Amerika’nın Türkiye ile ticaret hacmi hızla düşüyor, Türkiye pazarı önemli oranda başkalarına kaptırılıyordu. 2) Türk - Amerikan ilişkilerindeki anormal ve gergin durum sürüp giderse, Türkiye tepki gösterebilir ve Amerikan tüccarına karşı kısıtlayıcı önlemler alabilirdi.

2 Ocak 1926’da Türk Gümrük yasası değiştirilmişti. Yeni yasa, Türkiye ile ticaret anlaşması olmayan ülkelerden yapılacak ithalâtın gümrük tarifelerini yükseltmeyi öngörüyordu. Bu hüküm, öncelikle Amerikan ticaretini ilgilendiriyor, daha doğrusu tehdit ediyordu. Yasa uygulanınca Amerika, en çok gözetilen ülke statüsünden yararlanamayacaktı. Amerikan tüccarından daha çok gümrük vergisi alınacaktı. İstanbul’daki Amerikan Mümessili Amiral Bristol, kaygulandı. Yasanın hemen uygulanmamasını istedi. Bunun üzerine uygulama 20 Şubat 1926 tarihine kadar ertelendi. 18 Şubatta Bristol ile Hariciye Vekili Dr. Tefik Rüştü arasında, nota değişikliği ile bir *Modus vivendi* yapıldı. Bu anlaşma altı ay süreliydi, 20 Ağustosta sona erecekti. 20 Temmuz 1926 günü, *Modus vivendi* altı ay süreyle uzatıldı. Bu son uzatmaydı. Türk Hariciye Vekilinin ancak bir kez uzatma yetkisi vardı. Bu süre içinde Türk - Amerikan dostluk ve ticaret andlaşması onaylanmazsa, Amerika artık en çok gözetilen ülke statü-

⁷⁹ *Ibid.*, p. 67-69.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 80.

sünden yararlandırılmayacaktı⁸¹. Bu tehdit karşısında Amerikan ticaret çevreleri seslerini daha da yükselttiler, Türk - Amerikan anlaşmasını Senatodan geçirmek için çabalarını arttırdılar.

Amerikan basınının bir bölümü de Lozan anlaşmasının onaylanmasından yanaydı. Başta *The New York World*, *The New York Herald Tribune*, *The Washington Post* olmak üzere, Hükümet yanlısı ve bağımsız Amerikan gazetelerinin birçoğu anlaşmayı savunuyorlardı⁸². Eskiden Türklere karşı sürekli yayın yapmış ve Ermenilerin avukatı kesilmiş bulunan *The New York Herald Tribune*, bu kez Türk yanlısı görünüyordu. "Savaş, kapitülasyonları silip süpürdü. Artık nasıl diriltilebilir?... Japonya'da kaptüler haklarımızdan Hükümetimiz gönüllü olarak vazgeçti. Çin'deki kapitülasyonlara son verilmesini de Vaşington Konferansında kabul ettik. Türkiye'ye karşı neden ters bir politika izliyoruz?" diye soruyor ve "Bir devlet egemense, onun egemenliğinden vazgeçmesini bekleyemeyiz" diye ekliyordu⁸³. Gazete, anlaşmaya karşı çıkanların "eski düşünce alışkanlığından" vazgeçemediklerini, yeni Türkiye'yi kavrayamadıklarını söylüyor ve "Ne söylenirse söylensin, şunu kabul etmek gerekir ki, Mustafa Kemal rejimi eski Osmanlı düzeniyle bağlarını kesinlikle koparmış bir rejimdir" diyordu⁸⁴.

The New York World gazetesi, "1916'ların Enver Türkiye'si değil, 1926'ların Kemal Türkiye'si söz konusudur" diyor, ve bir başyazısında da şunları belirtiyordu:

"Lozan anlaşması, yalnızca bizim Amerikan çıkarlarımıza etkisi ve kimi çevrelerde savaş döneminin eski önyargılarını diriltmesi açısından tartışılmamalıdır. Yakın Doğuda yeni bir durum yaratılmasına doğru atılmış bir adım olarak, geniş bir uluslararası bakış açısıyla gözönünde tutulmalıdır. Kapitülasyonlardan vazgeçişimize, ulusçu Hükümete (Türkiye'ye) ödün vermemize karşı çıkan baylar, eskiye dönmeyi mi arzuyorlar? Güçsüz düşmüş, alçalmış, horlanan bir Türkiye mi görmek istiyorlar?..."

⁸¹ *Ibid.*, p. 90-91.

⁸² *Ibid.*, p. 101-102. Bu sayfalarda, Lozan anlaşmasını savunan şu gazetelerin adları anılmaktadır: *The Baltimore Sun*, *The New York World*, *The Boston Transcript*, *The Chicago Daily News*, *The Washington Post*, *The Baltimore Evening Sun* ve *The New York Times*.

⁸³ *Ibid.*, p. 106.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 110.

“(Mustafa) Kemal Hükûmeti ve Lozan andlaşmaları, ülkenin eski, aşağı ve çökmüş durumuna karşı güçlü bir başkaldırıcıyı simgeler. Aynı başkaldırıcı, 1890’larda kapitülasyonları kaldırırken Japonya’da da görüldü. Lozan’da, güçlü ulusçu rejim, Türkiye’nin dünya ulusları arasında eşit olarak yerini alacağını açıkladı. Avrupa bunu kabul etti. Tek başına Amerika mı geri duracak? Aşırı ulusçuluğun yalnız tatsız yanını düşünüp (Mustafa) Kemal Hükûmetinin sivil, siyasal ve sosyal başarılarını görmemezlikten mi geleceğiz?”

“Gerek Dışişleri Bakanı Kellogg, gerek Türkiye’deki Amerikan iş çevreleriyle misyonerleri gerçekleri kabul durumundadırlar ve zaman çarkının geri döndürülemeyeceğini biliyorlar.”⁸⁵

The Boston Herald, Lozan andlaşmasını engellemeğe çalışanlara karşı sert tepki gösteren gazetelerden biriydi. “İlişkilerimiz anormal. İstanbul’da bir Amiralimiz var. Türk yetkilileriyle kişisel dostluk ilişkilerinden başka hiçbir sıfatı yok... Andlaşma hemen onaylanmalı” diyordu. Türkleri zulüm yapmakla suçlayanlara karşı da gazete, “iğneyi kendimize batıralım” öğütünde bulunuyordu: “Bizim insanları linç edişimize ne buyrulur? Kongre, linç aleyhindeki kanunu çıkarmıyor. Dünyanın en suçlu halkı biziz. Yıllarca önce başyargıcımız, ceza kanunumuzun uygulanışı ‘uygarlığın yüzkarası’dır demişti.” diye yazıyordu⁸⁶.

Amerikan Dış Politika Derneği, Lozan andlaşmasını incelemek üzere özel bir komite kurmuş ve bu komiteye uzun bir rapor hazırlatmıştı⁸⁷. Columbia Üniversitesi Tarih Profesörü Edward Mead Earle’in başkanlığında, tarih, devletler hukuku, uluslararası politika profesörlerince hazırlanan bu ilginç rapor, Lozan andlaşmasının en güçlü savunmalarından biridir. Rapora göre: “Türk - Amerikan andlaşması, Lozan barışının bölünmez bir parçası olarak görülme- liydi.” “Lozan barışı da son yüzelli yıldan beri yapılmış en iyi Yakın Doğu barışıydı.” “Andlaşmanın onaylanması, yalnız Amerikan çıkarlarının değil, Yakın Doğu halklarının da pek yararına olacaktı. Yakın Doğu, elli yıldır savaş alanıydı. Bölgenin bütün halkları çok

⁸⁵ *Ibid.*, p. 104: “Trying to Turn the Clock Back”, *The New York World*, 22.4.1926.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 112-114.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 136-158.: The Foreign Policy Association. Report of the Committee on the Lausanne Treaty to the Executive Committee.

acı çekmişti. Bunda hiçbir halk suçlanamazdı. Hiçbir dürüst Amerikan aydını, Türk halkının çektiği acıları görmemezlikten gelemezdi. 1912 - 1922 döneminde 1.200.000 Türk, yerinden yurdundan edilmiş, göç etmek zorunda kalmıştı. Yalnız 1914 - 18 savaşında 600.000 Türk can vermişti. Türk Hükûmeti suçlanmak istenirken bu gerçekler neden anımsanmıyordu? Yakın Doğu'da halklar boğuşmasına, yabancı entrikalara son vermenin yolu, normal barış dönemi ilişkileri kurmaktı. Lozan andlaşmasını reddetmek ise, savaşı değilse bile, savaş psikolojisini sürdürmek olacaktı...”

Özetle bunları belirten rapor, gittikçe açılıyordu: “Lozan'da Müttefikler ve Amerika, Türklere barışı dikte edebilecek durumda değillerdi. Zaten dikte edilen bir barış, iyi bir barış olamazdı. Türkler de barış koşullarını kimseye dikte etmemişlerdi. Yapılan barış andlaşması, iyi bir andlaşmaydı. Dünya siyasal coğrafyasında kilit yerini tutan Türkiye, barışa gerçek hizmette bulunabilecek durumdaydı. Amerika, Ankara Hükûmetini desteklemeliydi. Lozan'da Amerikan delegasyonu doğru iş yapmıştı. Müttefikler kapitülasyonların kaldırılmasına razı olurken, Amerika için en çok gözetilen ülke hakkından fazlası elde edilemezdi. Kapitülasyonlar ötedenberi Türk hazinesini kurutmuştu, Babilî'yi Avrupa diplomatlarının ve kapitalistlerinin insafına bırakmıştı. Lozan'da Türkler kapitülasyonları kaldırmaya kesinlikle kararlıydılar. Birinci Lozan konferansı, en başta kapitülasyonlar yüzünden kesilmişti. Müttefikler kapitülasyonlardan vaz geçerken, Amerika'nın tek başına bunları yaşatması düşünülemezdi”.

Ermeniler konusunda da raporda özetle şunlar söyleniyordu: “Amerika, hiçbir zaman Ermenilere ahdî bir vaatte bulunmamıştı; 1856 Paris ve 1878 Berlin barış andlaşmalarına taraf olmamıştı. Bu kez Ermenileri Lozan andlaşmasına karşı kıskırtmak cinayet olacaktı. Çünkü Amerika, Ermenileri, gerektiğinde silâhla destekleyebilecek durumda değildi. Lozan barış andlaşmasında azınlıklara ilişkin hükümler vardı. Türk Hükûmeti azınlıklara güvenceler veriyordu. Amerikalılar Ermenileri kıskırtmakla onlara iyilik etmiş olmayacaklardı; tersine, ihanet etmiş olacaklardı. Bu kıskırtmalar sonunda Ermeniler gene ayaklanırlar ve gene ezilirlerse suç, Amerikalıların olacaktı; Ermenilerin ya da Türklerin değil. Ermenilere karşı gerçek dostluk, onları Türklere yaklaştırmak olacaktı. Bu da barış içinde gerçekleştirilebilirdi. Yapılacak iş, Türk - Amerikan andlaşmasını onaylayarak Lozan barışına moral güç kazandırmak olmalıydı. Amerika'nın Yakın

Doğu'ya en büyük hizmeti, eski yaraları sarmak, ırk ve din çatışmalarını yatıştırmak olabilirdi; yoksa insanları suçlamak ve çatışmaları körüklemek değil". Lozan andlaşması özel komitesinin kanısı buydu . . .

1923 yılından 1926 sonuna kadar tartışmalar sürüp gitti. Amerika, üç buçuk yıl boyunca konuştu, yazdı, çizdi, tartıştı, kavga etti. Lozan andlaşması, başka hiçbir ülkede bu kadar uzun tartışılmamıştır. Sanki bütün Amerika iki karşıt kampa bölünmüştü. İktidardaki Cumhuriyetçi parti, Hükûmet, Dışişleri Bakanlığı, Ticaret odaları, Türkiye'deki Amerikalılarla misyonerler andlaşmadan yanaydılar. Türkiye ile normal ilişkilerin daha fazla geciktirilmeden kurulmasını istiyorlardı. Ama Lozan kavgası sürüp gittikçe Calvin Coolidge yönetimi, Andlaşmanın Senato'ya sunulmasını ertelemişti. Muhalefetteki Demokrat parti, Kilisenin bir bölümü, Ermeniler, Rumlar andlaşmaya karşıydılar. Türkiye'nin tanınmasını, iki ülke arasında normal ilişkiler kurulmasını istemiyorlar ve büyük gürültü koparıyorlardı. Lozan andlaşması Amerika'da iç politika konusu yapılmıştı.

Sonunda karar günü gelip çatı. Andlaşmaya "hayır" deyenlerle "evet" deyenler söyleyeceklerini söylemişler, söz sırası Senato'ya gelmişti. Amerika'ya yeni atanan Türkiye'nin New York Başkonsolosu Celâl Bey, 13 Ocak 1927 günü, "Amerika Âyanında muahedemizin müzâkeresi hafi surette cereyan etmek üzere vakt-i âhire tâlik olundu. Şimdilik vaziyet lehimizdedir" diyordu⁸⁸. Andlaşmanın onaylanacağı umuluyordu. Ama bu umut boşa çıktı. Amerikan Senatosu 18 Ocak 1927 günü Lozan andlaşmasını reddetti. Başkonsolos Celâl Bey, haberi Ankara'ya tellerken, "Muahedemizin tasdik olunmadığı kemal-i teessüfle arz olunur" dedi⁸⁹ ve ekledi: "Verilen 84 reyden 50 rey lehimizde ve 34 aleyhimizde olarak, yani sülûsân reyden altı rey noksan ile muahedemiz reddolundu"⁹⁰. Senato'nun çoğunluğu olumlu oy vermişti. Ama andlaşmanın onaylanması için gerekli olan üçte iki çoğunluk tutturulamamış, altı oy eksik kalmıştı. Andlaşma oy azınlığıyla veto edilmişti.

* * *

⁸⁸ *D.B.A. - S. Amerika. K. 1/5*: New York Başkonsolosluğundan Hariciye Vekâletine. Şifre tel. 13.1.1927.

⁸⁹ *Ibid.* New York Başkonsolosluğundan Hariciye Vekâletine. Şifre tel. 19.1.1927

⁹⁰ *Ibid.*

Senato kararı Amerika'da çok geniş yankılar yarattı. Lozan Andlaşmasının Onaylanmasından Yana olan Amerikan Komitesi, Amerikan basınındaki yankıları, tepkiler, yorumları bir broşürde topladı⁹¹. Bu broşüre bakılırsa, 17 Amerikan gazetesi Senato kararını alkışlamıştı. Buna karşılık, 28 Cumhuriyetçi, 21 Demokrat ve 26 bağımsız olmak üzere toplam 75 gazete Senato kararına tepki göstermişti. Amerikan kamuoyu çoğunlukla Senato'yu ve özellikle Demokrat senatörleri eleştiriyor, suçluyor ve andlaşmanın geri çevrilmesine üzülüyordu.

Andlaşmanın geri çevrilmesini alkışlayan gazeteler pek duygusal davranıyorlardı. *Norfolk Leader-Dispatch* gazetesi, Andlaşmanın onaylanmasının "(Mustafa) Kemal'in emperyalist plânına teslim olmak" anlamına geleceğini; *Macon Telegraph*, "Diktatör Kemal'e Amerika'nın alçakça teslim olması" demek olacağını, *Savannah Press* de "alçalma" olarak yorumlanacağını yazıyorlar ve Senato kararını alkışlıyorlardı⁹². *Tampa Tribune*, "Türkiye Reddedildi" diye başlık attı ve Sovyet Rusya ile Türkiye'nin tanınmağa, ilişki kurulmağa değer olmadıklarını yazdı⁹³. *Greenboro Record*, "Andlaşmanın onaylanması, Amerika ile Türkiye arasında diplomatik eşitlik ilkesini kabul etmek olurdu ve Amerikan halkının çoğunluğu Türkiye ile diplomatik eşitliği kabul edemezdi" dedi⁹⁴. Andlaşmanın geri çevrilmesini sevinçle karşılayan gazetelerden birkaçı, Türkiye ile daha iyi bir andlaşma yapılmasını istiyorlardı; öteki gazeteler ise Türkiye ile hiçbir ilişki kurulmamasını savunuyorlardı. *Philadelphia Record* adlı Demokrat parti yanlısı gazete, "kasaplarla resmî ilişki kurup kurmayacağımıza biz karar veririz" diyordu⁹⁵. *Eau Claire Telegram* adlı bir taşra gazetesi ise, "Lozan andlaşması çöp sepetine atıldı; yeri orasıydı" diye sevinirdi⁹⁶.

Amerikan gazetelerinin büyük çoğunluğu Senato'nun kararını "aptallık", "dar görüşlülük", "partizanlık", "büyük hata", "gaf"

⁹¹ *American Public Opinion Condemns the Failure to Ratify the American-Turkish Treaty*, New York: 1927.

⁹² *Ibid.*, p. 29: *Norfolk Leader Dispatch*, 20.1.1927; *Macon Telegraph*, 19.1.1927; *Savannah Press*, 25.1.1927.

⁹³ *Ibid.*, p. 29: *Tampa Tribune*, 28.1.1927.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 30.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 30: *Philadelphia Record*, 20.1.1927.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 31: *Eau Claire Telegram*, 20.1.1927.

olarak görüyorlar ve yeriyorlardı. *Washington Star*, “Kaybeden Türkiye değil, Amerika’dır” diyordu⁹⁷. *New York Evening World*, “Senato’nun kararıyla hiçbir şey kazanılmadı, ama bir şeyler yitirildi” diye yazıyordu⁹⁸. *Huston Chronicle*, “Andlaşmayı onaylamamakla ne kazanılacağını anlamak zordur, ama ne kadar çok şey yitirilebileceğini görmek kolaydır” diye ekliyordu⁹⁹. *The New York Herald Tribune*, “Senato azınlığı, sağduyu diplomasisini eski önyargılara feda etti” dedi¹⁰⁰. *The Chicago Post*, “Lozan andlaşmasını onaylamamakla Senato uygarlık dâvasına hizmet etmedi, tersine, onarılmaz denebilecek zararlar verdi” diye yazdı¹⁰¹. *Brooklyn Eagle* gazetesine göre: “Lozan andlaşmasının Senato’da geri çevirilmesi, yüzkarasından başka bir şey değil” idi. “Doğru bilgi eksikliğinin ve yanlış önyargıların Amerika’nın dıştaki çıkarlarını nasıl baltaladığını gösteren yeni bir örnek” ti¹⁰². *Johnston Tribune*, “Dar görüşlü partizanlık” diye başlık attı ve “Senatör King ve Demokrat meslektaşları ağır bir sorumluluk altına girdiler” diye yazdı¹⁰³. *Portland Oregonian*, andlaşmanın reddedilmesini, “toplumun sağduyusuna karşı mantıksızlığın ve önyargının zaferi” diye nitelendirdi¹⁰⁴. *Bridgeport Post* gazetesine göre Senato, “Aptalca bir durum” yaratmıştı¹⁰⁵. *Philadelphia Inquirer* gazetesi, Senato kararını, “Ciddî bir yanlışlık” olarak görüyordu¹⁰⁶, *Philadelphia Public Ledger*, “Lozan andlaşmasını engellemekle Demokrat senatörler kendilerine puvan kazandırmadıkları gibi, Dışişleri Bakanlığını da güç durumda bıraktılar. . . Akıbaşındaki Amerikan kamuoyu bundan utanç duyacaktır” diyordu¹⁰⁷. *Atlanta Constitution* gazetesinin “Kısa görüşlülük” adlı başyazısına göre, Lozan andlaşmasının geri çevirilmesi, “Amerikan çıkarlarına indirilen ciddi bir darbeydi.” “New York’un bir grup yabancı avukatınca andlaşmaya karşı yürütülen savaşın asıl amacı, Türkiye ticaretinden Amerika’nın ayağını

⁹⁷ *Ibid.*, p. 11: *Washington Star*, 19.1.1927.

⁹⁸ *Ibid.*, p. 4: *New York Evening World*, 21.1.1927.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 2: *Huston Chronicle*, 30.1.1927.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 19: *The New York Herald Tribune*, 19.1.1927.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 15: *Chicago Post*, 20.1.1927.

¹⁰² *Ibid.*, p. 5: *Brooklyn Eagle*, 19.1.1927.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 27: *Johnston Tribune*, 25.1.1927.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 27: *Portland Oregonian*, 22.1.1927.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 17: *Bridgeport Post*, 19.1.1927.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 24: *Philadelphia Inquirer*, 23.1.1927.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 16: *Philadelphia Public Ledger*, 20.1.1927.

kesmekti." Bu bir komploydu. Komplonun arkasında Amerikan ticaretine rakip Devletler vardı. Demokratların böyle bir komploya kolayca kurban olmaları üzücüydü¹⁰⁸. Bağımsız Demokrat *The New York Times* gazetesi, pek suya sabuna dokunmayan bir tutum içinde görünüyor, kendisini fazla bağlamıyordu. Türkiye'ye olgunluk öğütüyor, şimdi gerçek soru, "Türkiye bundan sonra ne yapacak?" sorusudur, diyordu¹⁰⁹.

Türkiye, Amerikan duygusallığına karşı şaşılacak bir ağırbaşlılık gösterdi. Amerikalılar, Türkiye'nin misillemeye kalkışmasından kaygı duyuyorlardı. Türk Hükûmeti bu yola gitmedi; Amerikan okullarını kapatmağa, Amerika'yı en çok gözetilen ülke hakkından yoksun bırakmağa kalkışmadı. Türk basınının tepkisi de yumuşak oldu ve kısa sürdü. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George R. Clerk'e göre, Türkiye'nin Amerika'ya sert tepki göstermemesinin başlıca nedenleri şunlardı: Türkler, Amerikan Hükûmetinin Lozan andlaşmasının onaylanmasından yana olduğunu biliyorlardı ve Senato'nun kararını Amerikan iç politika çekişmesine bağlıyorlardı. Amerikan iç bolitikası ise Türklerden çok Amerikalıları ilgilendirirdi. Türk Hükûmeti ayrıca, Lozan andlaşmasını reddetmekle Amerika'nın Türkiye'ye ciddi bir zarar veremeyeceğini görüyordu. Pek rahatsızlık duyulmadan, Amerika'da duyguların değışmesi beklenebilirdi¹¹⁰. Türk basını, Amerika'yı pek suçlamamıştı. *Milliyet* gazetesi, Andlaşmanın reddedilmesini yeni Türkiye'yi tanımayan Amerikalılara, Ermeni dostlarına ve bazı yabancı devletlerin etkisine bağlamıştı. Canterbury Başpiskoposunun Amerikan Piskoposu Manning'e bir mektup göndererek Lozan andlaşmasının Senato'dan geçirilmemesini istediğini öne sürmüştü¹¹¹. *Vakit*, Andlaşmanın bir azınlık tarafından reddedilmesine Türkiye'deki Amerikalıların da üzüldüklerini yazmıştı¹¹². Türk basını genellikle, Türkiye'nin Amerika'da iyi tanıtılmadığına parmak basmıştı. Olay üzerinde çok durmamıştı.

Senato kararı üzerine Türkiye'nin tepki göstermesini önlemek, Türk Hükûmetini yatıştırmak amacıyla Amiral Bristol hemen İstan-

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 1: *Atlanta Constitution*, 20.1.1927.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 4-5: *The New York Times*, 20.1.1927.

¹¹⁰ *F.O. 424/266*, p. 32, No. 11 - Clerk to Chamberlain, 26.1.1927, No. 41.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² *Trask, op. cit.*, p. 46-47.

bul'dan Ankara'ya gönderildi. Kararın, Amerikan iç politika çekişmesinin bir sonucu olduğunu, Amerikan kamuoyunun ve Hükûmetinin görüşlerini yanıstmadığını Türk yetkililerine anlattı ¹¹³. Türk yetkilileri, kayguya kapılmamışlar, Amerika'ya karşı önlemler alma yoluna gitmemişlerdi; ama, azınlığın çoğunluğa egemen olabilmesine biraz şaşırtdıklarını da gizlememişlerdi. Atatürk, Amiral Bristol önünde Ankara'da yaptığı bir konuşmasında bu noktaya değinmişti. "Kültürlü ve uygar bir ülkede bağınaz bir azınlığın, nasıl olup da aydın çoğunluğa istediğini empoze edebildiğini" anlayamadığını söylemişti ¹¹⁴.

Ama olan olmuş, Lozan andlaşması Amerikan Senatosunca veto edilmişti. Andlaşmanın yeniden Senato'ya sunulmasını isteyenler ve bekleyenler çoktu. Amiral Bristol de bunlar arasındaydı. Amerika Dışışleri Bakanlığı, Lozan andlaşmasını Senato'dan geçirmek için yeni bir denemeye kalkışmadı; buna karşılık, Türk - Amerikan ilişkilerinin düzenlenmesi amacıyla bir *modus vivendi* yapılması için Amiral Bristol'e yetki verdi. Bristol, Amerika'nın artık kapitülasyonları tanımadığını, bunlardan vazgeçtiğini Türk Hükûmetine resmen bildirecekti. Türk Hükûmeti de, Lozan andlaşmasının Amerikan Senatosundan geçirilmesini beklemek yerine yeni bir andlaşma yapılmasını yeğ tutuyordu. Yeni andlaşmanın eskisinin yerini tutmak üzere yapılmasını arzu ediyordu. Bristol, yeni andlaşmanın da Senato'dan geçirilememesi kaygusunu belirtince, nota değış-tokuşu yoluyla bir *modus vivendi* yapılması daha uygun görüldü ¹¹⁵. Bunun Senato'ya sunulmasına gerek olmayacaktı.

Türk Dışışleri Bakanı ile Amiral Bristol arasında Ankara'da üç hafta kadar süren görüşmeler yapıldı. Sonunda, 17 Şubat 1927 günü, notalar imzalanıp değış-tokuş edildi. Böylece, on yıllık aradan sonra, Türk - Amerikan ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini sağlayan bir anlaşma yapılabilmiş oldu. Bu *Modus Vivendi*'nin Türk - Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulmasını öngören maddeleri şöyleydi:

"1. Amerika Hükûmat-ı Müttehidesi ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti aralarında diplomasi ve şehbenderî münâsebatını, hukuk-u düvel esasatına tevfikan yeniden tesis eylemek

¹¹³ F.O. 424/266, p. 32, No. 11.

¹¹⁴ Trask, *op. cit.*, p. 47.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 48-49.

ve sür'at-i mümkinine ile Sefirler teati etmek hususlarında ittifak etmişlerdir. Tarafeynden her birinin siyasî ve şebhenderî mümessilleri, diğerinin arazisinde mütekabiliyet şartı ile, hukuk-u umumiye-i düvel esasınca müesses muameleye mazhar olacaklardır.

2. (A) Amerika Hükümeti Müttehidesi ile Türkiye Cumhuriyeti ticaret, şebhenderlik münâsebatını ve mütekabilen tarafeyn arazisinde diğer taraf tebaasının yerleşme ve ikametleri şeraitini hukuku umumiye-i düvel esasatı umumiyesinin ve mütekabiliyeti kâmile esasına müstenit muahedat veya mukavelât-ı mahsusa ile tanzim etmek hususunda müttefiktirler.

(B) Amerika Hükümet-ı Müttehidesi ile Türkiye bey-ninde Lozan'da . . . imza edilmiş bulunan muahede, . . . 1 Haziran 1928 tarihine kadar tasdik edildiği takdirde işbu muahedename ahkâmı, . . . balâdaki (A) fıkrasında tadat olunan ahkâm yerine kaim olmak üzere kabul edilecektir. . . ”¹¹⁶

Bu maddelerden sonra anlaşma, özetle, şöyle devam ediyordu: Lozan'da imzalanan suçluların geri verilmesi anlaşması tarafların onayına sunulacaktı. Lozan andlaşmaları ya da yapılacak yeni anlaşmalar yürürlüğe girinceye kadar, yukarıdaki 1. ve 2. maddeler ile Lozan andlaşmalarındaki ilkeler geçerli sayılacaktı ve Türkiye'deki Amerikalılarla Amerika'daki Türkler bu ilkelere göre muamele görecekti. *Modus vivendi*, imzalandığı gün yürürlüğe giriyordu.

Artık kördüğüm çözülmüş, normal Türk - Amerikan ilişkilerinin yolu açılmış, Senato engeli aşılmıştı. Böyle bir anlaşmaya kolayca varılabilmesinde, Türk Hükümetinin anlayışlı tutumuyla Amiral Bristol'un Türkiye'deki kişisel dostluk ilişkilerinin büyük payı olmuştur. Bristol, Lozan'da İsmet Paşa ile kurduğu yakın ilişkilerin bu kez *modus vivendi* anlaşmasını yaparken kendisine pek yararlı olduğunu söylüyordu¹¹⁷. Yapılan anlaşma, başta İsmet Paşa ile Bristol olmak üzere, Türk ve Amerikan yetkililerini sevindirmişti.

¹¹⁶ Türkiye ile Amerika Hükümeti Müttehidesi Beynindeki Münasebatın Tanzimi Zımında Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Beyefendi ile Amerika Mümessili Siyasisi Amiral L. Bristol arasında Teati Olunan Notalar, Hariciye Vekâleti, Ankara: 1927.

¹¹⁷ F.O. 424/266, p. 45, No. 26 - Hoare to Chamberlain, 16.3.1927, No. 134 Confidential.

Amerika'daki Türk dostları da anlaşmayı sevinçle karşıladılar. Türk basınında pek yankı yaratmayan anlaşmayı Amerikan basını "Türkiye'deki Amerikan çıkarları için bir zafer" olarak yorumluyordu, çoğunlukla. Buna karşılık, Gerard-Kardaşyan grubu gibi Türk düşmanları anlaşmaya sert tepki gösterdiler. Hele Türk - Amerikan ilişkilerinin Büyükelçilik düzeyinde yeniden kurulacağı ve yakında Amerika'ya bir Türk Büyükelçisinin gönderileceği haberi, Amerika'daki Türk düşmanlarını büsbütün çileden çıkardı. Vahan Kardaşyan, Amerika Cumhurbaşkanı Coolidge'e, Dışişleri Bakanı Kellog'a, küstahlık derecesine varan protesto mektupları yağdırdı. Türk - Amerikan anlaşmasının Amerikan anayasasına aykırı olarak yapıldığını, Dışişlerinin Senato'yu atlayarak Türkiye ile ilişki kuramayacağını ileri sürdü. Kardaşyan grubu, Amerika'nın çeşitli yerlerinde mitingler de düzenledi. Mitinglerden de Amerikan Dışişlerine protesto telgrafları çekildi. Dışişleri, biraz rahatsız olmakla birlikte, protestoları duymamazlıktan geldi ¹¹⁸.

27 Mayıs 1927'de Joseph C. Grew, Amerika Birleşik Devletlerinin Ankara Büyükelçiliğine atandı. Grew, Lozan'da Türk - Amerikan andlaşmalarını imzalamış olan kişiydi. Meslekten yetişme, tecrübeli bir diplomattı. Son görevi Dışişleri Bakan Yardımcılığıydı. Lozan Konferansına katılan, İsmet İnönü'yü yakından tanıyan ve Türk dostu olarak bilinen tecrübeli bir diplomatın Ankara'ya Büyükelçi olarak atanması Türk yetkililerince, Türkiye'deki Amerikalılarca olumlu karşılandı. Kimi Türk gazeteleri, Grew'ün Musevî asıllı Amerikalılardan olmadığına ve Amerika'nın artık Türkiye'ye Yahudi Elçiler gönderme geleneğinden ayrıldığına da değindiler. Grew, 21 Eylül 1927 günü İstanbul'a, iki gün sonra da Ankara'ya geldi. 12 Ekimde de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e güven mektubunu sundu. Üç gün sonra Cumhuriyet Halk Partisinin büyük kongresi açılmıştı. Bu kongrede Atatürk tarihî Büyük Söylev'ini verirken Grew, Cumhurbaşkanı locasından onu dinliyordu. Atatürk, bir dostluk jesti olarak, kendi locasını yeni Amerikan Büyükelçisine vermişti ¹¹⁹. Grew, Türkiye'de gerçekten çok iyi karşılanmış, saygı görmüştü. Türk - Amerikan yakınlaşması için sürekli çaba harcayacak ve bu çabaları karşılıksız kalmayacaktı.

¹¹⁸ Trask, *op. cit.*, p. 52-54.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 54-57; Joseph C. Grew, *Turbulent Era, A Diplomatic Record of Forty Years, 1904 - 1945*, New York: 1952, Vol. II.

Amerika Büyükelçisi Türkiye'de görevine başlamıştı. Türk - Amerikan ilişkilerinin karşılıklı ve tam olarak kurulabilmesi için Türk Büyükelçisinin de Amerika'da göreve başlaması, Amerika Cumhurbaşkanına güven mektubunu sunması gerekiyordu.

III - AHMET MUHTAR BEY'İN VAŞİNGTON BÜYÜKELÇİLİĞİ

Türkiye Cumhuriyetinin ilk Vaşington Büyükelçiliğine Ahmet Muhtar Bey atandı. Muhtar Bey'in Amerika'ya varışı ve göreve başlaması başlıbaşına bir olay oldu. Türk - Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulması yolundaki olaylar zincirinin yeni bir halkası niteliğindeki bu olayın üzerinde de biraz durmağa değer.

17 Şubat'ta varılan anlaşmanın uygulanması amacıyla Amerika'nın Grew'u Ankara Büyükelçiliğine atamağa karar verdiği günlerde, Türk Hükümeti de 25 Mayıs 1927 günü Ahmet Muhtar Bey için Amerika'dan agreman istedi. Amerikan Hükümeti bu seçimi hemen kabul etti. Muhtar Bey, o yıllardaki Türk diplomatlarının en seçkinlerinden ve en tecrübelilerinden biriydi. Arkasında otuz yılı aşkın bir diplomatlık tecrübesi vardı. 57 yaşındaydı. 1870 yılında doğmuş, 1890'da Mülkiye'yi bitirip Hariciye Nezaretine girmişti. Bu arada İstanbul Hukuk Mektebini de bitirmişti. Çeşitli iç ve dış görevlerde bulunduktan sonra Elçiliğe yükselmiş, 1911'de Atina Elçiliğine, 1913'te vekâleten Lahey Elçiliğine, Ağustos 1918'de de Ukranya Elçiliğine atanmıştı. Mütâreke döneminde bir süre açıkta kaldı. Kasım 1919'da İstanbul Mebusluğuna seçilmiş, son Osmanlı Mebusan Meclisinin İngilizlerce basılması üzerine Mayıs 1921'de Anadolu'ya geçmişti. Ankara'da, Mebusluğunun yanı sıra Hariciye Vekâleti Vekilliğine getirildi. Kasım 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Tiflis Mümessilliğine, Kasım 1922'de de Ali Fuat Cebesoy'dan boşalan Moskova Büyükelçiliğine atandı. 1924 yılında Moskova Büyükelçiliğinden ayrılp İstanbul Mebusu olarak Büyük Millet Meclisine döndü. Bu görevde bulunduğu sırada Vaşington Büyükelçiliğine atandı¹²⁰.

Mr. Grew, Muhtar Bey'i, Türk diplomatlarının "duvayeni", "eski ekolden yetişme bir diplomat" olarak nitelendirmiş, biraz resmî

¹²⁰ D.B.A. - A. Muhtar Bey'in Sicil dosyası. No. 315.; M. Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: 1968 - 69, Cilt III, s. 436-437.

ve kibirli bulmuştu. "Fazla Excellence" diyordu¹²¹. Eski ekolden yetişme o'duğu, Babıâli'den Ankara'ya geldiği doğrudu. Ama Muhtar Bey, ateşli bir genç gibi devrimci yeni Türkiye Devletine de başarıyla hizmet etmişti. Gerek Ankara'daki, gerek Tiflis ve Moskova'daki görevlerinde hiç de tutucu bir Osmanlı diplomatı gibi davranmamıştı. O yıllarda Türkiye'yi Amerika'da temsil edebilecek en uygun kişi olarak görülmüştü ve bu atamadan Amerikan yetkilileri memnun kalmışlardı. Amerika Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye, en seçkin diplomatlarından birini Vaşington'a gönderiyor" diyordu.

Vaşington'a atandığı 1927 Haziranında açıklanan Muhtar Bey'in Amerika'da göreve başlayışı aylarca gecikti. Amerikan Büyükelçisi Grew, Türkiye'ye geldiği zaman Muhtar Bey hünez yola çıkmamış bulunuyordu. Grew'un Ankara'da ilk işi, Muhtar Bey'in de bir an önce görevi başına yollanmasını istemek, bu konuda üstüste girişimlerde bulunmak oldu. 3 Kasım 1927 günü bu konuyu Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'a yeniden açarak şunları söyledi: "Kimi senatörler, 'Türkiye'nin Amerika Büyükelçisi nerede? Bizim Büyükelçimiz Eylül ortasında Türkiye'ye gittiği ve o zamandan beri de aylar geçtiği halde Türk Büyükelçisi Amerika'ya henüz gelmedi' deyebilirler. Bu durum elverişsiz tepkilere yol açabilir."¹²²

Amerikan Büyükelçisinin bu konuda duyarlılık göstermesi pek yersiz değildi. O yıllarda genellikle uyulan bir kural vardı: Türkiye Cumhuriyeti bir Devletle ilk kez diplomatik ilişkiler kurarken iki tarafın Elçilerinin aynı zamanda, hattâ aynı günde göreve başlamalarına dikkat edilirdi. Örneğin, Türkiye Cumhuriyetinin ilk Atina Elçisi Yunan Devlet Başkanına güven mektubunu sunarken, aynı gün Yunan Elçisi de Ankara'da Atatürk tarafından kabul edilmişti. Türk - Amerikan ilişkileri yeniden kurulurken bu usulün dışına çıkılmıştı. Amerikan Elçisi 12 Ekimde Atatürk'e güven mektubunu sunarken, Muhtar Bey halâ Ankara'da bulunuyor, yol hazırlıklarını bile tamamlamamış görünüyordu. Muhtar Bey'in güven mektubu 10 Ekimde hazırlanmıştı.

Grew, Muhtar Bey'in hazırlıklarını tamamlamak için geciktiğini sanıyordu¹²³. Bir bakıma doğrudu. Amerikan Büyükelçisi Türkiye'-

¹²¹ Grew, *op. cit.*, II, p. 729; Trask, *op. cit.*, p. 60.

¹²² Grew, *op. cit.*, II., p. 744.

¹²³ *Ibid.*, p. 745.

de hazır bir kadro bulmuş, Amiral Bristol'ün işleyen Dip'omatik Temsilciliğini devralmış olduğu halde; Türkiye, Vaşington'da yeniden bir Büyükelçilik açmak durumundaydı. Bunun kadrosunun oluşturulmasından yerleşmesine kadar çeşitli hazırlık işleri vardı. Bu işler Muhtar Bey'in Amerika'ya gidişini biraz geciktirmişti. Ama gecikmenin bu "idarî" nedenlerinin yanı sıra bir de siyasal nedeni vardı. Türkiye, Amerika'daki kışkırtmaları, kaynaşmaları kolluyordu. Türk - Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulmasına karşı Amerika'da yürütülen protesto kampanyasının yatışmasını bekliyordu. Gerard-Kardaşyan grubu, yaz boyunca protesto mitingleri düzenlemekten, Amerikan basınına körüklemekten geri durmamıştı. Gerard, Grew Türkiye'ye yollanırken "beş milyon nüfuslu ilkel bir Asya ülkesi olan Türkiye'ye neden bir Büyükelçi gönderiyoruz" diye sesini yükseltiyordu¹²⁴. Amerika'ya gidecek Türk Büyükelçisine karşı daha da sert tepkiler düzenlenebilirdi. Muhtar Bey, Amerika'daki bu tatsız kampanyanın önünün alınmasını da beklemiş, yolculuğunu geciktirmişti.

En sonunda, 1927 Kasımında, Muhtar Bey ve Büyükelçilik kadrosu *Leviathan* adlı Amerikan transatlantiğine bindiler. Büyükelçilik Müsteşarı Bedü Bey, Başkâtip Kadri Rıza Bey, İkinci Kâtip Kemal Cenani Bey ve eşleri aynı gemide yolculuk ediyorlardı. Büyükelçi ve yardımcıları Atlantik Okyanusuna açılırken, Türkiye'nin New York Başkonsolosu Münir Süreyya Bey, Ankara'ya düşündürücü haberler teliyordu: Muhtar Bey'in gelişine tepki olarak Amerika'da kışkırtmalar vardı. Amerikan yetkilileri olaganüstü önlemler alacaklardı. Büyükelçi karantinadan karaya çıkarılarak doğrudan istasyona götürülecek ve hemen trene bindirilecekti. New York'ta duraklamayacak, Türk vatandaşlarıyla görüşemeyecek ve hemen Vaşington'a geçecekti. Bunları bildiren Başkonsolos, "keyifyetin Muhtar Bey'e iş'arı..." diyordu¹²⁵. Muhtar Bey o sırada artık Atlantik ortalarında yol alıyordu.

Muhtar Bey, Mustafa Kemal'in temsilcisi olarak, Gürcistan'da ve Sovyet Rusya'da adeta Devlet Başkanı gibi büyük törenlerle ve

¹²⁴ Trask, *op. cit.*, p. 56.

¹²⁵ *D.B.A. - S. Amerika. K. 1/2*: New York Başkonsolosluğundan Hariciye Vekâletine. Şifre tel. 19.11.1927.

top atışlarıyla karşılanmıştı¹²⁶. 1921 Kasım sonunda, Diplomatik Mümessil sıfatıyla Batum limanına girişinde 21 pare top atışıyla selâmlanmıştı. Altı yıl sonra Muhtar Bey bu kez Büyükelçi olarak New York limanına yaklaşırken kendisine bambaşka bir karşılama “töreni” hazırlanmış bulunuyordu. “Lozan Andlaşmasına Karşıt Amerikan Komitesi” Başkanı James W. Gerard, Türk Büyükelçisi yaklaşırken kolları sıvayıp işe koyulmuştu. New York’un sicilli Ermeni komitecilerini, Rum bağınazlarını ayağa kaldırmıştı. Amerikan basını ve kamuoyunu da elinden geldiği kadar körüklemişti. Kin saçıyordu: Türkiye ile diplomatik ilişki kurulamaz, Senato Lozan andlaşmasını veto etti, diyordu. Şubatta yapılan *Modus vivendi*’yi Senato iradesine meydan okumak gibi gösteriyor, Anayasaya aykırı buluyordu. İddiasına göre, Amerikan yönetimi böyle bir anlaşma yapamazdı. Gerard bu kadarla kalmıyor, büsbütün gemi azıya alıyordu. “Ahmet Muhtar Bey 30.000 Ermeninin öldürülmesinden sorumludur” diyordu. Böyle bir “suçlu” Amerikan toprağına ayak basamaz diyordu. Onun Amerika’ya girişinin Amerikan halkına karşı “bağışlanmaz bir hakaret” olacağını söylüyordu. Bu azgın Türk düşmanının kin saçan saçma iddialarına en ciddi Amerikan gazetelerinde bile yer veriliyordu. Ağırbaşlı ve tarafsız bilinen *The New York Times* gazetesi de Gerard’ın demeclerini başlık atarak sütunlarına almıştı¹²⁷.

¹²⁶ Muhtar Bey, Gürcistan’da karşılaşmasını şöyle anlatır:

“... Gerek Batum’da, gerek Tiflis’te hakkımızda gösterilen hüsnü kabul fevkalâde denmeğe şayandır. Vapurun limana duhulünde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin mümessilini selâmlamak için karada 21 pare top endahat edildiği gibi, o sırada Batum’da bulunan Harbiye Komiseri İlyava’nın riyaseti altında bilcümle rüesayı memurini mülkiye ve askeriye ve bahriyeden mürekkep bir heyet vapura gelerek resmî hoşamediyi ve iskelede bulundurulmuş Kızılorduya mensup bir müfrezei askeriye de resmî selâmı ifa eyledi. Heyeti Sefareti Tiflis’e isal için bir salonlu vagon ile Batum’a gönderilen biri Hariciye Komiserliği erkânından ve diğer ikisi zabitanadan mürekkep bir heyet ile merkez-i hükûmete azimet edildi. Garda bilcümle Komiserler murahasalarıyla Rusya Sefirinin izam ettiği vekilden mürekkep bir heyeti mahsusa tarafından istikbal edildik. İstasyonda ahalden bir cemmi gafir muvasalatımıza intizar ediyordu. Resmî selâmı ifa için istasyon cephesine ikame edilen orduya mensup bir bölük askerin önünde askere hitaben tarafımdan bir nutuk iradımı müteakip Sefarethaneye gidildi.” (*D.B.A. - S. Rusya. K. 22. Gürcistan. 27/A.3. Ahmet Muhtar Beyden Hariciye Vekâletine Şifre tel. 5.12.1921, No. 1978*).

¹²⁷ “Gerard Denounces New Turkish Envoy. Blaming Moukhtar Bey for Slaying 30,000 in Armenia. He Calls His Coming an Insult”, *The New York Times*, 28.11.1927.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk Vaşington Büyükelçisi, 28 Kasım 1927 günü büyük bir uğultu içinde Amerikan sularına girdi. Yuvalarına çomak sokulup azdırılmış yaban arıları hışımla Türk Büyükelçisinin üzerine çullanmağa hazırlanmıştı. Karaya ayak basar basmaz hemen üzerine yürüyecekler, kendisini oracıkta linç edeceklerdi. Ahmet Muhtar Bey, ateş yağmuru altında bir “düşman” hattına gelip dayandığını New York limanına girince anladı. Demir atmış *Leviathan* gemisinde, karaya çıkmak için beklerken, Amerikan gazetelerine şöyle bir göz attı. Havayı kavradı. Az sonra Amerikan görevlileri geldiler. Türk Büyükelçisini gemiden alıp zırhlı araçlara bindirdikleri gibi, son hızla karaya çıkardılar ve hemen trene yetiştirdiler. Siyaset gangsterlerinden salimen kaçırılan Muhtar Bey, nefers alırken “Amerikan toprağına şerareli bir hava içinde ayak bastık” dedi. Karşılığını ve izlenimlerini ilk kez Ankara’ya şöyle telledi:

“Muahedenin tasdikinden evvel Hükümeteynce Sefir teatisinin gayri kanunî olduğuna ve âcizlerinin de Ermeni kıtali âmillerinden bulunduğuna dair Ayandan Gerard’ın gazetelerle aleyhimizde beyanatta bulunması bura efkârı umumiyesini muvasalatımızda şiddetle alâkadâr ederek gazeteleri işgal eylemektedir.

“Numayışlere sebebiyet vermemek için Hükümet seyahatimiz esnasında fevkalâde tedbirler ittihaz etmiş ve New York’ta mitralyözlü otomobil refakatinde heyetimizi diğer müteaddit binek otomobillerile ve rehğuzarımızda bütün vesaiti nakliyei durdurarak sür’at-i mümkin ile derhal limandan istasyona naklettirmiştir. Bu tarz-ı kabul merasim-i ihtiramkârane şeklinde pek heybetli olmuştur.

“Âsarı mihamnüvazi ibrazından hali kalmayan Hükümet, matbuat tarafından aleyhimizde vaki neşriyatın şayanı teessür olmadığını ve bu velvelenin yakında kesb-i sükûn olacağını ifade eylemiştir.

“Ertesi günü ikâmetgâhımıza tehaccüm eden gazetecilerle münakaşayı mucip olmayacak şekilde muhtelif mülâkatlar vukubulmuş ve vaziyet tenvir edilmiştir.

“Hükümetin dahi diğer taraftan matbuata sureti mahsusada icra ettiği telkinatta sefir teatisinin gayri meşru bir mahiyette olmadığı ve bilmünasebe Ermenilerden bahisle

müstakil böyle bir millet mevcut olmadığını ve Harbi Umumiden sonra Türkiye ile Rusya arasında taksim edilmiş olan Ermeni Hükûmetini ihya ve bu tarzda bir teşebbüsü sıyanet etmek niyetinde olmadığını bildirmiştir. Amerika Hükûmetinden gördüğümüz samimî tavır, bize kuvvetle müzaheret edeceğini (eksik) ediyor. Hariciye Nazırı dün âcizlerini kabul ederek fevkalade âsarı muhaleset göstermiş ve bendenizle yanyana resim aldirmiştir.

“Altı aydan beri Türkiye ile meşgul olan efkârı umumiyenin memleketimizde cereyan eden inkılâbı takibe başladığı ve bu ahvalin tarafeyn arasında münasebatı hasenenin inkişaf ve tenmiyesine hizmet edeceği alâkadaranca söylenmektedir.

“Sefaretin burada hikmeti vücudunu teşkil eden başlıca vazifesi, gerek Hükûmet gerek lehdarlarımız tarafından da ihsas olunduğuna göre, senelerden beri boş kalmak suretiyle muhasımlarımızın kuvvetli teşkilâtile mütemadi tezvirrattan, hiçbir fedakârlık deriğ etmeyerek, tathîr etmek ve bu hususta devamlı bir mücadelede bulunmak olacaktır. Amerika gibi muazzam ve zengin bir Devletin dostluğu ise bizim için pek ziyade müfid olacaktır. Sefaretin bu husustaki mesaisini berai teshil her şeyden evvel nakdî bir mesele halinde olan muktezasının ehemmiyetine mebni Devletçe derpiş edilmesi lâzım geleceği kanaatindeyim...”¹²⁸

Amerikan Hükûmetinin sıkı koruyucu önlemleri ve Türk Büyükelçisine karşı dostça davranışı Ahmet Muhtar Bey'i sevindirmişti. Demek ki, karşı tarafın saldırgan düşmanlığına karşılık Hükûmet çevrelerinde Türkiye'ye dostluk duyguları besleniyordu. Türk Büyükelçisinin görevi kolaylaştırılacaktı. Muhtar Bey, Amerika'da başlıca görevinin Türkiye'ye karşı sürdürülmekte olan düşmanca kampanyanın etkilerini gidermeye yönelik olacağına ve bunun da herşeyden önce para gerektireceğine inanmıştı. Bu telgraf üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, “Maruz kaldığımız matbuat hücumuna karşı Hükûmetin hareketi burada (Ankara'da) hüsnü tesir etti” dedi. Muhtar Bey'e “kıyaset, metanet ve hüsnü hareket” öğütledi. Amerika kamuoyu

¹²⁸ D.B.A. - S. Amerika. K. 1/2. Vaşington Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine Şifre tel. 2. 12. 1927, No. 2.

yeni Türkiye'yi tanıdıkça kışkırtmaların ve saldırıların yatışacağını söyledi¹²⁹.

Öteyandan İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Grew kaygulu günler yaşamıştı. Türk Büyükelçisine karşı Amerika'da estirilen havayı, hattâ Muhtar Bey'e suikast hazırlandığı söylentilerini yakından izleyen Grew, kendi can derdine düşmüştü. 29 Kasım 1927 günü defterine, "Amerika'daki Ermeniler yaşlı Muhtar'ı haklarırsa, benim cesedimi de buradan aldırarak için Hükümet hemen bir savaş gemisi gönderebilir, çünkü (öldürülmem) uzun sürmez" diye not etmişti. Grew, ertesi günü aldığı bir telgraftan Muhtar Bey'in sağ salim Vaşington'a vardığını öğrenince rahatlar. Günlüğüne şunları yazar: "Gerçi fanatik bir Ermeni onu Vaşington'da da New York'taki kadar kolaylıkla öldürebilir. Ama Muhtar Bey'in hiç değilse Vaşington'a vardığını öğrenmek insanı ferahlatıyor. Muhtar Bey'in başına bir hal gelirse, Gerard, hiç değilse vicdanına karşı bunun hesabını verecektir. Vicdanı varsa tabii, ben onun vicdanı olduğundan da kuşkuluyum."¹³⁰

Muhtar Bey'in Amerika'ya varışını Vaşington'daki yabancı diplomatik çevreler de yakından izlemişlerdi. İngiltere'nin Vaşington Büyükelçisi olayı Londra'ya şöyle rapor ediyordu: "Amerika'ya yeni atanan Türk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey 29 Kasım günü Vaşington'a geldi. Hayatına karşı bir suikastten korkulduğu için New York'a gelişinde silâhlı, motosikletli bir polis filosunca karşılandı. New York'ta bir gece bile kalamadı. Hemen başkent tranine götürüldü ve gece yarısı saat 12.30'da başkente geldi. Şimdi kalmakta olduğu Wardman Park Hotel'in yan kapısına kadar detektifler eşliğinde getirildi... Gelişi Mr. James W. Gerard'ın şiddetli saldırılarına neden oldu. Gerard, basına veridği demeçte Muhtar Bey'i suçladı... (Ama) bu saldırıları fazla taraftar bulmadı. Amerika'nın Türkiye'deki eski Büyükelçisi Mr. Morgenthau saldırıya katılmadı. "New York Tribune" ve "Baltimore Sun" gazeteleri de Türkiye ile Amerika arasında ilişkiler kurulması konusunda Hükümeti destekleyen başyazılar yayınladılar. "New York Tribune" gazetesi de Lozan andlaşmasının onaylanmasını savunuyor."¹³¹

¹²⁹ *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Vaşington Büyükelçiliğine. Şifre tel. 5.12.1927, No. 7.

¹³⁰ Trask, *op. cit.*, p. 61-62; Grew, *op. cit.*, II, p. 747.

¹³¹ *F.O. 424/267*, p. 122, No. 68: Howard to Chamberlain, 2.12.1927, No. 2167.

Gerard, Muhtar Bey'in Vaşington'a varışından sonra da saldırılarını sürdürür. 1 Aralık 1927 günlü Amerikan gazeteleri Gerard'ın yeni demeçlerini yayınlarlar. Bunlarda da Türk Büyükelçisi ve Türkiye ağır biçimde suçlanır¹³². Muhtar Bey üstüste Ankara'ya telgraflar çeker. 6 Aralık günlü bir telgrafında şunları söyler:

“Gerard, Hükûmetimizi külhan bey çetesi gibi kelimelerle tavsif ve âcizlerine de hücum ile Ermenileri müdafaa, ithamatta berdevamdır. Beyanatu tazvirattan ibaret. Kendisi rüesai muhaliften mühim bir şahsiyet olmakla velveleye verdiği matbuat ile mehafili muhtelifede haysiyetimizi muttasıl rencide etmektedir. Burada hemen herkes bizimle meşguldür denilse sezadır.

“Bir muhalefet manevrası teşkil eden bu hücumlar Amerika Hükûmetile bizi müşterek bir dâva karşısında bırakıyor. Hükûmet ve taraftarlarımızın tavsiyesi münakaşadan içtinab edip yalnız Yeni Türkiye hakkında hususî temaslar, gazetede mülâkatlar ve saire ile efkârı umumiyeyi mebzulen tenvir suretindedir. Bu tarzı hareketi bendeniz de muvafık-ı basiret addederim. Zira Gerard'ın ithamatını burada redde kalkıştığımız takdirde vaziyetimizi bir kat daha eşkal edecek mukabil bir şiddet-i lisan istimali mecburiyetinden sarfınazar Amerika Hristiyanlık âlemi nazarında Ermeni bahsini İngilizlerin dahi istifade edebileceği şekilde ihyaya sebebiyet verilmiş olacağından şurası şayanı tezkârdır. Irken İngiliz olan mumaileyh Gerard, Ermeni teşkilâtının başında bulunmakla beraber aynı zamanda Berlin'de Sefir iken kendi memleketinden ziyade İngiltere'nin menafiini iltizam etmiş olmakla Hükûmeti müşarileyhanın burada da mürevvici âmali o'duğu bazı mehafilde beyan edilmektedir. Hattâ bu son hattı hareketini Lozan muahedesinin tasdikini akim bırakmak hususunda İngilizlerin eseri telkini addedenler vardır. Ancak bu hücumalara karşı hassas olduğumuzu matbuatımızla ihsas edebiliriz. Bu yoldaki neşriyatın Anadolu Ajansı vasitasile buraya aksettirilmesi lâzımdır. Bil-münasebe Ajansta Amerika'nın ahvalimizden külliyyen bihaber olduğu muhtac-ı ihtardır. Nitekim Gerard memleketimizin nüfusunu halâ beş milyon iddia ve buna binaen sefir teatisini ilzam etmektedir.

¹³² “Gerard Scents Oil in Turkish Policy. Charges Acceptance of Envoy is Part of Move by Certain Group to Seize Deposits... Renews Attack on Moukhtar Bey.” *The New York Times*, 1.12.1927.

“Vaziyeti maruzaya nazaran diğer taraftan Sefareti dahi burada el altından kabili istimal vesait-i cidal ve müdafaa ile teçhiz etmek bir zaruret-i mübreme halini almıştır.

“Amerika’ya muvasalatımızla âdeta unutulmuş birçok hasmane dâvaları tekrar uyandırmış olduk. Kendimizi şimdi müdafaa edemezsek buradaki huzurumuz faideden ziyade mazarratı tevliid etmiş olacaktır.

“Binaenaleyh heyeti sefaretimizin temsil vezaifini itinaî mahsus ile tevsi ve kendimize müsaid istidatları mütemadi tenmiye ve gazete gibi propaganda vesaitini lehimize imale etmek lâzımdır. Zaten Hükümet taraftarı bir kısım Amerikalıların maruz olduğumuz taarruzata mukabil gösterdikleri tahalük-ü dostane bu gibi hususattan içtinabı ademülimkân kılıyor. Mukabele zarureti karşısında daha şimdiden kıvranıp duruyor, kendimizi lâyikile müdafaa ve memleketi hüsnü temsil ettiğimiz takdirde bu netaici mesaimizden hayli ümitvarım”¹³³.

Bunları anlattıktan sonra Muhtar Bey, görevini hakkıyla yapabilmesi için en az yirmi bin liraya gerek duyduğunu, bu para sağlanamazsa “pek ağır bir vaziyette kalacağını” söyler. Güven mektubunu sunduktan sonra, Gerard’ın saldırıları konusunda Amerikan Dışişlerinde girişimde bulunacağını da bildirir. Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey, verdiği cevapta, “Telgrafınızı Başvekil Paşa Hazretlerine ve İcra Vekilleri Heyetine arzettim. Nazarı itibara alınmıştır. Ancak mümkün olan hususun imkânı icra ve tahakkuku derpiş ve tetkik olunmaktadır” diyordu¹³⁴.

Türk Büyükelçisine Amerika’da yöneltilen saldırılar, geçen geç Türk basımına yansdı. İlk kez 3 Aralıkta Türk basımı olayı geniş biçimde haber verdi. Türk Temsilcisinin uğradığı hakaretin ağırlığı oranında Türk basımını da patlayacağı, sert tepki göstereceği ve saldırıya gececeği sanılırdı. Öyle olmadı. İlk günlerde Türk gazetelerinde hiçbir yorum görülmedi. Daha sonraları çıkmğa başlayan başyazılar da pek yumuşaktı. Bunlarda Amerikan Hükümetine, Amerikan halkına karşı hiçbir saldırı, yergi, sitem görülüyordu. Gerard ile Ermeniler ve Rumlar hedef alınmıştı. Türkiye’deki Amerikan Bü-

¹³³ D.B.A. - S. Amerika. K. 1/2: Vaşinton B. E.’den Hariciye Vekâletine Ş. tel. 6. 12. 1927, No. 4.

¹³⁴ *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Vaşinton Büyükelçiliğine. Şifre tel. 12.12.1927 No. 26809/10.

yükelçiliği de bir bildiri yayınlayarak Gerard'ın Amerikan Hükûmetini temsil etmediğini açıklamıştı. Basın buna da yer veriyordu. Türk basınının tutumu Amerikan Büyükelçiliğini bile şaşırtmıştı. Grew, "Türk basınının davranışı şaşılacak biçimde ılımlı" diyordu. 6 Aralık gününe kadar Türk basınında hiçbir yorum görülmediğini ekliyordu¹³⁵. 9 Aralıkta *Milliyet* gazetesinde Amerika'ya azıcık yergi yöneltildi. Amerikan Büyükelçiliğinin açıklamasının yetersiz olduğu söylendi. Amerikan polisinin olayı önleyemediği yolundaki Amerikan iddiasının gülünç olduğu ileri sürüldü. Buna bakarak, Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği, Türkiye'nin girişimde bulunabileceğini, Türk Büyükelçisinin uğradığı hakaretin onarılmasını isteyeceğini, yoksa Türkiye'deki Amerikalıların canlarının yakılabileceğini yazıyordu¹³⁶. Ama bunlar yapılmadı. Grew, çabucak İstanbul'dan Ankara'ya koştu. Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'i gördü. Muhtar Bey'e yöneltilen saldırıların bir azınlıktan geldiğini, Gerard'ın Amerikan Hükûmetini temsil etmediğini anlattı. Tefik Rüşti Bey, "Benim için Hükûmetin tutumu önemlidir, azınlığın saldırısı beni hiç rahatsız etmiyor" dedi¹³⁷. Anlaşılan, Türk Hükûmeti Amerika'nın dostluğuna çok büyük önem veriyordu. Muhtar Bey'e yöneltilen saldırıyı iki Hükûmet arasında bir mesele yapmak istemiyordu. Türk basınının pek yumuşak tutumu da bundan ileri geliyordu.

Muhtar Bey, 5 Aralık 1927 günü güven mektubunu Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Calvin Coolidge'e sundu. Coolidge'in önünde okuduğu söylevinde, "Genç Türkiye Reiscumhuru... Hükûmeteyn beynindeki münâsebatı tecdid ve tevsik ve tarsin etmek için bütün kudretimi sarfa beni memur etti" diyor, Türk - Amerikan dostluğu uğrunda bütün gücünü kullanacağını, yorulmadan çalışacağını söylüyordu. Amerikan Cumhurbaşkanı da yeni Türkiye'nin Amerika'da daha iyi tanıtılması sorununa parmak basmıştı. Muhtar Bey, bunu Ankara'ya şöyle rapor etti:

1- "Coolidge itimatname takdiminde nutku âciziye cevaben sunları söylemiştir:

"Vazifenizin manai mahsusunu anlıyorum. Türkiye Hükûmeti Cumhuriyesinin Vaşington'da ilk Sefiri sıfatile yeni

¹³⁵ Grew, *op. cit.*, II, p. 748.

¹³⁶ *F.O. 424/267*, p. 123-124, No. 70: Hoare to Chamberlain, 12.12.1927, No. 614.

¹³⁷ Trask, *op. cit.*, p. 62.

Türkiye'nin mefkûreleri ve icraatı neticei mesainiz olarak şimdikinden daha umumî bir tarzda tanınmış ve daha iyi takdir edilmiş olacaktır. Sefir Hazretleri sizi temin edebiliyorum ki Amerika Hükûmetinin itimadını haiz bulunuyorsunuz ve uhdenize mevdu vazifei âliyenin ifasında makamâtı Hükûmetin müzaheretî samimanesine müstemirren nail olacaksınız. Vaşington'da ikametinizden şahsen hoşnut olacağınızı ümit ederim. Hükûmatı Müttchidei Amerika hakkında izhar buyurdıkları temenniyatı halisaneyi samimiyetle takdir ettiğimin ve kendilerinin saadeti ile Hükûmeti Cumhuriyenin refahı daimesi ahası mütemenniyatım bulunduğunun Reiscumhur Hazretlerine iblâğına delâletiniz bilhassa mucibi memnuniyetim olacaktır.”

2- İşbu cevaptan ve Hariciye Nezareti ile bugün vukubulan temastan müsteban olduğu veçhile başlıca vazifemiz İnkılâb-ı mesudemizin mahiyet ve şumulünü bu hususta pek gafil olan Amerika efkârı umumiyesine etrafîle izah etmektir. Bu sahada Amerika Hükûmeti bize vaad-i müzaheret etmekle beraber şimdiye kadar kendi tarafından vaki olup semeratı tebarüz etmeğe başlayan irşadatın bundan böyle tamamen ve tabiatile Sefarete teveccüh eylediği ve bu tarzda mütemadi bir himmet sarfından pek mes'ut netayiç iktifat olunacağını ihsas ve ifade etmektedir. Hariciye Nezareti; gerek mehafilî siyasiye ve içtimaiye (? gerek matbuat ile) hemen daima ve vasi bir surette muhafazai temas olunmasını açıktan açığa gayet muhalesetkâr bir tarzda ekiden rica eylemiştir. İlâveten bazı gazetelerde aleyhimizde istimal olunan elfazı şedideye gelince matbuatın serbestii tammı karşısında yapılacak bir tedbir bulunmadığı ve had devrelerde bu gibi taarruzata diğer ecnebi mümessillerinin (de) maruz kaldıkları . . . ayrıca izah olunmuştur. Vaziyetin teemmülü ile evvelce arzolunan çarelerin teminini Hükûmetimizin takdiratı âliyesinden şidetle muntazar ve memuldür Efendim.”¹³⁸

* * *

¹³⁸ D.B.A. - MÜT. 1/97: Vaşington B.E.'den Hariciye Vekâletine Şifre tel. 7.12.1927, No. 6.

Türkiye Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'in Amerika Cumhurbaşkanına güven mektubunu sunmasıyla, Türk - Amerikan diplomatik ilişkilerinin yeniden kurulması işi tamamlanmış oldu. İlişkiler çok geç ve güç kurulabilmişti. Bu gecikmede, Amerika'da Ermenilerle Rumların ve onların Amerikalı yandaşlarının sistematik Türk düşmanlığı propagandası birinci derecede rol oynamıştı. Bu düşmanlık, Türk Kurtuluş savaşı yıllarında yarı resmî sıfatla dahi bir Türk temsilcisinin Amerika'ya gönderilmesini engellemişti. Lozan andlaşmasını Amerikan Senatosunda veto ettirebilmişti. Yeni Türkiye'nin ilk Büyükelçisinin Amerika'ya varışında da Amerikan kamuoyunu ayağa kaldırabilmişti. Sonunda, güçbelâ normal ilişkiler kurulabilmişti.

İlişkilerin kurulması, işin sonu değil, başıydı. Asıl bundan sonra iki tarafa büyük iş düşüyordu. Ahmet Muhtar Bey, kendi açısından stratejisini çabucak belirledi: Türk - Amerikan dostluğunun gerçekleştirilebilmesi için, Amerika'daki Türk düşmanlığı propagandasını susturmak gerekecekti. Susturmak, polemiğe girmekle olamazdı. Polemik, yararlı değil, zararlı olabilirdi. Sonra, Türkiye Büyükelçisinin resmî sıfatı da polemiğe girişmeğe elvermiyordu. Onun için, düşman propaganda dolaylı yoldan susturulacaktı. Büyükelçilik, yeni Türkiye konusunda "pek gafil" olan Amerikan kamuoyunu aydınlatacaktı. Mutlu Türk Devrimini anlatacaktı Amerika'ya. Türkiye temsilcisinin en büyük güç kaynağı buydu.

Muhtar Bey, vakit kaybetmeden işe koyuldu. Vaşington'a varır varmaz hemen kendisine yaklaşanlardan yararlanmağa başladı. Amerika'da Türk düşmanları olduğu kadar, Türk dostları da vardı. Bunların bir bölümü, körükörüne Türk düşmanlığı yapanlara bir tepki olarak Türkiye'ye doğru kaymışlardı. Kendiliklerinden Büyükelçiye gelip Türkiye ile Amerika arasına bir "kara kedi" gibi giren Ermeni propagandacılarına karşı bir çeşit savaş açılmasını önermişlerdi. Bu uğurda Türk Büyükelçisine destek olacaklarını açıklamışlardı. Amerikan Hükûmeti de Muhtar Bey'e destek olacağını belli etmişti.

Vaşington'a varışının onuncu gününde Muhtar Bey, "Hükûmet partisinin mürevvici efkârı olup Vaşington'da münteşir ceraidin en mühimmi olan *Washington Post* gazetesinin bize müzaheretini temin olunmuştur" diye Ankara'ya ilk olumlu haberi verdi. Bu gazetenin Genel Yayın Müdürü Mr. Benett, Muhtar Bey'e ve arkadaşlarına bir yemek vermiş ve niyetini de açıklamıştı: *Washington Post*, Türkiye'yi

savunacaktı. Ermenilerin propagandalarına karşı susmayacaktı. Ermeniler, “iki Cumhuriyetin el sıkışmasını şimdiye kadar engellemişlerdi”. Bundan sonra Amerikan kamuoyunu yanıltmalarına izin verilmeyecekti. . . Mr. Benett, “Ermeniler Amerika’da da Rusya’da da yalandır” diyordu. Gazete sözünü tutar. 9 Aralık 1927 günü “Yeni Türkiye” başlıklı, çerçeve içinde bir yazı yayımlar. Bu, Amerika’daki Türk düşmanlığı propagandasına karşı ilk dolaylı cevaplardan biriydi¹³⁹.

Günler geçtikçe Amerika’daki Türk düşmanlığı kampanyası hızını yitirmeğe başlar. Gerard, saldırılarını azaltır. Yeni Türkiye’ye karşı Amerikan kamuoyunda ilgi doğar. Muhtar Bey, Amerika’da birinci ayını tamamlarken der ki: “Hasımlarımızın tahrikat ile Amerika’ya hini muvasalatımızda başgösteren sakil bir cereyan kesbi sükunet etmiş ve hattâ makûs bir şekil almak istidadını göstermiştir. . . Şimdilik azçok bir buhranın önüne geçilebilmiştir. Yoksa vaziyet şayanı itindir”.¹⁴⁰ 1928 yılına girilirken durum, kısaca buydu.

Muhtar Bey, yedi yıl Vaşington’da kaldı. Bu yıllar Türk - Amerikan yakınlaşmasının gittikçe dostluğa dönüştüğü yıllar oldu. Atatürk Türkiyesi, bütün dünyada olduğu gibi, Amerika’da da saygınlık kazandı. Amerikan Cumhur Başkanı D. Roosevelt, Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümünü anlamlı bir mesajla kutladı. Mesajında, “Bu nispeten kısa müddet zarfında Türk milleti hayatında ve müesseselerinde husule getirdiği ve derin akisler yapan yenilikler ve değişiklikler sâyesinde terakki yoluna büyük bir emniyetle girmiş ve bütün dünyanın dikkat ve hayranlığını celbetmeğe muvaffak olmuştur.” dedi. Arkasından da: “Dünyanın istikrar, sulh ve terakki içinde millî hayat süren memleketleri arasına girmeğe ve hakikaten kendisine yaraşan mevkiî almağa muvaffak olan Türkiye’nin Devlet Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu uğur ve maksatta sarfetmekte olduğu kudretli hamleleri Amerikan milleti sempatik bir alâka ile takip etmektedir” diye ekledi¹⁴¹. Atatürk de, bir mesajla, Roosevelt’e ve Amerikan halkına “en har ve samimî teşekkürlerini” yolladı.

¹³⁹ G. S. Smith, “The New Turkey”, *Washington Post*, 9.12.1927, *D.B.A. - S. Amerika. K. 1/2*: Vaşington B.E.’den Hariciyeye. Yazı. 9.12.1927, No. 19/7.

¹⁴⁰ *D.B.A. - S. Amerika. K. 1/2*: Vaşington Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine. Rapor. 27.12.1927, No. 53/26.

¹⁴¹ *D.B.A. - Amerika. B. 1. - a. 1., 2/11*: Amerika Reiscumhuru D. Roosevelt’in mesajı.

“Cumhuriyetimiz... yakın mazinin biriktirdiği karanlıkları dağıtmağa muvaffak olmuştur” dedi. Ve şunları ekledi :

“Türk Cumhuriyetinin en esaslı umdelerinden biri olan yurttta sulh, cihanda sulh gayesi, insaniyetin ve medeniyetin refah-u terakkisinde en esaslı âmil olsa gerektir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olmak bizim için iftihara medardır.

“Türkiye’de doğan inkılâp güneşi yükselerek hararetini neşrettikçe Türk milletinin kalbi bütün dünyanın büyük ve takdire şayan eserlerine karşı sıcak bir muhabbetle dolmuş bütün terakki umdelerini tamamen benimsemiştir.

“İşte bu sıcak duyuş ve benimseyişlerdir ki, Türk milleti, daha çok evvel aydınlanan Müttehidi Amerika milletlerine ve onların kudretli Reisine karşı hadsiz bir sevgi ve cazibe hissetmektedir.”¹⁴²

Bu karşılıklı mesajlar anlamlıydı. Onuncu yaşını dolduran Türkiye Cumhuriyeti, Amerika’da saygın bir yer tutmuştu artık. Türk - Amerikan dostluğu ileri bir düzeye varmıştı. Atatürk ile D. Roosevelt, birbirlerini seven ve sayan iki liderdi. Amerika’da Türk düşmanlarının sesleri artık iyiden iyiye kısılmıştı. 1920’lerin bunalımı geride kalmıştı. Ahmet Muhtar Bey, bu günleri de gördükten sonra, Mayıs 1934’te Türkiye’ye döndü ve Kastamonu mebusu olarak Büyük Millet Meclisine girdi. Üç ay sonra, 3 Temmuz 1934 günü Ankara’da hayata gözlerini kapadı. Ölümü üzerine Amerikan gazetelerinin kendisini saygıyla andıkları görüldü. *Boston Evening Transcript* gazetesi, “Büyük Bir Diplomat” başlıklı yazısında, “Merhum burada hizmet ettiği yedi sene zarfında beynelmilel münâsebetlerin inkişafına ve Amerikalıların yeni Türkiye’ye ve genç Cumhuriyetin karakterine dair esaslı ve gerçek malûmat almasına azamî mesai sarfetmişti” diye yazmıştı¹⁴³. Amerikalıların Türkiye’yi doğru olarak tanımlarında ve Türk - Amerikan dostluğunun kurulmasında Muhtar Bey’in bir payı vardı, kuşkusuz.

* * *

¹⁴² *Ibid.* Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin mesajı.

¹⁴³ *Ayn Tarihi*, Ağustos, 1934. No. 8, s. 141.; *Boston Evening Transcript*. 7.7.1934.

Ahmet Muhtar Bey, Amerika'daki Türk düşmanlığının köklü olduğunu da söylemişti. "Bu hasmane cereyan kuvvetli kökenleri olmak itibarile kolay kolay kabili itfa değildir" diyordu. Türk - Amerikan dostluğunun doruk noktasına ulaştığı, ya da öyle görüldüğü dönemlerde bile, düşmanlık tohumları sürekli besleniyordu. İlk fırsatta patlayabilirdi. "Vaziyet şayanı itnadır" diye ekliyordu Muhtar Bey.

Bu söyledikleri elli yıl sonra olaylarla doğrulandı. 1974'ten sonra Amerika'daki Türk düşmanlığının güçlü biçimde yeniden patlak verdiği hayretle görüldü. Türkiye'nin Kıbrıs çıkartması üzerine, Amerikan Senatosu Türkiye'ye silâh ambargosu uygulamaktan çekinmedi. Türk - Amerikan ilişkileri yeniden bir bunalım dönemine girdi. 1970'lerin bunalımıyla 1920'lerin bunalımı arasında çarpıcı benzerlikler vardır. Dün Lozan andlaşmasını veto eden Amerikan Senatosu, bugün Türk - Amerikan savunma işbirliği anlaşmasını desteklemektedir. Amerikan toprağı, elli yıl içinde yeni Kardeşyan'lar, Gerard'lar yetiştirmiştir. Dün Ermenileri dillerine dolayarak Türkiye'ye saldıranlar, bugün Kıbrıs Rumlarını bahane ederek Türk düşmanlığını sürdürmektedirler. Dün, Amerikan Hükûmeti Türkiye dostudur, Türk düşmanlığı yapanlar küçük bir azınlıktır, deniyordu. Bugün de aynı şeyler söyleniyor. Ama o küçük azınlık, dün olduğu gibi bugün de Amerikan Senatosunu etkileyebilmiştir. Düşmanlık hep Atlantik ötesinden gelmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı Amerika'ya karşı yapılmamıştı. Ama Amerikan Senatörleri o zaman Türkiye'ye saldırmaktan çekinmemişlerdi. Kıbrıs harekâtı da Amerika'ya karşı yapılmamıştır. Yine Amerikan Senatörleri elli yıl önceki Gerard'ların, King'lerin izlerinden yürümektedirler... Dün olduğu gibi bugün de aşağıdan alan hep Türkiye'dir. Tarih açısından bakınca, Türk - Amerikan ilişkileri insanı gerçekten düşündürmektedir.

Ek. 1

CALVIN COOLIDGE
PRESIDENT OF THE UNITED STATES OF AMERICA
TO HIS EXCELLENCY
MUSTAPHA KEMAL PASHA*
PRESIDENT OF THE TURKISH REPUBLIC.

Great and Good Friend:

I have made choice of Joseph C. Grew, a distinguished citizen of the United States, to reside near the Government of Your Excellency in the quality of Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the United States of America. He is well informed of the relative interests of the two countries and of the sincere desire of this Government to cultivate to the fullest extent the friendship subsisting between them. My knowledge of his high character and ability gives me entire confidence that he will constantly endeavor to advance the interests and prosperity of both Governments and so render himself acceptable to Your Excellency.

I therefore request Your Excellency to receive him favourably and to give full credence to what he shall say on the part of the United States and to the assurances which I have charged him to convey to you of the best wishes of this Government for the prosperity of the Turkish Republic.

May God have Your Excellency in His wise Keeping.

Your Good Friend,
(Signed) CALVIN COOLIDGE

By the President:
(Signed) Frank B. Kellog
Secretary of State.

Washington, May 26, 1927.
D.B.A.

* Atatürk o tarihte Gazi Mustafa Kemal adını kullanıyordu. Bu güven mektubunda "Gazi" ünvanının bulunmayışına Grew'un Ankara'da dikkati çekilmişti. Grew, Başkanlık mühürüyle mühürlü zarfı açamayacağını, ancak zarfın üzerine "Gazi" ünvanını ekleyebileceğini söylemiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı bununla yetinmiş, bu konuyu mesele yapmamıştır. (B.N.Ş.)

Ek. 2

GAZİ MUSTAFA KEMAL
TÜRKİYE REİSİCUMHURU,
AMERİKA CEMAHİRİ MÜTTEHİDESİ REİSİ
MİSTER COOLIDGE CENAPLARINA

Büyük ve İyi Dost,

Türkiye Cumhuriyeti ile Cemahir-i Müttehede-i Amerika bey-ninde teyemmünen cayigir olan vifak ve muhadenetin muhafaza ve takviyesi matlub ve mültezimim bulunduğundan esbak Hariciye Vekili ve İstanbul Mebusu sabıki Muhtar Bey'i nezd-i Riyasetpenahilerine Fevkalâde Murahhas ve Büyükelçi sıfatile tayin ve izama karar verdim.

Müşarileyhin evsaf ve hasaili ve şimdiye kadar ibraz eylediği dirayet ve fetanet kendisine tahmil ve tevdi olunan vazifei âliyeyi itimad-ı Devletlerine mazhar olacak tarzda hüsnü ifa edeceğini zamin bulunmaktadır.

Bu ümniye iledir ki Zatı Riyasetpenahilerinden kendisini hüsnü kabul buyurmalarını ve gerek kendi namıma gerek Türkiye Cumhuriyeti namına tarafından vukubulacak bilcümle tebligata ve betahsis Zatı Devletleri ile memleketiniz hakkında perverde eylediğim hissiyat-ı halisane ve dostaneye dair ita eyleyeceği teminata tamamen emniyet ve itimad edilerek memuriyet-i âliyesinin hüsnü ifası emrinde nail-i mazhariyet buyurulmasını rica eylerim.

Ankara'da bin dokuzyüz yirmi yedi senesi Teşirinevvel aynının onuncu günü ita edilmiştir.

(İmza) GAZİ M. KEMAL
(Mühür)

(İmza) Hariciye Vekili
Dr. T. Rüştü

D.B.A. - MÜT. 1/97

(Traduction)

GHAZI MOUSTAPHA KEMAL,
 PRESIDENT DE LA REPUBLIQUE TURQUE,
 À
 SON EXCELLENCE MONSIEUR COOLIDGE,
 PRESIDENT DES ETATS-UNIS D'AMERIQUE.

Grand et Bon Ami,

Animé du désir de maintenir et de resserrer de plus en plus les relations d'amitié qui existent si heureusement entre la République Turque et les Etats-Unis d'Amérique, J'ai décidé d'accréditer auprès de Votre Excellence en qualité d'Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire Ahmed Mouhtar Bey, ancien Ministre des Affaires Etrangères et ci-devant député de Stamboul à la Grande Assemblée Nationale de Turquie.

Les qualités qui le distinguent ainsi que le talent et l'habileté dont il a fait preuve en maintes occasions Me sont de sûrs garant du zèle qu'il mettra à s'acquitter de la haute Mission qui lui est confiée, de manière à obtenir la confiance de Votre Excellence.

C'est dans cette conviction que Je prie Votre Excellence de bien vouloir lui réserver un accueil bienveillant et d'ajouter foi et créance entières à toutes les communications qu'il sera appelé à Lui faire en Mon nom et au nom du Gouvernement de la République Turque surtout lorsqu'il Vous exprimera, Grand et Bon Ami, les voeux que Je forme pour le bonheur personnel de Votre Excellence et la prospérité des Etats-Unis.

Fait à Angora le dix octobre mille neuf cent vingt sept.

GHAZI M. KEMAL

Par le Président de la République
 Le Ministre des Affaires Etrangères
 Docteur Tefvik Rouschdy

Pour traduction certifié conforme
 Le Ministre Plénipotentiaire
 Directeur Général du Protocole.

D.B.A.

Ek. 3

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ BÜYÜKELÇİSİ MR.
GREW'UN GÜVEN MEKTUBUNU CUMHURBAŞKANI
GAZİ MUSTAFA KEMAL'E SUNARKEN OKUDUĞU
SÖYLEV'İN ÇEVİRİSİ.

Ankara, 12.X.1927

Amerika Cemahiri Müttehidesi Reisi tarafından Zatı Devletleri nezdine Büyükelçi ve Fevkalâde Murahhas olarak tayinimi müşîr itimatnameyi arz ve takdim ile kesbi şeref eylerim.

Diplomasinin vazife ve meziyeti milletler arasındaki itimadın ve itilâf-ı müteakabilin sahîh bir vukuf ile ve hayırhahane tefsîr suretile mütemadiyen inkişafına çalışmaktır. Diplomasinin bu tarzı telâkkisini burada zikirten maksad yalnız Amiral Bristol'ün Türkiye'deki sekiz senelik memuriyeti esnasında daima istihsaline çalışmış olduğu gayeyi ifade olmayıp bilhassa Zatı Ali-i Riyasetpenahileri nezdine Cemahiri Müttehidenin birinci Büyük Elçisini tayin etmiş olan Amerika Reisi-cumhurunun efkârına ve bana tevdi olunan vazifenin ifasında şahsî ümitlerime de makes teşkil ettiğini arz eylemektir.

Reisicumhur Hazretleri; yüksek iradeniz altında yeni Türkiye'nin vücade getirdiği eser, Amerika'da büyük bir alâka uyandırmış ve bu alâka Cemahiri Müttehide ile Türkiye arasındaki münâsebatta, hali hazırda olduğu gibi âtiyen dahi mühim bir âmil olmağı vaad etmekte bulunmuştur. Birçok ümitler ve müstesna manalar ifade eden bir devrede Cemahiri Müttehideyi Türkiye'de temsile davet edilmiş bulunmaklığımı bir şeref-i mahsus ad ve Türkiye ve ricali müdiresi ile tecdid ve tevsii münasebatı büyük bir memnuniyetle derpiş eylemekteyim.

Zatı Devletlerinin her zaman mazhar-ı emniyet ve itimadı olacağı ve Türkiye Hükûmeti Cumhuriyesinin dahi naili müzaheretî olmağı imkân bulacağı ümit eyler, gerek Şahs-ı Devletlerinin ve gerek Türkiye Cumhuriyeti ile ahâlisinin saadeti hali hakkındaki Cemahiri Müttehide Reisinin temenniyatı şahsiye ve mahsusasını Zatı Devletlerine arz ve iblâğ etmekle müftehirim.

Aynı Tarihi, Teşrinievvel 1927, No. 43, s. 2593 - 2594

Ek. 4

CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL'İN AMERİKA
BİRLEŞİK DEVLETLERİ BÜYÜKELÇİSİ
MR. GREW'UN SÖYLEVİNE CEVABI.

Ankara, 12.X.1927

Büyük Elçi Hazretleri,

Amerika Cemahiri Müttehidesi Reisi Hazretlerinin Zatı Alinizi nezdime Büyükelçi ve Fevkalade Murahhas olarak tayin buyurduklarını müşir itimatnameyi elinizden büyük bir memnuniyetle alıyorum.

Birçok ümitler ve müstesna manalar ifade eden bu devrede Cemahiri Müttehede Reisi Hazretlerinin sizi nezdime ilk Büyükelçi ve Fevkalâde Murahhas tayinindeki itinaî mahsususu da dikkatle ve meserretle kaydederim. Yeni Türkiye'nin terakki ve teceddüt yolundaki mesaisi münasebetile şahsım ve memleketim hakkındaki sözleriniz de beni ayrıca mütehassis etti.

Bugünkü diplomasinin gayesi ve bu itibarla ehemmiyeti mahsusası hakkında beyan buyurulan ve Amerika Cemahiri Müttehidesi Reiscumhuru Hazretlerinin efkâr ve niyatına makes olan tarzı telâkiye tamamile iştirak eder ve pek yerinde olarak yad buyurulan Amiral Bristol Hazretlerinin mesaii meşkûresinin kıymettar faaliyettinizle mes'ud inkişafata mazhar olacağımı kuvvetle ümid ederim. Bu vadide masruf olacak kâffeî mesainiz nezdimde makrunu müzaheret olacağı gibi Hükûmeti Cumhuriyenin de müessir yardımlarına mazhar olacağımızdan emin olabilirsiniz.

Cemahiri Müttehede Reisi Hazretlerinin ve Amerikan milletinin saadeti hali hakkındaki temenniyatımı kendilerine iblâğ ve irsal etmenizi rica ve Zatı Alilerine beyanı hoşamedî eylerim.

Aynı Tarihi, Teşrinievvel 1927, No. 43, s. 3594

Ek. 5

TÜRKİYE'NİN VAŞİNGTON BÜYÜKELÇİSİ
AHMET MUHTAR BEY'İN GÜVEN MEKTUBUNU
AMERİKA CUMHURBAŞKANI MR. COOLIDGE'E
SUNARKEN OKUDUĞU SÖYLEV*.

Vaşington, 5.XII.1927

Reis Hazretleri,

Türkiye Cumhuriyeti Reisinin şahsımı nezdi Âlilerine Büyük Elçi ve Fevkalâde Murahhas tayin ettiğini mutazammın olan mekâtibini Zatı Âlilerine takdim etmekle kesbi şeref ederim.

Genç Türkiye Reiscumhurunun Büyük Amerika Cumhuriyeti'nin mümtaz Reisi nezdinde kendisini temsil için şahsımı intihap etmekle beraber asrî siyasî umdeleri dairesinde Hükümeteyn beynindeki münasebatı tecdid ve tevsîk ve tarsin etmek için bütün kudretim sarfa beni memur etmiş olması mucibi mahzuziyet ve mesudiyetim olmaktadır. İşbu asrî siyasetin vazifesi mevcut menafiin hakikî bir takdir ve musib bir teykin dairesinde temini mukarenetle beraber müteakabil hürmet ve samimiyetin en esas birer âmil teşkil edeceği bir muhadenet zemini aramak, bulmak ve tesis etmektir.

Bu umdelerden ilham alarak bütün sâyim bana tevdi edilmiş olan vazifeyi kemali ciddiyetle ve hiçbir an yorulmayacak bir gayretle ifa etmeğe masruf olacaktır. Bu vazifemde Zatı Âlilerinin itimadından ve gerek Zatı Âlilerinin gerek Cemahiri Müttehida Hükûmetinin ibraz buyuracakları kıymettar muavenetten emin olabilmek hususunda perverde ettiğim ümidi kavi bana kuvvet bahşetmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Reisinin gerek Zatı Âlilerinin şahsî saadetleri gerek Cemahiri Müttehidenin refah ve saadeti için beslediği temenniyatın sadık bir tercümanı olmakla kesbi fahr ederim.

D.B.A. - MÜT. 1/97

* Söylev Türkçe okunmuştur. B.N.Ş.

Ek. 6

TEXT OF THE REMARKS OF MR CALVIN COOLIDGE,
THE PRESIDENT OF THE UNITED STATES,
TO MR AHMET MUHTAR BEY,
TURKISH AMBASSADOR IN WASHINGTON.

December 5, 1927

Mr. Ambassador it is a great pleasure to receive at your hands the letters whereby the President of the Turkish Republic accredits you in the quality of his Ambassador near the Government of the United States.

I am mindful of the special significance of your mission as the first Ambassador of the Turkish Republic in Washington and I am confident that as a result of your efforts the ideals and achievements of modern Turkey will become even better known that at present and more widely understood. In welcoming you therefore I do so with the conviction that the relations between the United States and Turkey will develop and be consolidated on a basis of mutual knowledge and appreciation.

You may be assured Mr. Ambassador that you enjoy the confidence of this Government and that in the carrying out of the high mission with which you have been entrusted you will receive at all times the hearty co-operation of its officials.

I hope that your sejour at this Capital may be agreeable to you personally.

I shall be glad if you will convey to the President of the Turkish Republic the expression of my sincere appreciation of his good wishes for the United States and for myself personally as well as my own wishes for his happiness and for the continued prosperity of the Turkish Republic.

D.B.A. - MÜT. 1/97

Ek. 7

VAŞİNGTON BÜYÜKELÇİSİ AHMET MUHTAR BEY'DEN
HARİCİYE VEKÂLETİNE RAPOR.

27 Kânunuevvel 1927

No. 53/26

Melfuf: 8*

Harbi Umumiden sonra istiklâlini gaip etmesine ramak kalmışken kendisinden daha çok muazzam hiçbir Devlete nasip olmayan bir bid'at ve kudretle basübadelmevt sırrına eren ve ondan sonra her dem enzarı cihanı celbedecek şekilde inkılâbatile hariçte hiçbir taraftan umulmadık yüksek ve engin gayelere doğru yürüyen bir millet ve Hükûmetin bütün bu azîm hâdisat zarfında senelerden beri ilk gönderdiği heyeti sefaretin bu memlekette ne büyük bir merak ile karşılanacağı pek kolaylıkla tahmin olunabilir. Bu derece eser-i hayat gösteren o milletin rehğüzârı icraatında daima heyecan uyandırması ve dostu kadar düşmanlar peyda etmesi de pek tabiidir.

İşte Amerika toprağına bu şerait dairesinde, şerareli bir hava içersinde ayak bastık. Bahusus ki başlıca bir hasmımız vaziyetini alan Hükûmet-i Müttehidenin esbak Berlin Sefiri Mister Gerard'ın hemen muvasalatımızdan birkaç gün evvel gerek Türkiye'ye gerek âcizlerine karşı gazetelerde tannân bir takım beyanat-ı garazkâranede bulunması enzarı hemen anında bize tevcih etmiş oluyordu. Râkib olduğumuz vapur New York'a akşamleyin karanlıkta vasıl oldu. Gemi liman açığında henüz demir atmağa başlamıştı ki gazeteler heyetimizin şehirde nasıl bir hay-u-huy uyandırdığını bize öğretti. Bu neşriyatta Türkiye Hükûmeti 1921 senesinde otuz bin Ermeniye öldürmekle ve bendeniz de bu kıtalden mes'ul olmakla itham olunuyorduk. Vücudumuzun Amerika'ya bir hareket mahiyetinde olduğu ilâveten serdediliyordu. Ceraid-i mezkûreye göz gezdirirken Başşehbender Bey bir takım memurin-i mahalliye ile istikbalimize geldi.

Heyetimizi bir güne muamele için bekletmeksizin eşyamızla beraber derhal bir istimbota erkâb ettiler. Cenahımızda ve arkamızda

* Raporun ekleri buraya alınmadı. B.N.Ş.

diğer birkaç merakib-i bahriyye beraber geliyordu. Bize refakat eden memur arzu ettiğimiz takdirde Vaşington'a hareket etmemizin protokol muktezasından bulunduğunu ve trenin hazır olduğunu nâzikane bir lisanla ifade etti. Bittabi kabul ettim. İskeleye vürudumuzda etrafımızın kordon altına alındığı mahsûs etti. Orada muntazır bulunan otomobillere hemen atladık. Zırhlı ve mitralyözlü motosikletlere râkib ve dört tarafımızı muhât uzun bir polis kafilesi bizimle beraber harekete geldi. Caddelerde bu merakib ıslıklarile hep birden kopardıkları bir vaveylâ içinde istasyona doğru koşuyorduk. Rehğuzarımıza müsâdif bütün tramvaylar, otomobiller, arabalar bize yol vermekle mükellef idiler. Otomobilimizi, vaktile İngiltere veliahtını taşıyan şöför yıldırım sür'atile idare ediyordu. İstasyonda yine kesif bir kordon içinde, etrafımız bütün sivil memurlarla muhât olarak trene bindik. Bu geçtüğüzar esnasında fotografcılar her taraftan magnezyumlar tutuşturuyorlar, istasyon adeta yanıyordu. Vaşington'a kadar refakatimizde bulunan aynı memur bu istikbalin yalnız rüesa-i hükûmete yapıldığını izah ediyordu. Hakikat şu merkezdedir ki Gerard'ın beyanâtı ve gazetelerin bu beyanat etrafındaki neşriyatı ile başta Ermeniler olduğu halde bir kısım halkın galeyana gelerek bir nümayişte bulunması ihtimalini derpiş eden Amerika Hükûmeti müşkül bir vaziyete düşmemek üzere bir takım tedabir-i fevkalâde ittihaz ve bunlara bir tarz-ı cemilekâranede fevkalâde bir istikbal manzarası bahşetmişti.

Bu telâşi mucip avamil meyanında en bariz bir şekil alan Gerard'ın hücumlarına gelince, evvelâ bunlara mukaddeme teşkil eden bazı günâ faaliyetlerden bahsetmek münâsip olur. Şöyle ki, daha Hükûmet-i Müttehıdeye tarafımızdan bir sefir izamı ve memuriyet-i mezkûreye bendenizin tayini haberi üzerine bir kısım Ermeniler hemen harekete geçmişlerdi. *Memleketimizdeki ırkdaşları tarafından idare olundukları Amerikalı memurini aidesince iddia olunan anasır-ı merkumenin** birçok şehirlerde mitingler akdettiklerine muttali oldum. Bu meyanda vaktile Osmanlı Seferetinde müstahdem olup bilâhara vazifesine hitam verilen ve bu yüzden bize hasım kesilen ve Amerikalı zengince bir kadınla teehhülü dolayısile hal ve vakti ifa-i tahrikata müsâit bulunan ve bilhassa İngilizler tarafından istihdam kılınan Kardeşyan nam şahsın eser-i teşebbüsü olarak New York'ta birkaç bin samiiden ve beş altı hatipten mürekkep bir içtima akt edilmiştir. Bu içtimada üç dolar

* Satırlar raporun aslında çizilmiştir. (B.N.Ş.)

duhuliye alınmak suretile yine aleyhimize istimal edilmek üzere bir hayli para cem' edilmiştir. Nâtuka-perdâzlar meyanında Gerard ile Ayandan King söz söylemişlerdir. King Türkleri ittihama âgaz ederek Ayanda kendisine muarız bazı rüfekasının memleketimizde birçok ıslahat ve teceddüdat vukubulduğu ve artık eski hasmane hissiyatın manası kalmadığı sadedindeki ifadatına karşı, bizzat tetkik ifası için Türkiye'ye gittiğini ve müşahadat-ı mahalliyesinin memleketimizde hiçbir şeyin değişmediği merkezinde bulunduğunu, bu suretle Ermenistan'ın adem-i teşkili hasebile bu biçare milletin yine Türklerin yed-i kahrında kaldığını ifade etmiştir. Gerard dahi bu sahada idare-i kelâm eylemiştir. Mumaileyh bilâhare mahut beyanatile büsbütün nazar-ı dikkati celbettiğinden şahsiyeti ve hayatı hakkında bazı malûmat ita etmek lâzımdır. New York'un ileri gelen muhâmisinden ve muhalif Demokrat partisi rüesasından olup Hükûmeti daima izaç etmek isteyen ataklığıyla maruf bu adamın Ermeni teşkilâtı tarafından satın alınmış olduğu tahakkuk ediyor.

Kendisi harp esnasında Almanya'ya kinile Hükûmat-ı Müttehidede hissiyat-ı vatanperveraneyi bir hayli okşamış ve efkârı umumiyyede bu suretle oldukça mühim bir mevki ihraz etmiştir.

Hakiki bir hezeyandan ibaret olan bu beyanat da delâlet ediyor ki mumaileyh memleketimiz ahvalinden tamamen bihaberdir. Harimi vicdanında bize karşı ne bir hissi muhabbet ne de bir husumet duymadığını âşinaları beyan ediyorlar. Tesadüfün karşımıza ârizî bir düşman olarak çıkardığı *bu şarlatanın aynı zamanda Anglo-Saxon ırkından olmakla İngilizlere fevkalâde mütemayil bulunduğu ve Almanya'da ifai memuriyet ettiği esnada Büyük Britanya Hükûmetinden nişanla taltif edildiği ve Hükûmeti müşarünileyha lehine memleketini harbe sevk etmek hususunda bir hayli hizmeti sebkylediği burada erbab-ı vukufun lisanındadır.* Amerika'da mütemekkin olup Protestanlar indinde Hristiyanlıkları dolayısıyla haiz-i itibar ve paraca nail-i mazhariyet olan bazı Ermenileri istihbarat-ı âciziye nazaran bize karşı İngilizlerin sevk ve himaye ettikleri ve anasır-ı mezkûrenin burada aleyhimizdeki tahrikâtında İngiliz propaganda bürosunca nakden dahi mazhar-ı muavenet oldukları nazarı itibara alırsa Gerard'ın ne gibi irtibat ve ihtilâtlar dolayısıyla bize musallat olduğu taayyün eder. Mumaileyhin tecavüzatı 5/2, 7/3, 11/4 numrolu ve 1, 3, 5 Kânunuevvel 1927 tarihli telgraflarla arz ve izah ve bu babtaki neşriyatı muhtevî gazete maktuaları leffen takdim kıldığı cihetle işbu rapora aynı mealde itnâb-ı kelâma lüzum görmüyorum. Ancak Hü-

kûmetin kendi aleyhine müteveccih bir muhalif oyunu gibi addedip hiçbir suretle doğrudan doğruya şayanı mukabele görmediği tecavüzat-ı mezkûreye karşı adeta bizimle teşrik-i menfaat mecburiyetinde kalarak taraftarı gazeteleri *Ermenistan diye bir Hükûmet mevcut olmadığını ve Hükûmat-ı Müttehidinin bu namda bir milleti himaye ve ihya etmek niyetinde bulunmadığını* izaha sevk etmesi bizi ne kadar hoşnud edecek mahiyette gayri muntazar bir cemile ise Ermenilere de başlıca medarı ümid ve teselliyetleri olan bir hulyayı tarumar eden son bir acı darbe mesabesinde bulunduğunu tekrar tezkâr eylemekten men-i nefis edemeyeceğim. Ânifûlbeyan ittihamat etrafında Hariciye Nezaretile vukubulan temaslarımızdan Nezaret-i müşarünileyha, matbuat burada tamamen serbest bulunmakla hiçbir murakabe icrası kabil olmadığını ve kendi taraflarından tecavüzat-ı maruzaya karşı bir tedbir ittihazı ise münakaşaya bahane arayan hasım tarafın ekmeğine yağ sürmek kabilinden olacağını muhik ve dürüst bir tarzda ifade eylemiştir. İzahat-ı mezkûre esnasında, bu defa Büyükelçiliğe hücum olunduğu gibi İstanbul'daki Amerika Sefareti için tahsisat talebi hengâmında da Mecliste Hükûmetin bir fırtınaya maruz kalacağı beyan ve bil-münasebe diğer ecnebi memleketlerin bu gibi şedid savletlere çok defa uğradıkları, nitekim geçen sene gazetelerde Fransa'ya reva görülmedik muamele-i tezyifkârane bırakılmadığı, bundan sarf-ı nazar Hariciye Nezaretinin hemen her vesile ile bir tûfan-ı hakaret altında kaldığı ve *meselâ Suriye'deki Fransız sui idaresine Amerika'nın lâkayd kaldığından dolayı Suriyeliler tarafından yağdırılan yüzlerce telgraflar görülse buna nasıl tahammül edildiğine hayret olunacağı* ilâve edilmiştir.

Samimi bir musahabe şeklinde cereyan eden bu mükâlemelerde Büyükelçiliğe terettüp eden hattı hareket tekerrürü muhtemel bulunan tecavüzata aldırmaıp *uzun müddet gaybubiyetimiz zarfında Amerika'da aleyhimizde iğfal edilen efkârı umumiyeyi suret-i daimede tenvir etmek, gazetelere bu sahada mebzulen malûmat vermek ve bütün heyet-i sefaretçe tezyid-i münasebata itina olunmak, bilhassa altı aydan beri Gazi Paşa Hazretleriyle memleketimiz lehine uyanmağa başlayıp müstaid-i inkişaf bir mahiyet alan alâkayı tezyid eylemek ve bu hususta şimdiye kadar bazı dostlarımız tarafından sebk eden himmeti badema bihakkın kendimize intikal ettirerek buna daha revnakdar bir şekil vermek olduğu dermeyer ve bu sahada elbette Hükûmetin müzaheretine nail olacağımız ihsas edilmiştir.*

Mehafil-i resmiye haricinde ise Sefareti ziyaret eden edene idi ki bu ziyaretlerin halâ ardı alınamamıştır. Zâirlerin bir kısmı mühimmi

bidayette gazeteciler oldu. Mumaileyhime memleketimiz hakkında malûmat vermekle iktifa edip Gerard'la münakaşayı celbedecek herhangi şekilde söz söylemekten tevakki ettim. Gayr-i kabil-i içtinab bu mülâkatları takiben gazeteler âcizleri ile heyet-i sefarete ait bendler ve resimlerle intişar etmeğe ve Vaşington'da bir iki günde herkes bizimle meşgul olmağa başladı. Neşriyat-ı vakiadan bazılarını bir fikir peydası zımnında bu rapor merbutatı arasında takdim ediyorum. Mütaleasından müsteban olacağı veçhile bu bendlerin birçoğu bitaraf ve bazıları da Gerard'a karşı muâhezekâr bir tarzda kaleme alınmıştır ki asıl Amerika efkârı umumiyesini bu tavrın gösterdiği temin olunmaktadır. Şu veya bu tarzda giyindiğim ve saire hakkında hurde ve hususi tafsilâtı havi ve adeta seri bir takım notlardan mürekkep bu maktualar Amerika matbuatının uslûbunu da irae eder. Aradan biraz zaman mürurundan sonra başlıca muarife peyda ettiğimiz gazete Hükûmet fırkasının mürevvici efkârı "Washington Post" oldu. Ceride-i mezburenin siyasetini idare eden ve burada iktidar ve istikamet-i tabii ile maruf olan Mister "Benett" namındaki zat otele bir muhabir kadın göndererek bir mülâkat ifa ettirdikten sonra bilvasıta hakkımızda pek dostane hissiyat izhar ve bilcümle heyeti sefaretî yemeğe davet etmiştir. Amerikalı bir iki maruf muhabirin de hassaten davetli bulunduğu bu taam esnasında gerek Mister Benett gerek rüfekası Ermenilerle etrafındaki cühelânın iki kardeş Cumhuriyeti şimdiye kadar yekdiğerinin hareretle elini sıkmaktan menettiklerini ve badema bunların tahrikât ve tezvîratına karşı cidal açarak Amerika efkârı umumiyesini taglit etmelerine müsaade etmeyeceklerini ve gazetelerinin Türk menafiini sıyanete daima amade olduğunu hakikî ve samimî bir muhaleset ile ifade eylediler. Bu babda 19/7 numrolu ve 9 Kânunuevvel 1927 tarihli tahriratla da arzı malûmat etmiştim. Mister Benett ondan sonra da Sefarete muhabir göndermekte bulunmuştur. Bu suretle memleketimiz ahvali içtimaiye, iktisadiye, siyasiye ve nisaiyesi hakkında aldırılmakta olduğu malûmatı gerek gazetesine gerek alâkadar olduğu sair ceride ve mecmualarda neşrettirecektir.

Mister Benett'in etrafındaki gazetecilerden maada Sefarete aynı meslekte bir hayli başka kimseler de peyderpey müracaat ediyor. Bu mesele mühim ve suret-i mahsusada muhtacı ihtimam olduğu cihetle bu babda diğerk bir raporda ayrıca arz-ı malûmat edeceğim.

Matbuatla beraber bize alâka gösteren sair şahsiyetler mevcuttur ki bunların ekserisi memleketimizi vaktile ziyaret edip müsait intiba-

larla avdet eden zevattır. Birçokları nâfi'imize hizmet etmekte ve Sefareti Türkiyeye ait buradaki ahvalden suret-i müfidede haberdar etmektedirler. Bu meyanda Amiral Long ile Amiral Chester'den bir nebze bahsetmek müfid olur. Müşarileyhim tanıdıkları erkânı memleketi lehimize imaleye ve ayanda Muahedenin tasdikini teshile çalışıyorlar. Amiral Chester Hükûmete muhalif partiden olup hizbinde en mühim rolü ifa eden ve arkasından kırk elli Ayan azasını sürükleyecek kudrette olan bir zatın memleketimize karşı hayırhahlığını temine sarfı himmet etmekte olduğunu ve neticeyi bize bildireceğini mükerreren söyledi. Diğer taraftan bazı madamlar da Sefaretin erkân-ı memleket ve eshab-ı nüfuz ile münâsebatını temin hususunda hayli cehd eyliyorlar. İstitraten şu ciheti ilâve etmek lâzımdır ki bura hayatında hemen bütün zemini işgal eden bilhassa mesen kadınlarıdır. Kendileri ziyadesile haiz-i nüfuz ve tesirdirler. Bazıları bize karşı o kadar tehalük göstermektedirler ki kendilerinin bu tehalükünü Hükûmetçe teşvik veya tadvif edilmiş olduklarından başka bir manaya atfedemiyorum. Geçen sene Ankara'da, hayatımızda bir hayli görünmüş ve uzun boyuyla nazarı dikkati celbetmiş olan Miss Mc Lenan bu zümredendir. Mumaileyha hemen muvasalatımızı müteakip heyeti sefareti büyük bir çaya davet ve ondan sonra da bir iki defa iade-i ziyaret ettikten sonra âcizlerimi memleketin başlıca âyan ve erkânile tanıştırmak üzere hanesinde dineler tertibine başlamıştır. Kezalik, vaktile Ankara'da Hükûmat-ı Müttelidenin mümessili iken bilâhara İran'a nakl-i memuriyet edip orada bir suret-i feciada katlolunan Mister Imbrie'nin zevcesi Mrs Imbrie bu tarzda bir vazife deruhte etmiş gibidir. Kendisi bir taraftan heyeti sefareti ve bilhassa müsteşar bey ve refikasını birçok cemiyatı hayriyeye ve maruf kadın simalarile temasa getiriyor, diğer taraftan bizi istutlaatile daima tenvir ediyor. Gerard Muahedenin ademi tastiki için bir takım teşebbüsatta bulunduğu sırada aleyhimize teşvik etmek istediği şahsiyetler meyanında feminizm rüesasından meşhur Mrs Pincha'ya mektupla müracaat etmiş ve mumaileyha, Mrs Imbrie'nin himmet ve tesiri ile mektubu yırtıp atmıştır. Mrs Imbrie'nin ifadatına nazaran Muahedenin tasdikinden Hükûmet ümitvar bulunduğu Şubat ayna doğru meseleyi Âyanda mevkii müzâkereye vazettirmesi pek muhtemeldir. Mamafih bu husus daha tahakkuk etmiş değildir.

İşte bu ve emsali himmetler sayesinde hasımlarımızın tahrikâtile Amerika'ya hini muvasatımızda başgösteren sakil bir cereyan kesbi

sükûnet etmiş ve hatta mâkûs bir şekil almak istidadını göstermiştir. Hattâ Almanya maslahatgüzarının istihbaratına nazaran Schmidt Reiscumhur intihab olunduğu takdirde Hariciye Nezaretine tayin ve intihabı emelini besleyen Gerard bize son hücumlarından sonra tahaddüs eden vaziyet neticesi olarak emel ve ümidine veda edecek kadar kötü bir mevkide kalmıştır. Şu kadar ki salifularz hasmane cereyan kuvvetli kökleri bulunmak itibarile kolay kolay kabili itfa değildir. El altından muttasıl tenmiye edilmek itibarile daima müstaid-i inşial ve düşmanlarımız her vakit müsterkib-i fırsattır. Şimdilik azçok bir buhranın önüne geçilebilmiştir. Yoksa vaziyet şayan-ı itinadır. Bahusus ki vesait-i hazıramızla şimdiye kadar yegâne yapabildiğimiz şey rehğüzarımıza çıkan müsait fırsatlara itina etmekten ibaret kalmıştır. Bunları bir taraftan hüsnü idare etmek diğer taraftan zati teşebbüsümüzle faaliyete geçip kendimize müsait canlı bir uzviyet vücade getirmek bir zaruret-i mübreme halini almıştır. Zaten havası zid ve heyecanlı cereyanlarla meşbu olan bu memlekette *Sefaretin bir köşeye çekilerek bir şahid sıfatile sadece hadisatı seyir ve takip etmesine imkân yoktur. Bu hattı hareketi biz ihtiyar etsek tavr ve meşreplerile Amerikalular buna imkân bırakmıyorlar. Meğer ki kendi kendine bize erişen bütün teşebbüsleri yüzüstüne bırakıp bomboş bir zemin üzerinde, hasım mehafilde bu defa huzurumuzla uyandırdığımız ve azçok mukabil cereyanlarla ığzâb ettiğimiz buğz ve adavetlerin ihtialine ve türlü türlü ihtilâslarla kesbi şiddet ve tevsî etmesine meydan verelim. İşî istemeyerek bu vadiye sevk etmek pek yazık olur. Bahusus maaşşükran fark ediyorum ki Amerika kitle-i azîmesinin bize münafereetten ziyade hüsnü temayülü vardır, zira istiklâl mücadelâtından beri Devletimizin mesai ve icraatı buradaki vicdan-ı enâmda amîk bir tesir bırakmıştır. Ancak sahibi selâhiyet ve bilhakkın alâkadar kimseler tarafından neşvünemasına himmet olunmadığı içindir ki tesir-i mezkûr nâim ve sâmit kalmıştır. Vaziyat-i maruzanın uzaktan bu satırlarla aksettirilebilecek resmi, belki silik bir manzaradan ibarettir. Ancak yukarıdan beri bast ettiğim müşahadat ve vekayi de azçok gösterir ki Sefarete terettüp eden vazife zemin ve zamanın müsaidatından bilistifade maniaları kırarak burada bir hava-i muhaleset uyandırmaktır. Bu gayeye vusul için memleketimiz heyeti sefaretçe kuvvetli bir tarzda temsil ve propaganda hususatina itina gibi lâzımgelen vesait-i fevkalâde ile Büyükelçiliğin teçhizi de himmet-i celilelerine mütevakıftır. İhtiyacat-ı mezbureyi ayrıca bir rapor ile telhis edeceğim.*

Amerika gibi servet ve azameti bütün cihanın metamah nazarı olan koca bir memleketin memleketimize teveccüh etmesindeki iktisadi fevaidi zikre bile hacet görmem. Bahusus ki bu sermaye siyasi gayelerden münezzehtir. Ancak sermaye-i mezkûrun bize inîtâfını temin edecek bura mehafil ve matbuatının ikinci bir istidadına dahi işaret etmek isterim ki o da vüs'at ve kudreti ile cihanın her köşesini tutmuş olan ve memleketimiz için hiçbir hayırlı rol oynamayan İngilizce neşriyatın bir kısm-ı mühimmine münhasıran karşı durabilmek ve şimdiye kadar bu sadaha vukubulan daima muzır tezahürata mukabil bir muvazene tesis etmek hususundaki kabiliyetidir. Amerika âlem ve matbuatına atılacak bir damlanın derhal koca bir denize inkılâb edeceği taraf-ı samilerinden dahi pek kolaylıkla tahmin olunabilir Efendim Hazretleri.

27 Kânunuevvel 1927

Vaşington Büyük Elçisi
(İmza) AHMET MUHTAR

D.B.A. - S. Amerika. K. 1

Not.: Raporun altına Dışişleri Bakanlığında "Başvekil Paşa Hazretlerine takdimi" diye not düşülmüştür. (B.N.Ş.)

ACEMHÖYÜK SARAYLARINDA BULUNMUŞ OLAN MÜHÜR BASKILARI*

NİMET ÖZGÜÇ

Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi ve Kültür Bakanlığı adına yürütülmekte olan Acemhöyük Kazılarında ele geçirilen mühür baskılarının büyük çoğunluğu, höyüğün güney-doğusundaki Sarıkaya mevkiinde, ve kuzeyindeki Hatipler tepesinde açığa çıkarılmış olan iki büyük yapıya aittir. (Plan 1 Cengiz Erol çizimi). Bazı ayrıntılar dışında inşa tarzları, plânları ve küçük buluntuları bakımından birbirine çok benzeyen bu iki anıtsal yapı, Acemhöyük'ün saraylarını temsil etmektedir. Bunlar, Hellenistik çağ evlerinin inşası sırasında uğradıkları tahribatın ve köylülerin toprak ve taş almak amacıyla açtıkları çukurlar dışında, çok sağlam durumda keşfedilmişlerdir.

Höyüğün Sarıkaya denilen kısmında, MA-VA / 41-48 plankarelere raslıyan sarayın merkez binasının kazısı tamamlanmıştır (Plan 2 Mahmut Akok, Cengiz Erol çizimi). Elimizde kalan zemin katında, tahrip sahası da dahil olmak üzere, elli odanın varlığı anlaşılmıştır. Güney cephesi Melendiz çayına bakan binanın dış duvarları düzenli bir dikdörtgen meydana getirmiştir. Onarım ve değişim göstermeyen bina bir defada planlanıp inşa edilmiştir. 2565 m².lik bir alana oturmuş olan binanın, önemli bir kısmı açılmış olan revaklı avlusu ile, arsasının boyutları 5467 m². ye ulaşmaktadır. Evvelce açtığımız odalara göre tespit ettiğimiz yapı özelliklerinin bütün binayı içerdiği görülmüştür. Bir sıra iri yassı taştan oluşan dört metre genişliğindeki temel in ortasından 1.5 metre kalınlığında kerpiç duvarlar yükselmektedir. Duvarların genişliğini aşmayan yatay hatullar ve taş temel genişliğinde kesilmiş traversler ve doksan cm.lik aralıklarla ayarlanmış ağaç dikmeler sarayın iskeletini meydana getirmiştir. Bol direkli köseler, tavana kuvvetli bir destek olmuştur. Büyük yangın felâketinde

* Bu makale, mühürler üzerinde sayın meslektaşım Prof. Edith Porada'nın öncülüğünde The Pierpont Morgan Library'de gerçekleştirilen toplantıda, 29 Aralık 1976 tarihinde verdiğim konferansın konusu idi. İngilizcesi aynı Kütüphane tarafından yayınlanacaktır.

duvarlar, köşe direklerinin yanması ile meydana gelen boşluklara doğru yıkıldığından, dik açılı düzenli köşeler korunamamıştır. Odaların bir kısmındaki aralıklarda kapı kasalarının kömürleşmiş kalıntıları mevcuttur. İçlerini de ağaç kapıların kalın bir yığın meydana getiren kömür ve kül kalıntısı doldurmuştur. Kasaları ve kapıları bağliyan çivi ve menteşeler, kaplamalar, miller gibi madenden kısımlar, ağaç ve kerpiçle beraber yandıklarında, kaya gibi sağlam bir cüruf meydana getirmişlerdir.

En büyük kapı, kuzeyde, şehre bakan cephede yapılmıştır; bu, sarayın esas girişi idi. İkincisi doğuya bakan cephede ve üç No.lı odaya açılanıdır. Bu kapının cürufları kaldırılmamış, örnek olarak yerinde bırakılmıştır. Güneydeki tahrip alanında ele geçirilen kapı menteşesi, ve tunç kaplamalar, bu cephede de bir kapının varlığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir¹.

Üst katın tabanını, zemin katın tavanını tutan yatay kirişlerin duvarlara konulanlarının, birbiri üstüne bindirilerek çakıldığı, yüksek olarak korunan duvarlarda izliyebilmekteyiz.

Üst kata çıkan merdivenlerin ikisi, orta avluya açılmaktadır. Binada dolaşım, ana kapıya ve orta avluya göre ayarlanmıştır. Kuzey kapısından, birbirine yarım duvarlarla bağlı dar odaların meydana getirdiği ilk oda grubuna girilir (1-3, 15, 16). Bunlardan 1 No.lısı, giriş odasıdır. Buradan binanın iç odalarına ve avlusuna bağlantı sağlanmıştır.

2 No.lı oda, tunçtan yapılmış dört tekerlekli bir arabanın bulunduğu yer olması bakımından ilginçtir. Araba yıkılan duvarlar altında dağılmış, tekerlekleri 5 No.lı odaya sıçramıştır. Yangının şiddeti sebebiyle gövdesi temizlenemeyecek kadar zarar görmüştür. En az yarım m. uzunluğunda olan arabanın tekerlekleri dört ispitli ve ortalama 17.5 cm. çapındadır. Bu ölçülere göre, bir el arabası büyüklüğünde olan arabanın, günlük işlerde veya dinî törenlerde kullanılmış olduğu muhakkaktır. İki dış kapı arasında bulunmuş olması da bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Önü ve yanları yekpare birer levha ile yükseltilmiştir. Şekil bakımından en yakın paraleli, özel bir koleksiyonda olduğu bildirilen, Anadolu menşeli, Eski Tunç Çağına ait madenî bir araba modelidir. Dört ispitli ve dört tekerlekli olması bakımından,

¹ N. Özgüç, Acmhöyük Kazıları (Anadolu X s. 10).

Kaniş Karumu'nun II. katında bulunmuş olan Anadolu grubu mühür baskılarındaki at koşulu arabaları² andırmaktadır.

Kuzey girişinden, ana kapıya paralel ikinci oda sırasına geçilir (4-6; 10-11; 14-17). Bunlar değişik büyüklüktedir. Doğuya bakanlar sarayın büyük odalarını teşkil ederler. Bu odalar birbirine ve 11. odanın aracılığı ile avluya açılırlar. 11. ve 14. odalarda somun biçiminde bakır külçelere, 10 No.lı odada omuzuna bulla bağlanmış yonca ağızlı küçük testiye ve diğer kap parçalarına, 4 No.lı odada fildişi eserlere ait küçük parçalara raslandı. 5 No.lı odada tek bakır külçeden başka bir eser bulunmadı. 6 No.lı büyük oda bulla deposu olarak kullanılmıştır. 17 No.lı odada volkanik camdan bir tabak, kaidesi ile birlikte kırmızı taştan bir çanak açığa çıkarılmıştır. Bulla deposu (6 No.lı oda), dar bir koridora açılan 7 No.lı oda ile bağlantılıdır. Koridorun bu odaya paralel kısmında bullalar ve bakır külçeler ele geçirildi. Bu koridordan içinde küp ve kapaklı vazo parçaları bulunan 8. odaya, buradan da sarayın en büyük erzak deposuna (9 No.lı küp odası) geçilir. Bu odadaki iri küpler, çok itinalı yapılmış olup, ikisinin içinde iplere dizilmiş kuru incirlerin kömürleşmiş kalıntılarına rastlandı. Avluda iki merdiven yeri ve batısında küçük odalardan oluşan bir grup vardır (12-13; 18-19). 19. oda ile sarayın tahrip edilmiş kısmına erişilmiş olur.

Dördüncü sırayı meydana getiren odalardan koridor üstündeki 39 No.lı da fildişi eşyayı süsleyen altın apliklere, ve altın başlı çivilere raslandı. Uzun odalardan oluşan grupta (22, 24), aynı şahsın mühür baskısını taşıyan bullalar ve çanak çömlek bulundu. Beşinci sıranın sağlam kalanlarından doğudaki üç odasında (25-27) bol miktarda kapaklı vazo ve bullalar ele geçirildi. 28. odada, küpler, kapaklı vazo parçaları, mühürlü pişmemiş kapak sıvaları, iki adet kitabeli bulla vardı. Sarayın güney kısmına rashyan altıncı sıraya ait odalar çok tahrip edilmişlerdir. Bunlardan 38 No.lısı, madeni silahlar ve bakır külçeler bakımından verimli olmuştur. Höyüğün kenarına rashyan yedinci ve sekizinci sıradaki odaların ancak varlığı bellidir. Bu kısımda, tahrip edilmiş odaların ikisinde (42-43) küme küme atılmış bullalara rastlandı.

² Mary A. Littauer ve Joost H. Crouwel, *Early Metal Models of wagons from the Levant* (Levant V 1973 pl. XXXVI A; N. Özgüç, *Kultepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu* Ankara 1965 Lev. III,9.

Son tahrip sahası olan batı kısmında, 33 No.lı odada bir banyo kabının parçaları ve 19, 20 No.lı alanda, sarayın lüks eşyası açığa çıkarıldı. Bunlar siyah volkanik camdan (obsidian) ve dağ kristalinden yapılmış vazolar, fildişi, lapislazuli kakmalı altın aplikler, oyun tahtaları, ve fildişi eşyadır. New York Metropolitan Museum'da korunmakta olan Pratt koleksiyonunun da³ bu alandan çıkarılmış olması kuvvetle muhtemeldir; çünkü o koleksiyondaki mühür baskılı bullaların eşleri bu bölgede ele geçirildi.

Binanın üç tarafı mermer kaidelere basan ağaç direkli revaklarla çevrilidir. Revaklı avluların kazısı henüz bitirilmemiştir. Sarayın hizmete ayrılan bölümlerini, avluya bakan ve henüz toprak altında bulunan yapıların teşkil ettiğini sanıyoruz.

Her iki sarayın da küplerle doldurulmuş erzak depoları (Sarıkaya'da 9 No.lı oda ve bugüne kadar yetmiş altı odası açığa çıkarılan CA-IA/26-29 plankarelere kurulmuş olan Hatipler Tepesi sarayındaki altı adet küp odası) dışında, hemen her odada bullalara raslanmıştır. Ayrıca Sarıkaya'daki sarayda, dışardan getirilen balya, paket, pişmiş toprak kaplar içindeki mallar teslim edilip açıldıktan sonra, bullaları atılmamış, toplanmış ve 6, 42, 43 No.lı odalarda depo edilmiş durumda elimize geçmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi 42, 43 No.lı odalar tahrip edildiği için, bullalar dağınık durumda gruplar halinde bulundu. 6 No.lı odaya dokunulmadığı için, bullalar vaktiyle düştükleri yerlerde açığa çıkarıldı. Bunlar tabandan 1-2 m. yükseklikte ve oda duvarlarına yakın olarak kümelenmişti. Cüruf haline gelmiş bir bulla da duvara, tabandan 1.5 m. yükseklikte yapışmış durumda elimize geçti. Bu gözlemlerden bullaların tahta raflara istif edildiği anlaşılmıştır. Kitabeli mühür baskılarının ve bullaların hemen hemen hepsi 6 No.lı depoda bulundu. İki tanesi 28 No.lı, bir kaç da 3 No.lı odada idi. Hatipler Tepesi'ndeki sarayda bullalar için ayrılmış özel bir oda yoktur. Sarıkaya sarayında olduğu gibi her odada, çanak çömleğin yanında bulunan bullalardan bir kısmının baskıları diğer saraydakilerin tekrarıdır. Bu baskıların çoğu tam ve iyi durumda korunmuş olduklarından, Sarıkaya sarayında çok defa eksik olarak elimize geçen mühür tasvirlerinin tamamlanmasını mümkün kılmaktadır.

³ N. Özgüç, Anadolu X s. 16 v.d.; P. O. Harper. Dating a group of ivories from Anatolia (The Connoisseur, Special Commemorative Issue: Centennial of the Metropolitan Museum of Art, November 1969) s. 156 v.d.

Kapaklı vazolarla dolu depolarda ve diğerlerinde, yalnız bir mührün baskılarını taşıyan bullalara raslanmış olması, belli odaların belli firma veya şahıslardan gelen mallara ayrılmış olduğunu göstermektedir. Bu firma ve şahıslardan daha önce gelenler bulla odalarında depo edilmiştir. Böylece depoda, diğer odalarda bulunmuş olan baskıların hemen hepsi mevcuttur. Bu durum, belli firma veya şahıslardan sürekli bir şekilde mal satın alındığını, veya hediye kabul edildiğini göstermektedir.

Bullaların hepsi dışardan getirildiğine göre, Acemhöyük saraylarının kendi mühür sanatlarını öğrenmemiz mümkün olmamıştır. Saray mensuplarının başta kiral olmak üzere, hiç birinin mührü elimize geçmemiştir.

Bulla odasında bulunmuş olan Assur ve Suriye menşeli mühür baskılarının yardımı ile sarayın yaşam süresinin bir kısmını öğrenmemiz mümkün olmuştur. Bunlardan Assur kralı I. Şamşi-Adad, Mari ve bu baskıya göre Urşu kralı da olduğu anlaşılan Iahdun-lim'in kızı Du-ge-du'nun, Kargamış kralı Aplahanda'nın mühür baskıları, en az iki neslin Acemhöyükle sıkı temasları olduğunu ortaya koymaktadır. Sarayımızı ve onun vasıtasıyla Kültepe, Alishar, Boğazköy ve Konya yakınındaki Karahöyük'ün çağdaş katlarını tarihlendirmeye yarıyan ve Anadolu tarihine çok değerli katkılarda bulunan çivi yazılı bullalar ve kitabeli mühür baskıları Profesör Kemal Balkan tarafından yayınlanacaktır. Biz burada sadece I. Şamşi-Adad ve Hamurabi zamanında Acemhöyük saraylarının Assur ve Suriye ile sürdürdüğü sıkı ilişkilerin önemini belirtmekle yetineceğiz. Saraylar bu tarihlenmiş vesikalardan önce inşa edilmiş ve daha sonra yaşantısını devam ettirmiş olmalıdır. Mr. Peter Cuniholm'un her iki sarayın temel hatıllarında yaptığı incelemeler sonunda bize verdiği bilgilere göre, Hatipler Sarayının temelindeki ağaçlar, Sarıkaya sarayındakilerden 152 yıl daha evvel kesilmiştir. Buna karşılık, Kültepe sarayındakiler 7, Konya Karahöyük'ündekiler ise 13 yıl sonra kesilmiştir. Yapıların yapısal karakterine, plânlarına ve içlerinde bulunan eşyaya göre, Sarıkaya sarayı, Kültepe sarayı ve Karahöyük malzemeleri arasında bir uyum mevcut olmakla beraber, Hatipler tepesi sarayının bunlardan 152 yıl daha eski olduğunu kabul ettirecek belirtiler yoktur. Ortak mühür baskılı bullalar ve seramik her iki sarayın çağdaş olarak yaşadığını ispat etmektedir. Kanaatimizce,

her iki bina da aynı felâkette ve büyük bir yangın sonunda terk edilmişlerdir.

Saraylarda bulunan bullalar, hamurları ve biçimleri bakımından çok çeşitlidir. Üzerlerindeki baskılara göre, Babil, Assur ve Suriye menşeli olanlar, dikdörtgen prizma, muska, levha ve kurs şeklindedir. Muska şeklinde olanlarının çoğunun iki dar kenarında çivi yazısı vardır. Anadolu menşeli olanlarda, koni, muska, badem ve basık küre şeklindekilerin yanında, düzensiz kitleler halindeki örnekler çoğunluktadır. Bullaların büyük bir kısmı, silindir mühürlerin tüm tasvirlerinin sığacağı büyüklükte değildir. Bu sebepten bu mühürlerde bazen tek bir figürün, bazan da yalnız kitabenin basıldığı görülmektedir. Damga mühür baskılı bullalarda, kil mühür kaidesinin büyüklüğüne göre hesaplanmakta ve tasvirlerin mümkün olduğu kadar tam ve eksiksiz basılmasına dikkat edilmektedir.

Bullaların, şiddetli yangına maruz kalmaları sebebiyle, gerçek renklerini saptayamıyoruz. Bununla beraber çeşitli renklerin (beyazımsı krem, sarımsı krem, siyah, kiremit rengi kahverengi), killerinin cinsinden ileri geldiği kesindir. Acemhöyük bullalarında, çoğunluğu M.ö. 18. yüzyılın ilk yarısına ait olan mühür baskıları, ve aynı çağa ait olan Kaniş-Karumunun Ib katında ve Konya Karahöyük'ünde bulunmuş olan mühürlerde ve mühür baskılarında olduğu gibi, çeşitli üslûplara aittir. Assur Ticaret Kolonileri devrinin bu üç büyük şehrinin mühürlerinde görülen çeşitli üslûplarının birbirine oranlarında dikkate değen bir uyumluluk göze çarpar. Kültepe ve Karahöyük'de sağlanan sonuçlar, iyi tarihlenen zengin Acemhöyük mühür baskılarının yardımıyla daha büyük bir açıklığa kavuşmuştur.

Acemhöyük bullaları çoğunluğu damga mühür olmak üzere, silindir ve çok az miktarda skaraboid baskılarını ihtiva ederler.

Silindir mühür baskıları

Kültepe, Alişar ve Karahöyük'de olduğu gibi, Acemhöyük silindir mühür baskıları da: 1— Eski Babil; 2— Eski Assur; 3— Eski Suriye 4— Eski Anadolu ve Eski Hitit olmak üzere dört ana üslûp grubuna ayrılır.

1. Eski Babil üslûbu

Bu üslûba giren mühür baskısı, sayı bakımından zengin olmakla beraber, önemli neticeler sağlamamızı mümkün kılacak değer-

dedir. Kitabeli kiral veya haneden üyelerinin mühürlerinin varlığı, Eski Babil üslûbunun M.ö. 18. yüzyılım ilk yarısında Assur ve Suriye saraylarında makbul tutulduğunu göstermektedir. Çeşitli kiralî mühürler arasından seçtiğimiz iki örnekten biri Şamşiadat'ın şahsî mührü ile, Mari kiralı İahdunlim'in kızının mührü, bu konuda iki önemli belgedir. Bol sayıdaki bullalarından anlaşıldığına göre, Akdeniz kıyılarından Lübnan'da bir zafer steli diktirmekle övünen⁴, Kuzey Mezopotamya tarihinin en renkli simalarından, Assur Kralı I. Şamşiadad, Assur şehrinden veya daha kuvvetli bir ihtimalle, tercihen oturduğu Şubat-Enlil = Çagarpazar⁵ dan Acemhöyük'e çeşitli eşya göndermiştir. Şamşiadad'ın bullalarından genellikle, mühür tasvirlerinden ziyade, adını, ünvanını ve baba adını bildiren kitabesinin basılmasına dikkat edilmiştir. Dokuz baskıda, tek figür kısmen veya tam olarak yer almıştır. Buraya seçtiğimiz iki örnek en iyi durumda olanıdır (Ac.i 888; 898 lev. I,1). Şamşiadad'ı temsil etmiş olması gereken figür takkelidir. Sağ omuzunu açıkta bırakıp belinde dört kırışık bulunan ve önde kumaşın birleştiği yerde küçük püsküllerle biten bordürlü bir uzun elbise giymektedir. Uzun sakallıdır; sakalın elmacık kemiklerinden itibaren çeneye inen kısmının dalgalı ve kabartma hatlarla gösterildiği bellidir. Bu tür ayrıntıları, Şamşiadad bullalarıyla aynı odada (oda 6) bulunmuş olan çok küçük bir bulla (Ac.i 789 lev. I,2) üzerine basılmış tek figürde, oğlak taşıyıcısında daha canlı ve belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Bu özellikler, Hamurabi kabartmasında onu tasvir eden figürde aynen tekrar eder⁶.

Mari kiralı İahdunlim'in kızı Du-ge-du'ya ait mühürde de kitabesinin basılmasına daha çok dikkat edilmiş ve ancak büyük bir tapanla küçük bir figür bulla sathına çıkabilmiştir. Baskılar pek belirgin olmamakla beraber, büyük figürün kıyafeti, kol adalelerinin gösterilişi, oğlak taşıyanınkine çok benzemektedir (Ac.i 1047 lev. I,3). Bu mühür baskısının tarih bakımından ortaya koyduğu en önemli delil bir müddet Şamşiadad'ın çağdaşı olarak yaşayan ve onun entrikalarıyla

⁴ J. - R. Kupper, Northern Mesopotamia and Syria (The Cambridge Ancient History Vol. II s. 5); J. M. Munn - Rankin, Diplomacy in western Asia in the Early second Millenium B. C. (Iraq 18, 1956 s. 68 v.d.).

⁵ Kupper aynı yazı s. 8.

⁶ Eva Stromenger, Max Hirmer, The Art of Mezopotamia (Thames and Hudson London 1964) Lev. 158-159.

öldürülmüş olması muhtemel bulunan İahdunlim'in Urşu kralı ünvanını da taşımış olmasıdır.

Eski Babil üslûbundaki diğer bir mühürde, bu çağ sanatında çok raslanan Koruyucu Tanrıça, bir boğa altarcının önünde tasvir edilmiştir (Ac.i 993 lev. I,4). Altarcın üstü şimdiye kadar gördüğümüz örneklerden farklı olarak, yüksek ve geniş bir biçimde yapılmıştır. Dört bacağı düz masa ayağı gibi işlenmiş olup, boğanın ayakları gösterilmemiştir. Boğa başı kulenin solunda, ve ortasına rashyan kenardan çıkmıştır. Eski Babil mühürlerinde ilk defa gördüğümüz bu motif, bu mührün Anadolu'ya yakın bir bölgede yapılmış olmasını muhtemel kılmaktadır.

Tanrı kral, ve Lamassu ikilisinin karşılıklı olarak yer aldığı mühür baskısında, tanınamayan ve ikinci sahneye ait bir figür vardır (Ac.i 1001 lev. II,5). Böylece bu baskı, Eski Babil üslûbunun en iyi geliştiği çağda sık raslanan çift sahneli mühürler için tipik bir örnektir.

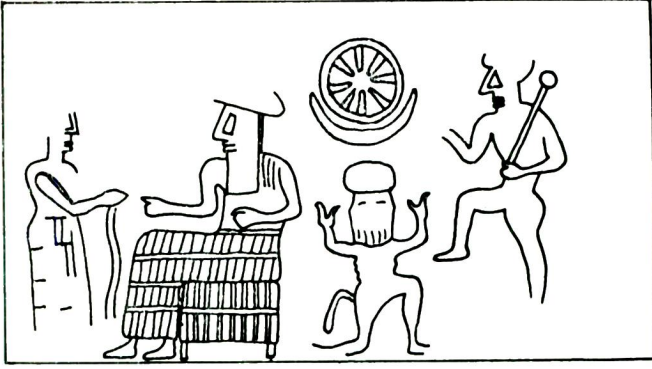
Eski Babil üslûbuna girenlerden seçtiğimiz sonuncu örnekte (Ac.j. 11 lev. II,6), mühürden bullaya, sulu Gilgameş, yüzü cepheden tasvir edilmiş sakallı bir figür, dik kalkmış iki aslan ve az belli figürler çıkmıştır.

2. Eski Assur üslûbundaki mühür baskıları

Kültepe, Karahöyük ve Alişar'a paralel olarak, Assur Ticaret Kolonilerinin geç safhasında, Eski Assur üslûbundaki baskılar, Acemhöyük'de de, diğer üslûplara bakınca daha az örnekle temsil edilmiştir. Daha önce düşündüğümüzün aksine⁷, stilin Şamşiadad'ın ortadan kalkması yani, Assur kudretinin azalması ile ilgili olmadığı anlaşılmıştır. Şamşiadad'ın mührünün Eski Babil üslûbunda işlenmiş olması, bu azalmanın bir moda değişikliğinden ibaret olduğunun açık bir belgesidir. Elimizdeki bir kaç örnek bilinen şemaların tekrarıdır. İki baskıdan tamamlanan (Ac.i 842, lev. III, 7; Res. 1*) mühür tasvirleri, tanrı karşısında tapan veya Koruyucu tanrı, Adad ve temsili bir şekilde hilâli kurs taşıyan boğa adamdan ibarettir.

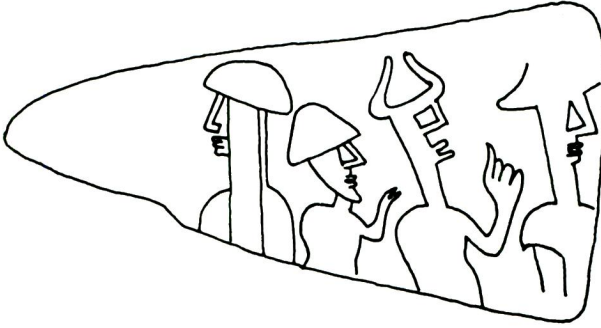
⁷ N. Özgüç, Kanış Karumu Ib katı mühürleri ve mühür baskıları Ankara 1968 s. 21.

* Resimler Rüştü Çetinkaya tarafından çizilmiştir; Kendisine teşekkür ederim.

Res. 1

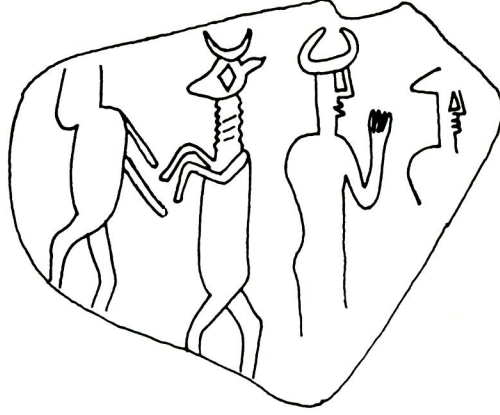
Diğer iki örnekte de, bulla alanının darlığı sebebiyle, birinde, (Ac.i 798, Lev. III,8; Res. 2), oturan tanrının, tapan ve onu sevmeden koruyucu tanrının belden yukarısı; diğerinde (Ac.i 842, Lev. III,9; Res. 3), dik kalkmış iki hayvan ve tapanı sevmeden tanrının dizden yukarısı basılmıştır. Eski Assur üslûbunun belirgin vasfı olan, figürlerin köşeli vücut hatları, çatal şeklindeki elleri ve şematik yüzleri, bütün örneklerde barizdir.

Res. 2

Kültepe, Karahöyük ve Alishar'da var olan, figürlerin çok fazla stilize edildiği Assur grubu⁸, Acemhöyük'de temsil edilmemiştir.

⁸ N. Özgüç. Aynı eser s. 22.

Res. 3

3. Eski Suriye üslûbundaki mühür baskıları

Acemhöyük saraylarında bulunan bullalarda, yerli mühürlerden sonra en çok Eski Suriye silindir mühür baskılarına raslanmıştır. Bu gruba girenlerin en eskisi, Kaniş Karumu II. katının Eski Suriye geleneklerine bağlı olanıdır (Ac.i 719). Bu baskı ya sarayın ilk yapıldığı zamana aittir veya, mühür aile tarafından uzun zaman kullanılmış olmalıdır. Muska şeklindeki bullalara basılmış olan mührün, tasvirlerini, iki baskıdan (Ac.i 710; Ac.i 719, Lev. IV,10), faydalananarak tamamlayabiliyoruz. Arkalıklı bir tahtta oturan ve elinde küçük bir kadeh tutan, tanrıya, tapan sakallı bir şahıs, küçük bir Suriyeli kadın refakat etmektedir. Tanrının arkasında, ikisi onun gibi sola dönük üç figür ve bir köpek yer almıştır. Figürlerden en öndeki kısa eteklik giymiş bir oğlak getirendir. İkincisi, ellerini göğsü hizasında kavuşturmuş çıplak kadın, üçüncüsü de sağ dizini yere bastırmış bir kahramandır.

Buraya seçtiğimiz iki örnek, M.ö. 18. yüzyılın ilk yarısında çok raslanan, Eski Babil ile Eski Suriyeli unsurlara sahip gruba aittir. Kitabesinden Aplahanda adlı bir şahsa, büyük bir ihtimalle bu addaki Kargamış kralına ait olan mührün çeşitli baskılarına dayanarak (Ac.i 1051; Ac.i 1053, Lev. IV,11) iki tasvir grubunu inceleyebiliyoruz. Birinci grup figürleri kitabeye göre tanzim edilmiştir. Sağda Koruyucu Tanrıça'nın rehberliğinde oğlak getiren ve arala-

rında küçük bir kahraman yer almıştır. Solda omuzundaki kalın, eğri sırtığı iki eliyle tutan sakallı uzun elbiseli bir figür vardır. Oğlak getirilenle, sırtıklı figür arasında kalan boşluk, yatay olarak yerleştirilen ve birbirine dizlerinden bağlı iki insan figürü ile ikiye ayrılmıştır. Üstte, ikisi karşılıklı üçüncüsü aralarında ve baş aşağı olarak tasvir edilmiş üç Suriyeli kıyafetinde figür yer almıştır. Altta, dik kalkmış bir aslan ve antilop ile, baş aşağı bir aslan yerleştirilmiştir. Bu mühür eğer Kargamış kiralına aitse, kızı Kubaba Rahibesi Matruna'nın⁹ mührüne çok yakın bir stilde yapılmış olması ilgi çekicidir. Matruna'nın kazılardan önce Ras-Şamra'da bulunmuş olan mühründe, Aplahanda'nın kızı ve Kubaba'nın rahibesi olduğunu belirten kitabenin yanında, Aplahanda mührünün talî sahnesindeki Suriyeli figürler gibi giyinmiş bir kıralla, Eski Babil Koruyucu Tanrıça'sı tasvir edilmiştir. Sırık tutan figürün elbise ayrıntıları, Mari valilerinden İdiilum'un giysisindekilere çok benzemektedir¹⁰.

Bu gruba giren ikinci mührün iki baskısında (Ac.i 801, Lev. V,12) oturan tanrı ve Lamassu Babilli kıyafette, tapan şahıs ise, kenarları yuvarlak ve saçaklı elbisesiyle Suriyelidir. Gouilloch ile ikiye ayrılan talî sahnede, üstte ve altta hayvan tasvirleri kısmen korunmuştur.

Bu grubun üçüncü örneği bir silindirle, bir skaraboid baskısı taşıyan bir bulladır (Ac.f 23, Lev. V,13). Muska şeklindeki bullanın küçük beyzî yüzüne tasvirlerin bir kısmı, tam veya eksik olarak basılmıştır. Esas sahnede, tipik suriyeli yarı çıplak tanrıça, Zimrilim'in hizmetkârı Ana-sin-taklaku mührünün¹¹ baskısındaki yarı çıplak figürün tam paralelidir. Talî sahnede, yatay merdivenle ikiye ayrılan alanın üstünde oturarak karşılıklı içki içen tanrı ve tanrıça mevcuttur. İkisinin arasına, ayaklı iki derin bardak yerleştirilmiştir. Altta birbirlerine ön pençelerinden biri ile değen iki sfenks karşı karşıya oturmuştur. Soldaki dişi olup, kanadı da korunmuştur. Sağdakinin erkek olması muhtemeldir.

Skaraboidin baskısı tamdır (Lev. V,14). Ortadaki dört petalli rozetin kollarında birer helezon, ve sağ ve solunda da, kıvrımları

⁹ G. A. Eisen, Ancien Oriental Cylinder and other seals with a discription of the collection of Mrs. William H. Moore (OIP XVII) No. 130.

¹⁰ A. Parrot, Mission archéologique de Mari II. La Palais (Documents et Monuments) Lev. IX.

¹¹ Aynı eser M 71 a.

ortaya bakan birer volüt mevcuttur. Megiddo'da, BB alanındaki 4107 No.lu mezarda bulunmuş olan Orta Tunç IIB safhasına ait skarabenin tasvirleri¹², Acemhöyük örneğinin hemen hemen aynıdır. Bu yakınlık, iki baskılı bu bullanın Suriye'nin sahil bölgesinde bir yerden, belki de Matruna mühründe olduğu gibi Ras-Şamra'dan gelmiş olmasını mümkün kılar.

Acemhöyük'ün Suriye menşeli bullalarından Ac.i 709 No.lu olanı (Lev. VI,15) ilgi çekicidir. Burada, tepesi hilâlli bir kursla biten alemleri iki tarafından tutan ve birer dizleri yere basan iki figür vardır. Bu grubun altına yerleştirilmiş karşılıklı iki sfenks kısmen basılmıştır. Arada ayırıcı bir unsur bulunmamasına rağmen, bu grup mührün talî tasvirlerini teşkil etmektedir. Esas sahnede bir tanrı, tepesinin çivi şeklinde sivrildiğini tahmin ettiğimiz ve ense hizasından beline kadar uzıyan ucu kıvrık bir band bağlı bulunan bir taç giymiştir. Sağ kolunu ileri, sol kolunu yukarı kaldırmıştır. Paralellerinde kiler gibi¹³ bir elinde bir gürz veya mızrak tutmuş olması gerekir. Zimrilim'le çağdaşlığı bilinen Haqata'nın¹⁴ mührüne olan büyük benzerliği, Acemhöyük mühürleri arasında M.ö. 18. yüzyılın ortalarına tarihlenebilecek Eski Suriye üslûbundaki örneklerin sayısını arttırmaktadır.

Muska şekilli bir bullaya basılmış olan (Ac.i 937, Lev. VI,16) silindir mühründe, Eski Suriye üslûbunda çok raslanan bir figür grubu, yani, beş kısa etekli adam tasvir edilmiştir¹⁵. Bunlar bir aleme doğru ilerlemektedir. Aşağıdan yukarıya doğru daralan alemin volütla biten tepesine hilâlli kurs yerleştirilmiştir. Tasvir alanı alta ve üstte bir gouiloch ile sınırlandırılmıştır.

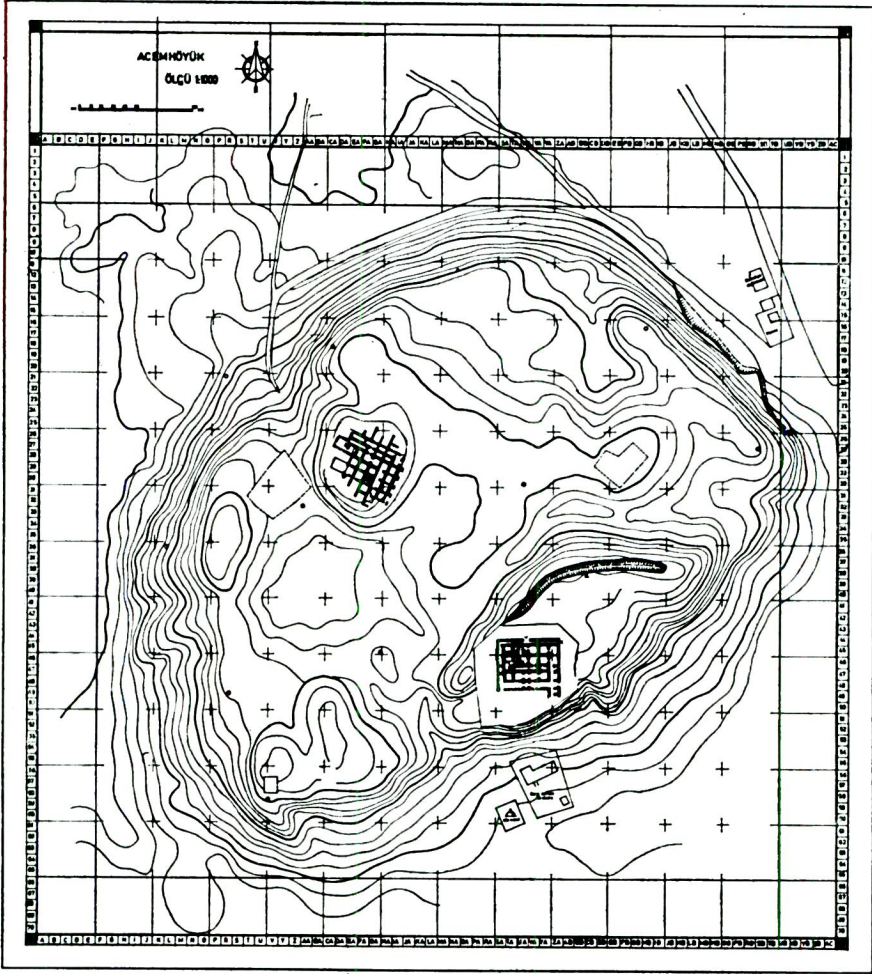
Acemhöyük bullaları arasında Aplahanda'nın adını taşıyan mühür baskısı (Ac.i 1052, Lev. VI, 17), Anadolu'da bulunmuş olan silindir-damga mühürlerle bunların baskılarına, ve Suriye'de ele

¹² G. Loud, Megiddo II Seasons of 1935 - 1939 Lev. 149,42; Olga Tufnell, The Middle Bronze Age Scarab-seals from burials on the mound at Megiddo (Levant V. 1973) Res. 1, No. 44.

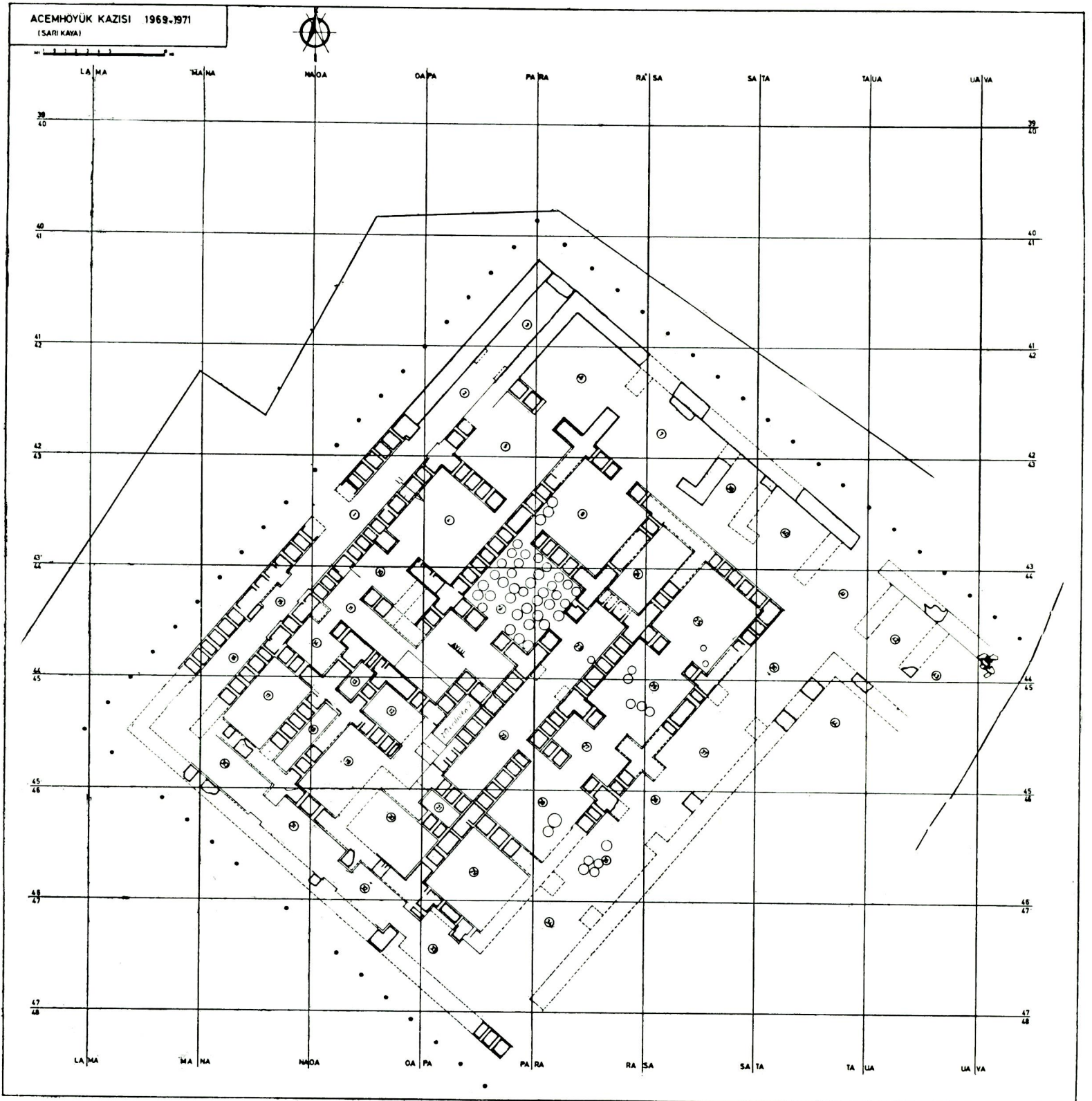
¹³ E. Porada, Corpus of Ancient Near Eastern Seals in north American collections I 1948 No. 964, 967-968.

¹⁴ L. Delaport, Catalogue des cylindres Orientaux. Musée du Louvre II 1923 Ag14.

¹⁵ E. Porada, Corpus I No. 944, 972, 973; D. Collon, The Seal Impressions from Tell Atchana/Alalakh 1975 Lev. XXXIV Level VII.

Plan 1

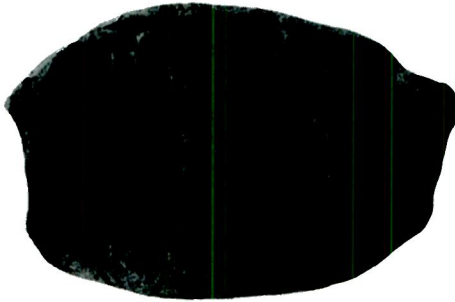
Plan 2

1

2

3

4

5

6

7

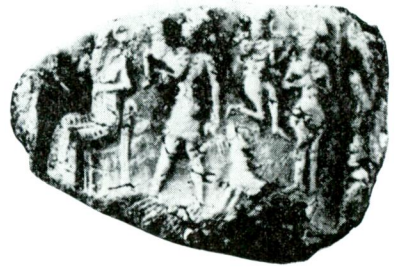
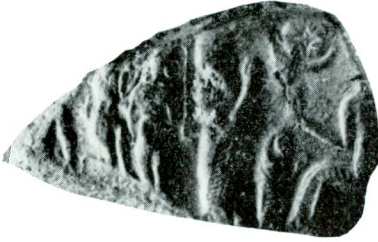
8

9

Lev. IV

N. Özgüç

10

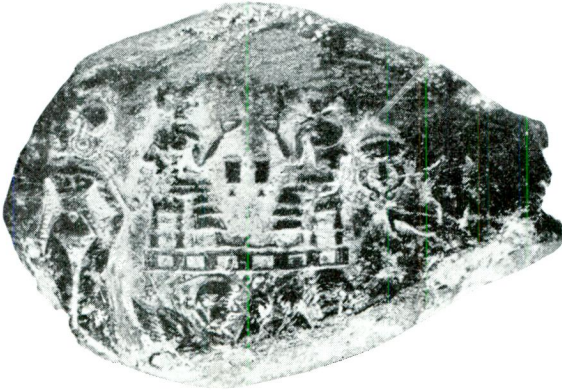
11

11

12

13

14

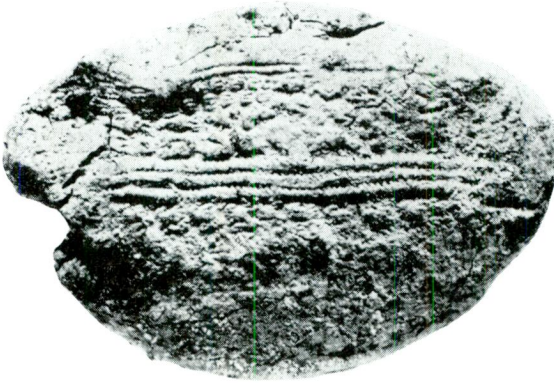
15

16

17

18

19

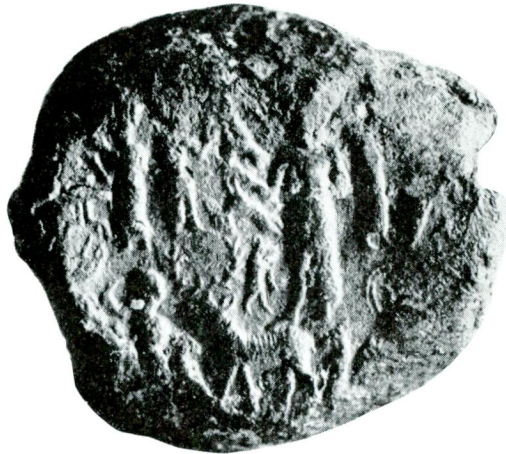
20

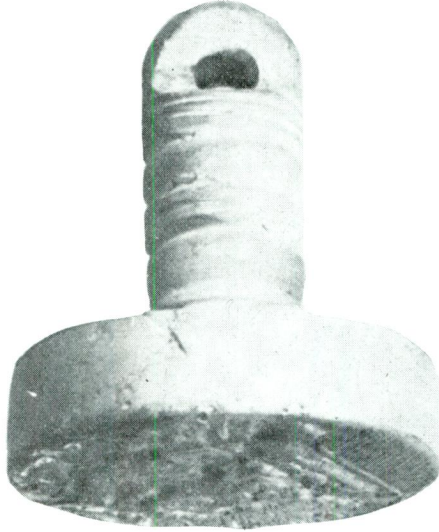
21

22

23

24 a

24 b

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

38

39

40

41

42

44

44

45

46

47

48

49

50

51

52

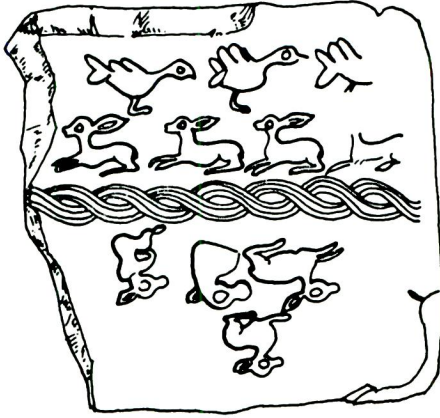

53

54

geçirilen hayvan dizileri işlenmiş mühürler arasında köprü kurmamıza yardım etmesi bakımından çok önemlidir. Eksik olarak basılmış kitabenin yanında, insan ve hayvan başları, altı sıra meydana getirmiştir. Üstten itibaren, birinci, üçüncü ve beşinci sıralarda aslan; ikinci ve altıncı sıralarda sığır; dördüncü sırada da insan başları yer almıştır. Bu şema, figürler tam olmak şartıyla, Kaniş Karumunun II. katına ait mühür baskılarından birinde aynen tekrar edilmiştir¹⁶. Kaniş baskısındaki figürlerin üslubu, Anadolu grubunun özelliklerini en ince ayrıntılarına kadar yansıtır. Kargamış'da yapılmış olması gereken Achemhöyük baskısında, Kaniş mührünün geleneğinin devam ettiğinde şüphe yoktur. Büyük bir ihtimalle Orta ve Güney-doğu Anadolu'da geliştiğini düşündüğümüz silindir-damga mühürlerde hayvanlar veya başları, mührün ortasından geçen bir ip veya saç örgüsünün iki tarafına sıralar halinde dizilmektedir. Ac.j 21 No.lu mühür (Res. 4), kısmen basılmış olmasına rağmen, bu hususu iyi belirten bir örnektir. Gouilochla ikiye ayrılan mühür sahasının üstünde bir sıra tavşan, bir sıra kuş, altında tavşan, hayvanbaşı, maymun ve diğer tasvirlerden oluşan iki sıra vardır.

Res. 4

Ac.j 53 deki beyzî bullada, (Lev. VII, 18) üst sırada oturan sağa dönük bir figürün önünde diz çökmüş kahraman, ve arkası dönük

¹⁶ N. Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu Ankara 1965 Lev. XX, 60.

olarak ikinci kahraman korunmuştur; ve hayvan ve kuş sıraları, üç sıra ipe ayrılan iki alanda dizilmişlerdir.

Silindir, damga mühür baskıları için bir örnek evvelce yayınlanmıştı¹⁷. Burada sunduğumuz badem şeklinde bir bullaya basılmış olan silindir damganın, kaide tasviri çok petalli bir rozet, silindir tasvirleri ise, hayvan sıralarından oluşmaktadır (Ac.i 1205, Lev. VII, 19-20).

4. Eski Anadolu ve Eski Hitit mühür baskıları

Acemhöyük saraylarında bulunmuş olan silindir ve damga mühür baskılarının en ilginç grubunu Eski Anadolu mühür baskıları teşkil etmektedir. Buradaki silindir mühür baskıları, Kaniş-Karumun ikinci katına ait Anadolu grubunun geleneğini devam ettirmektedir. Damga mühür baskıları da üslup özellikleri ve motifleri bakımından bu çağın gliptik sanatına çok önemli katkılarda bulunmaktadır.

A. Anadolu grubu silindir mühür baskıları

Bu gruba girenlerden seçtiğimiz üç örnekten birincisi (Ac.i 717, Lev. VIII,21), siyah renkli muska şeklindeki bir bullaya basılmış olanıdır. Oturan bir tanrıçaya ibrik sunan bir figür; zengin çevreli bir Hava Tanrısı bu silindir mühür baskısının konusunun bir kısmını teşkil etmektedir. Hava Tanrısı sağ ayağını boğanın beline, sol ayağını da çifte bir dağ zirvesine basmaktadır. Sağ elinde boğanın yuları, solunda dağın dibinden fıskıran ırmağı tutmaktadır. Çevresinde, yalnız bacakları korunmuş olan çıplak tanrıça, sakallı erkek sfenks, aslan, kuş, balık; ve arkasında aslanı yenen boğa adam vardır.

İkinci mühür (Ac.i 784, Lev. VIII,22), muska şeklinde siyah renkli bir bullaya kısmen basılmıştır. Burada Hava Tanrısının çevresini, sakallı sfenks, ayı, maymun, kuş, küçük adam ve çok ilginç iki figür; başlarından ikişer ırmak fıskıran iki kahraman teşkil etmektedir. İnceliyebildiğimiz mühürlere göre, bu örnek, kahramanın nehir kaynağı olarak gösterildiği ilk mühürdür.

Üçüncüsü, Anadolu grubundaki silindir mühür baskılarının çok sahneli olanları için seçilmiş bir örnektir (Ac. 721, Lev. VIII,23).

¹⁷ N. Özgüç, Niğde çevresinde bulunmuş bir damga mühür ve Acemhöyük'ten dört mühür baskısı (Anadolu XV 1971) Res. 3 Lev. II, 3-4.

Bullanın alabildiği tasvirlerle göre üç sahnesi vardır. Birinci sahnede, bütün alâmetleri ile, yani, geyiği, tavşanı ve kuşu ile gösterilen koruyucu tanrının huzurunda aynı kıyafette bir figür tasvir edilmiştir. İkinci sahnede, masa-altarın önünde Koruyucu Tanrıça; üçüncüde, ancak boğasının başı ve yuları korunmuş olan Hava Tanrısının huzurunda bir figür yer almıştır.

B. Damga mühür baskıları

Anadolu'nun değişik bölgelerinden gönderildiği anlaşılan bullalardaki damga mühür baskıları çeşitli üslûplara ayrılmaktadır. Bunlarda, Kültepe, Alışar, Boğazköy ve Acemhöyük'de bulunmuş olan damga mühürlere göre, bir Orta Anadolu grubunu, yani Hitit üslûbunun öncülerini ayırmak mümkündür. Daha az olanların bölgelerini saptamak henüz mümkün olmamakla beraber, bir kısmının Güney-Doğu Anadolu'dan gönderilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Biz şimdilik damga mühürleri motiflerine göre tasnif edeceğiz. Ayrıca ait olmaları muhtemel bölgeleri de işaret edeceğiz.

Damga mühür baskılarındaki tasvirleri, tapma sahneleri, tanrılar, tanrıçalar, kahramanlar, karışık yaratıklar, hayvanlar ve geometrik motifler oluşturmaktadır. Biz burada her birinden örnekler vererek, genel bir görünüş sunmağa çalışacağız.

Damga mühür ve baskılarında tanrı tasvirleri

1. **Boğalı tanrılar:** Bu konu için seçtiğimiz iki örnekten birincisi, Aşağı şehirde I. katın çok tahrip edilmiş bir evinde bulunmuştur. (Ac. I: 1 Lev. IX,24 a,b). Bu sap kulplu kurs kaideli damga mühür, benzerleri arasında en büyük olanlarından biridir. Yuvarlak kaidesinde hayvanlar arasında bir boğalı tanrı tasviri mevcuttur. Tanrı, Anadolu grubundaki Hava Tanrıları¹⁸ gibi giyinmiştir. Yalnız konik tacı, bir veya iki yerine üç çift boynuzlu olarak yapılmıştır. Başı ilgi çekici iki alet arasındadır. Bunlar ya çok telli birer müzik aleti (harp ve lir), veya Mısır'da Orta Devlet kabartmalarında görülenlere benzerliği sebebiyle, birer dokuma tezgâhı olabilir¹⁹. Çevresinde antilop, ölü olarak yatan uzun kuyruklu bir hayvan, maymun, hayvan başları,

¹⁸ N. Özgüç, Anadolu Grubu s. 8 v.d.

¹⁹ Pritchard, The Ancient Near East in Pictures Relating to the Old Testament. Princeton 1954 No. 143.

balıklar geri kalan alanı doldurmuştur. Bu mühür, Kaniş Karumu Ib katındaki ve Acemhöyük sarayında bulunan Anadolu grubuna giren üslûbun, damga mühürlere yansıyan en belirgin örneğidir. Mühür uzun süre kullanılmış olduğu için saraylardan daha geç bir yapı katında ele geçmiştir.

İkinci örnek (Ac.g 103, Lev. X,25), bir damga mühür baskısıdır. Diğer bir baskısını yayınladığımız bu mühürde²⁰, boğasına basan ve sol elinde bir mızrak tutan tanrı tasvir edilmiştir.

2. Geyikli tanrı: Assur Ticaret kolonileri çağının Anadolu grubuna giren silindir mühür baskılarında sıkça raslanan Kırıların Koruyucu tanrısının²¹, damga mühürlerde de tasvir edildiğini Acemhöyük baskısı (Ac.i, 1108, Lev. X,26) ispat etmektedir. Çeşitli baskılarına sahip olduğumuz bu mühürde, Tanrı, dağ koyunu üstünde oturan tanrıça ile beraber tasvir edilmiştir. Yukarıda incelediğimiz Anadolu grubundaki tanrının alametlerine (geyik, tavşan, kuş) burada bir de eğri silâh eklenmiştir.

3. Hitit üslûbunun belirgin özelliklerine sahip bir tanrı da (Ac.i 1107, Lev. XI, 24), dağ koyunu üstünde oturan tanrıçanın önünde yürümektedir. Bu tanrının vücut nispetleri ve kıyafetinin en yakın paraleli, Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Dövlek köyünden sağlanan tunç heykelciktir²².

4. Aslanlı tanrı: Kaniş Karumu Anadolu grubu silindir mühür baskılarında sık sık raslanan aslanlı tanrıyı Savaş Tanrısı olarak düşünmüştük²³. Bu tanrı, Acemhöyük'ten sunduğumuz damga mühür baskısında (Ac.i. 866; Ac.i 762, Lev. XI,28) diğer tanrılarda görüldüğü gibi, Dağ koyunlu tanrıça ile beraber tasvir edilmiştir. Dikine yerleştirilmiş bir saç örgüsü ile ikiye ayrılan mühür sahasının sağında, elinde bir kantaros tutan tanrı, bir tahtta oturmuş ve bir aslana basmıştır. Solda, dağ koyununa oturan tanrıça da bir aslana basmaktadır; önünde içinden kamışlar çıkan bir vazo; tanrının önünde ise üstü pideli meyvelik - sunak vardır.

²⁰ N. Özgüç, Anadolu X Lev. XV XV,3.

²¹ N. Özgüç, Anadolu Grubu s. 23 v.d.

²² N. Özgüç, A Hittite Figurine found at Dövlek (Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi V Ankara 1949).

²³ N. Özgüç, Anadolu Grubu s. 23-24.

5. Ağaç altında oturan tanrılar: İki örnek bu gruba girmektedir. Birincisi (Ac.j 10, Lev. XII,29) su içinden çıkan, kalın gövdeli, küçük yapraklı bir ağacın gölgesinde kübik bir tahtta oturmaktadır. Sağ omuzunda bir mızrak, sağ elinde asaya benzeyen bir nesne vardır. Uzun elbiseli bir figür, sağ elinde boynundan tuttuğu kulpsuz bir testiye, tanrıya sunmaktadır. Ağacın kök saldıği suyun üzerinde, küçük yelkenli bir kayığı ön tarafında oturan bir adam tek kürekle sevk etmektedir.

İkinci tanrı (Ac.k 75, Lev. XII,30) iri üzüm salkımları sarkan bir asmanın altında, açılır kapanır bir iskemleye oturmuş olarak tasvir edilmiştir. Önünde boğa ayaklı derin bir çanak vardır. Asmanın üst tarafında iri bir aslan, iri bir kuş, bardak şeklinde bir hayvan başı içki kabı, alt tarafında ise, bir maymun damga mühür baskısının motiflerini tamamlamaktadır.

6. Halkalı asa tutan tanrı: Bu tanrının işlendiği mührün sahibi (Ac.i 675, Lev. XII,31) Acemhöyük'deki sarayla çok sıkı ilişkiler kurmuştur. Bunu, Sarıkaya sarayının çeşitli depolarında ve bulla odasında bu mührün baskısını taşıyan çok sayıda bulunan bulunmasından anlıyoruz. Mührün motifleri, bir tahtta oturup sağ elinde halkalı asa tutan tanrı, karşısında belinde iri bir hançer bulunan ayakta bir tanrı, başları arasında karşılıklı oturmuş iki maymun, balıklar ve iri bir gaga ağızlı testiden oluşmaktadır. Tanrıların ikisi de uzun sakallı, uzun pliseli elbiseli ve çok boynuzlu taçlıdır.

Son üç damga mühür baskılarındaki figürlerin kıyafetleri ve stilleri, daha önce üstünde durduklarımızdan farklıdır. Biz bunların Orta Anadolu dışında, Mezopotamya tesirlerinin kuvvetli olduğu bir bölgeden gönderilmiş olduklarını tahmin ediyoruz.

Damga mühür baskılarında tanrıçalar

Acemhöyük saraylarında bulunan damga mühür baskılarında tanrıçalar veya onlara tapma sahneleri, tanrılardan daha fazladır. Burada sunduğumuz baskılardaki figürlerin stilleri ve kıyafetleri, aynı atölyede hazırlandıklarını akla getirecek kadar birbirine benzemekte ve özel bir grup meydana getirmektedir.

Tanrıçaların ve huzurlarındaki figürlerin çoğunun elbiseleri pulludur. Kültepe'de aşağı şehirin v/23 plankaresinde açığa çıka-

rilan Ib katına ait bir sanduka mezarda bulunmuş altın damga mühürdeki²⁴ tanrıça tasviri hem aynı üslûpta hem de aynı kıyafettedir. Biz bu tanrıça tasvirinin üslûp bakımından Hitit sanatının doğuşunu müjdelediğini belirtmiştik. Acemhöyük baskıları bu düşüncemizi doğrulamıştır. Tanrıçalar, taçlı veya başları açık olarak tasvir edilmişlerdir. Açık başlılarda saç biçimleri farklıdır. Bazılarında yüzün iki yanından bukleler sarkar; bazılarında ise omuzlara kadar inen saçlar düz olarak taranmıştır.

1. Dağ koyunlu veya antiloplu tanrıçalar: Kaniş Karumu II. katı silindir mühür baskılarında, Anadolu grubunun yerli tanrıları arasında seçkin bir mevkie sahip, kutsal hayvanı dağ koyunu veya dağ koyunu ve aslan olan tanrıçanın²⁵ tasvirlerine, Acemhöyük damga mühür baskılarında da bol bol raslanmaktadır. Aynı tanrıçanın tasvirlerinin Konya Karahöyük'ünde de görülmesi, bu tanrıçanın kültürünün Kaniş Büyük Kırallığına imhisar etmeyip Orta Anadolu'da geniş bir bölgede yaygın olduğunu ortaya koyar.

a) Dağ koyunlu tanrıça tipi için ilgi çekici üç örnekten birincisinde (Ac.i 41; Lev. XIII,32), kübik bir taht üzerine yerleştirilmiş bir dağ koyununun üstünde oturmuş ve cepheden tasvir edilmiş olan tanrıça, aynı cinsten iki hayvanı korur durumdadır. Dik kalkarak omuzlarına yaslanan hayvanları ön ayaklarından tutmaktadır. Kültepe silindir mühürlerinde, hayvanlar ve karışık yaratıklar yanında tasvir edilmesi sebebiyle Hayvanlar Hâkimesi olarak Artemis'in prototipi gibi düşündüğümüz²⁶ tanrıçanın bu vasfı tartışmasız olarak bu örnekte kendini ortaya koymuştur.

İkinci örnekte Tanrıça (Ac.i 757, Lev. XIII,33) arka arkaya oturmuş iki dağ koyunundan, sağdakinin sağrısına oturmuş, soldakine de basmıştır.

Üçüncü bullada tanrıça ve dağ koyunu insan ayaklı bir masa üzerindedir (Ac.i 737; Lev. XIII,34). Karşısında, iki kolunu açıkta bırakan uzun bir elbise giymiş figür, gaga ağızlı bir testi sunmaktadır. Baş hizasındaki sign royalli kursun etrafı ışıklı olarak yapılmış, ona bir güneş görünüşü verilmiştir.

²⁴ N. Özgüç. Kaniş Karumu Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları Ankara 1968 Lev. XXX,2.

²⁵ N. Özgüç. Anadolu Grubu s. 17 v.d.

²⁶ Aynı eser s. 28.

b) Dağ koyunlu ve aslanlı tanrıça. Bu tip için iki örnek seçilmiştir. Birincisinde tanrıça (Ac.1: 16, Lev. XIII, 35) sağa dönük hayvanın üstünde oturmakta ve sağ elinde bir kadeh tutmaktadır. Tanrıça, kutsal hayvanı, ve sunak nevinden kült eşyası, dağ olması muhtemel kübik şekiller üstünde arka arkaya oturan bir dağ koyunu ile aslanın üzerine yerleştirilmiştir. Tanrıça'nın karşısında gaga ağızlı testi arkasında da kadeh tutan birer figür vardır. Başı hizasında hilâlli kursun yerinde çift başlı kartal bulunmaktadır.

İkincisinde, (Ac.i. 749, Lev. XIV, 36) helezon ve ipten oluşan çerçeve içindeki alanda, dağ koyununa oturup, aslana basan tanrıçaya, gaga ağızlı testi sunan figür tasvir edilmiştir. Başları arasında hilâlli kurs vardır.

2. Aslanlı tanrıça (İştar). İyi korunmuş bir damga mühür baskısında (Ac.i 725, Lev. XIV, 37) sağ elinde kadeh tutan tanrıça, kürsü üstündeki kübik tahtında oturmaktadır. Kürsünün ön kısmı oturan bir aslana basmaktadır. Aslanlı Tanrıçaya gaga ağızlı testi sunan figürün kıyafeti, daha önce gördüklerimizden farklıdır. İki kolunu açıkta bırakan pulsuz elbisesi dikey kabartmalı iki çizgi ile birleşmiştir. Testi sunanla tanrıça arasında vazo ve meyvelik-altar bulunmaktadır. Bir hayvanla, iki balık boşluğa yerleştirilmiştir.

3. Ağaç altındaki tanrıça. Gür bir ırmağın kenarından yükselen küçük yapraklı, kalın gövdeli bir ağacın gölgesinde oturan tanrıçanın bir Bitki-Tanrıçası olup olmadığını tayin edemiyoruz. Bu konuda tek örneğimizin tasvir edildiği mührün sahibinin de Acemhöyük'le ilişkisi kuvvetlidir. Çeşitli baskılardan öğrendiğimize göre (Ac.i 117; i 156; i 205, Lev. XV, 38; Res. 5), sağ elinde kadeh tutan elbisesi pullu tanrıçanın omuzlarına kadar inen saçları düz olarak taranmıştır. Başı hizasına raslıyan dala bir kuş konmuştur. Tanrıçanın huzurundaki figür iki elini ona doğru uzatmıştır. Elbisesinin üst kısmı, diğer gaga ağızlı testi sunucularında olduğu gibidir; yalnız onlardan farklı olarak beli sıkılmış elbisesinin etekleri kısadır.

4. Kuşlu tanrıça. Hitit üslubunu iyi temsil eden örneklerden biri de Kuşlu Tanrıça'dır. Mührün tam olarak basıldığı bir bullada (Ac.i 751; Lev. XV, 39) kübik bir tahtta oturmuş olan tanrıçanın önünde iki tablalı bir meyvelik - sunak; arkasında bir kaide üzerinde tünemiş bir kuş vardır. Elinin üst tarafında bir hilâl, boşlukta da bir rozet yer almıştır. Tasvirler kalın bir saç örgüsü çerçeve içindedir.

Res. 5

Kahramanlar

Acemhöyük damga mühür tasvirlerinde kahramanlara da yer verilmiştir. Bir kahramanın boğa adamla savaşının tasvir edildiği damga mührün sahibi Sarıkaya sarayına en çok mal gönderenlerdendir. Bu mührün baskısını taşıyan 77 adet bulla ele geçirilmiştir; biz burada bunlardan iki örnek sunuyoruz (Ac.i 488; Ac.i 512, res. 40). Geniş ve kıvrıkcık sakallı kahramanın saçları yüzünün iki yanında üçer bukile meydana getirmiştir. Adeleli kuvvetli kolları ve bacakları ile, kendi gibi güçlü düşmanına enerjik bir şekilde saldırılmaktadır. Sağ ayağı ile boğa adamın beline vurmaktadır; sağ eli ile boynuzunu, solu ile kalın kuyruğunu yakalamıştır. Bu mühür baskılarındaki figürlerin işleniş tarzındaki canlılığı, ancak Akkad mühürlerinde görebiliriz. Savaşçılar arasında ve mührün kenarında, hilâlli kurs, balık, açılır kapanır iskemleye oturmuş maymun, kuş ve dik kalkmış aslan yer almıştır.

Karışık yaratıklar

A - İnsan ve hayvan melezleri.

1. **Boğa adam.** Burada bu karışık yaratığın iki tipi üzerinde duracağız. Birinci tip, insan başlı, boğa boynuzlu, kulak ve gövdelidir.

İkincisi boğa kulaklı, belden yukarısı insan belden aşağısı boğa olan tiptir.

Birincisi (Ac.i 488; Ac.i 512, Lev. XVI,40) kahramanın yendiği dik kalkmış başı insan vücudu boğa olan yaratıktır. Sakalları kahramanda olduğu gibi dört köşeli ve kıvrıktır. Kulağının altundan inen band, boyun hizasında kıvrılmıştır.

İkincisinde, yarı insan boğa adam, sular tanrısı olarak mührün tek motifini teşkil etmektedir (Ac.i 960, Lev. XVI, 41). Yandan yukarı kaldırdığı ellerinde, birer su taşan vazoyu tutmaktadır. Boynuzsuzdur; iri kulaklıdır. Çenber sakalı itinalı bir şekilde işlenmiştir. Belden yukarısında, pullu bir elbise vardır. Tabii bir şekilde işlenen boğa kısmında, kuyruk, iki bacağı arasında ve ucu kalınlaştırılmış olarak gösterilmiştir. Başının iki tarafında tek merkezli birer daire vardır.

2. Kuş adamlar. Bir damga mühür baskısında (Ac.i 813, Lev. XV,42; Res. 6), tek kanatlı iki kuş-adam stilize bir hurma ağacının tepesine oturtulan bir kurstan oluşan alemlerle bir elleriyle

Res. 6

tutmaktadır. Kuş adamın başı ve bir kolun yerini tutan kanadı kuş, diğer kısımları insandır. Başlarından, belleri hizasına kadar inen birer bandın uçları kıvrıktır. Soldakinin başının sol tarafında bir insanın belden yukarısı; sağdakinin sağında bir hayvan başı, ikisinin de kalçaları hizasında birer rozet, ayaklarının altında birer balık vardır.

3. Sfenksler. Acemhöyük damga mühür baskılarındaki insan-hayvan melezleri arasında en çok ve en çeşitli örneklerle temsil edilenler sfenkslerdir. Bunlarda dişi ve erkek olmak üzere her iki cins yer verilmiştir.

Dişi sfenkslerin işlendiği bir damga mühür baskısında (Ac.i 696; Lev. XVII,43) yaratıklar karşılıklı oturmuşlar ve ön pençelerini bir birine değdirerek, bu çağda başka hayvanlarda görülen şemayı meydana getirmişlerdir. Başlarından ikişer volut sarkmaktadır. Yukarı kaldırdıkları kuyruklarının uçları kıvrıktır. Başları arasında bir kurs, altlarında da yere yatan bir aslan vardır.

Diğer bir örnekte, çift kanatlı olan dişi sfenksler, omuzlarından sular taşan bir kahramanın iki yanında arka ayakları üstünde dik kalkmış olarak gösterilmiştir. Saçları bir rulo halinde enselerinde kıvrılmıştır (Ac.g 137, Lev. XVII,44).

Erkek sfenkslere daha çok raslanmaktadır. Bunlar tanrıların, bilhassa Hava tanrısının yanında yer aldığı gibi, damga mührün esas motifi olarak da işlenmiştir. Bunlar genellikle sakallı, bazan kanatlı bazan da kanatsızdır.

Kanatsızlara örnek teşkil eden sfenks (Ac.i 699, Lev. XVII,45), ön pençelerini açmış olarak bir saç örgüsü çerçeve içine alınmıştır. Sivri sakallı ve takkelidir. Kuyruğu, belinden ve başından çıkan birer boyunlar bir kuş veya yılan başı ile bitmektedir. Acemhöyük mühür baskılarında bu tipe giren başka örnekler de vardır.

Erkek kanatlı örneklerinden biri cepheden tasvir edilmiş olup, ön pençeleriyle arka üstü yatan bir hayvanın göğsüne basmaktadır (Ac. 1:6, Lev. XVII,46). Başının iki yanından dişi sfenkslerde olduğu gibi helezonlar sarkmaktadır.

İkinci örnekte (Ac.m 4, Lev. XVIII, 47) saç örgüsü bir çerçeve içine alınan alanda sağdaki dişi soldaki erkek arka arkaya oturmuş iki sfenks tasvir edilmiştir. Yukarı kaldırdıkları kuyruklarının ucu yılan başı biçimindedir.

B - Hayvan melezleri.

Grifonlar. Acemhöyük damga mühürlerinde iki tip grifona rastlanmıştır. Birincisi kanatlı, kuş başlı, aslan gövdeli bilinen tiptir. Aşağı şehirde, I. kata ait bir evin tahrip edilmiş tabanında bulunmuş

gri renkli bir bullada (Ac.k 79, Lev. XVIII,48), arka arkaya oturan ve yukarı kaldırdıkları kuyrukları birbirine değen çift grifon "Sign royal" taşıyıcısı olarak görülmektedir.

İkincisi, hem tipi, hem de fonksiyonu bakımından farklı bir görünümde (Ac.i 679, Lev. XIX,49; Res. 7). Hayvanlar, bir dişi sfenks ve mızraklı bir kahramanın yanında, onlardan daha büyüktür, dik kalkmıştır, ve geniş kanatlı, kuş-başlı ve geyik boynuzludur. Sol elinde bir tavşan, sağında bir antilop tutmaktadır.

Res. 7

Kuş aslan melezi hakkında ilgi çeken bir örnek de bir anafor motifidir (Ac.k 94, Lev. XIX,50). Daha önce başka bir baskısını yayınladığımız bu damga mühürde²⁷, aslan ve kartal başları, uzunca boyunlarının birleşmesi ile, hareketli bir anafor motifi meydana getirmişlerdir. Araları dolduran balıkların ve güneşin konu ile direkt ilişkisi olup olmadığını tayin edemiyoruz.

Kuş-aslan melezinin son örneği çift başlı kuştur. Bir başı aslan diğeri kuş olan yaratığın bütün uzuvları dikkatli bir şekilde belirtilmiştir (Ac.j 44, Res. 8). Başları ve bacakları arasına yerleştirilenlere göre, bunun da güneşle ilgili olduğu anlaşılmıştır.

²⁷ Anatolia X Lev. XVII, 3.

Kültepe, Alishar, Boğazköy ve Karahöyük'de²⁸ en çok raslanan motif, çift başlı kartal, Acemhöyük'de de boldur. Burada seçtiğimiz iki örnekten, birincisi, sarayın küp odasında bulunmuş olan (Ac.f 3, Lev. XX,51; Res. 9), pişmiş toprak damga mühre işlenmiştir. İkinci örnekte, kuş başlı kartal, gouilloch'un meydana getirdiği üç boşluğa yerleştirilmiştir (Ac.i 1197, Lev. XX,52).

Res. 8

Res. 9

Saç örgüsü, "s" helezonu, ilmek ve ip şeritlerinden oluşan geometrik motiflerin, çok çeşitli mühür desenleri meydana getirdiğini görüyoruz. Buraya aldığımız iki örnekten birinde (Ac.i 655, Lev. XX,53), iki ip arasında kalın saç örgüsü ve üç telli ilmek şeridi, ortadaki yedi noktayı çerçevelemiştir. Bu baskıyı taşıyan bullalardan birisi, yonca ağızlı bir testinin kulbuna takılı olarak bulunmuştur. Ac.k 100 No.lı bulladaki Lev. XX,54 damga mühür baskısında, saç örgüsü ve "s" helezonları değişik bir düzende birbirine bağlanmıştır.

²⁸ Nimet Özgüç, *Ib Mühürleri Lev. XXXIII, 1*; OIP XXIX Res. 249; T. Beran, *Die Hethitische Glyptik von Bogazköy* Berlin 1967 WVDÖG 76 Lev. 4; S. Alp, *Konya Civarında Karahöyük kazılarında bulunan silindir ve damga mühürleri Res. 72-82.*

Acemhöyük saraylarında bulunmuş olan mühür baskılarının çeşitli üslûplarından seçtiğimiz örneklerin incelenmesi ile sağlanan sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Sarıkaya sarayında keşfolunan ve çeşitli ülkelerden gönderilen kiral ve kiralî mühür baskıları, Anadolu şehirlerinde bulunmuş olan mühürleri daha iyi tarihlememizi mümkün kılmıştır.

2. Assur Ticaret Kolonilerinin geç safhasında, aşağı yukarı 18. yüzyılın ilk yarısında, Eski Babil ve bilhassa Eski Suriye mühürlerinin bol miktarda ithal edilmiş olmalarına karşılık, Assur üslûbuna girenler çok azalmıştır. Bu Kültepe ve Karahöyük'de varılan sonuçlara uymaktadır.

3. Acemhöyük saraylarında, Eski Assur üslûbunun çok stilize edilmiş grubuna ve Eski Suriye üslûbunun geç safhasına ait olan mühürlere²⁹ raslanmamıştır. Buna göre Acemhöyük saraylarının Kaniş Karumunun I.b katından ve Karahöyük'den daha önce yakılmış ve terk edilmiş olması ihtimali ortaya çıkmaktadır.

4. Anadolu silindir mühür baskıları ile, Eski Suriye baskıları arasında sıkı bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Bu husus kendisini figürlerin bir ip veya saç örgüsü şeridinin alt ve üstünde sıralanması veya figürlerin çeşitli sıralar meydana getirmesinde göstermektedir. Bu tarzın Anadolu gliptik sanatında daha eski çağlara ait olarak saptanması, Eski Babil etkileri yanında Anadolu'dan gelenlerinin de kuvvetli olduğuna bir delildir. Bu ilişkilerin sebebini, o çağda Kuzey Mezopotamya'da önemli bir varlık gösterdikleri anlaşılan Hurrilerde aramak mümkündür.

5. Damga mühür baskılarında, Orta Anadolu'da Hitit üslûbunun doğduğunu belirten ve çoğunluğu teşkil eden örneklerin yanında, Anadolu'nun diğer bölgelerine ait olması gereken çeşitli üslûpların da ortaya çıktığını görüyoruz.

6. Başta geometrikler olmak üzere, motiflerdeki paralelleri Girit'le olan ilişkileri daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

²⁹ N. Özgüç Ib mühürleri s. 12.

AN ASSOCIATION COPY OF CHARLES FELLOWS'
1838 JOURNAL

by

MARTIN FERGUSON SMITH

The English explorer and antiquary Charles Fellows (1799 - 1860) is best known for his travels in Asia Minor, especially in Lycia. On his first expedition to Asia Minor, in 1838, he discovered two important Lycian cities, Xanthos and Tlos. He described and illustrated his discoveries in *A Journal written during an Excursion in Asia Minor* (London, 1839). The publication of this Journal, and Fellows' numerous drawings and inscriptions, aroused so much interest that the Trustees of the British Museum applied to Lord Palmerston, Secretary of State for Foreign Affairs, to ask the Sultan for a firman authorizing the removal of some of the Lycian works of art.

In February 1840 Fellows returned to Asia Minor, to continue the exploration of Lycia and, in anticipation of possessing the firman from the Sultan, to point out the most desirable objects to take away. This second expedition¹ was highly successful in that eleven more Lycian cities were discovered, but disappointing in that, despite the diplomatic efforts of Lord Ponsonby, British Ambassador at Constantinople, the firman could not be obtained.

Fellows was back in Asia Minor in November 1841 and, after further difficulties and frustrations, at last obtained the desired firman by personal application at Constantinople. Under his guidance the Xanthian marbles were brought away in 1842 and 1844.² In 1845

¹ See *An Account of Discoveries in Lycia, being a Journal kept during a second Excursion in Asia Minor* (London, 1841).

² For Fellows' account of the events connected with the acquisition of the marbles, see *The Xanthian Marbles; their Acquisition and Transmission to England* (London, 1843). This account, which he published when he found that "vague rumours, imperfect accounts and misrepresentations were appearing in the public prints", was reprinted in his *Travels and Researches in Asia Minor, more particularly in the Province of Lycia* (London, 1852) pp. 421-456 - a book which contains, in a cheaper and

he was knighted by Queen Victoria in recognition of his discoveries and of his services in bringing the Xanthian antiquities to England. Those antiquities remain prized possessions of the British Museum.

I possess an interesting association copy of Fellows' Journal of his first journey. On the blank page after the title-page is the following autograph inscription to the author's sister (Plate 1):

To Mrs. Pearson. London
My dear Maria

In the countries in which
I have been rambling, it was well
said "that in order to Educate a people,
you must instruct Mothers." If by
any information contained in this
Journal, which was kept at your
suggestion, I contribute to the infor-
mation of your Children, I shall be
amply rewarded, knowing that they
will be happier, in having fewer
prejudices, than had their Uncle,
and your sincerely attached

Brother,
Charles Fellows

20 Russell Square
May 1839.

With the book is the following autograph letter, written on two sides of a sheet of notepaper with a mourning border (Plate 2):

London April 1857.

My dear Miss Oldham

Some of the books
formerly given by me to my
poor Sister, have found their
way again to me. You know

abridged form, his two Journals. The same volume also contains (pp. 457-481) his *Account of the Ionic Trophy Monument excavated at Xanthus*, first published as a separate pamphlet (London, 1848).

My dear Sister,
 I have been reading of your
 labors in the cause of Education & feel
 much interest in what you are doing
 in that field. I have been
 thinking of you often & have
 been glad to hear of your
 success. I have been kept at your
 suggestions & contribute to the
 cause of your children. I shall be
 glad to see you & discuss the
 various questions in training
 young men & women who
 are so sincerely attached
 to the cause.
 I am, dear Sister,
 ever your affectionate
 brother,
 Charles Fellows

Plate 1 — Charles Fellows' autograph inscription to his sister

M. F. Smith

Dear Miss Oldham,
I am very glad to hear
of your success in the
study of the books
formerly given by me, being
especially glad to find that
you are now able to read
them with any ease at all.
I had it was my wish that
they would be, by long
use, but not the least of
importance, that I saw some
evidence to think that, the
study not required to be
in your estimation, that
you should be able to read

them, and that you
should be able to read
them, and that you
should be able to read
them, and that you
should be able to read

Yours very truly,
M. F. Smith

Plate 2 — Charles Fellows' autograph letter to Miss Oldham

that it was my wish that,
 being written in, they should
 not pass into the hands of
 Strangers, but I am vain
 enough to think that this
 will not injure them
 in your estimation. Will
 you let me transfer them
 from my Sister to you
 acknowledging the great
 obligation we all must
 feel for your constant
 and kind attention to her
 during her sad illness.

Believe me

Yours ever Sincerely

Chs Fellows.

The letter was presumably written from 4 Montague Place (off Russell Square), London, where Fellows himself died of pleurisy on 8th November, 1860.

Although the book which he presented to his sister has now passed into the hands of a stranger³ - a stranger who is unashamedly making public what he intended to be kept private -, I hope that the publication of the inscription and letter, more than a century after his death, would not have displeased him. Both writings reflect well on his character, and the inscription is of considerable interest. In the Preface to his book he makes no mention of his sister, and yet as the one who suggested the keeping of the Journal she must take some of the credit not only for the book itself, but also for the important happenings which its publication provoked.

³ It has not been possible to establish who succeeded Miss Oldham as owner(s) of the copy. Mr. Richard E. Dana, Managing Director of R. & J. Balding Ltd. of Edinburgh, who sold me the book, reports: "We purchased this copy at the auction of the stock which had belonged to a now deceased Edinburgh bookseller. . . . His stock consisted mainly of things which he had bought between the wars, and had been kept virtually in storage since." I am grateful to Mr. Dana for supplying this information.

Fellows' reference to his prejudices well accords with passages in the Journal. In the Preface (p. v) he writes: "It will be gathered from my Journal that at the time of my arrival in the country I was strongly biassed in favour of the Greeks, and equally prejudiced against the Turks; and it will be seen in the course of the narrative how this unfavourable idea of the Turkish character was gradually removed by a personal intimacy with the people." This change of attitude may be illustrated by quotations from the Journal itself. In recording his impressions of his first full day in Smyrna (February 13th), he writes (p. 3): "The appearance of the people generally seems to me not pleasing⁴; there is no trace of simplicity of manners, . . . I do not like any trait in the character of the Turks which I have yet seen; what a contrast do they form to the Greeks, who appear all intelligence, and who are certainly simple and unaffected!" Three months later he was back in Smyrna after a journey of three thousand miles through western Asia Minor, and on May 13th, the last day for which there is an entry in the Journal, he noted his observations on the manners and character of the Turkish people (pp. 293-300). "How different", he writes (p. 294), "are now my feelings towards the Turks, from those uncharitable prejudices with which I looked upon them on my first arrival at this place! To their manners, habits, and character, equally as to their costume, I am become not only reconciled, but sincerely attached; for I have found truth, honesty and kindness, the most estimable and amiable qualities, in a people among whom I so little looked for them." He goes on to discuss (pp. 294-298) the qualities of the Turks: their devotion to their religion and their submission to the Divine Will; their hospitality; their honesty and truthfulness; the honour which children show their parents; their general adherence to monogamy, though the law allows several wives; their kindness to animals; their abstinence from wine. To this last matter he attached great importance (pp. 297-298): "To the abstinence of this people from wine . . . is perhaps to be attributed very much of their moral as well as physical health. The stream of intemperance, which would undermine the pure principles of conduct above adverted to, is thus totally arrested. . . .

⁴ Cf. p. 2: "I beheld a whole city of Turks, a very gay scene; but the people struck me as being disgustingly fat."

Does not Christian Europe stand rebuked before these faithful followers of the false Prophet? Were we as devoted to our religion as the Mahometans are to theirs, what a heaven upon earth would our lands be!"

Fellows' candour in describing his prejudices and his change of attitude is laudable. However, the change of attitude itself will not surprise anyone who, like the present writer, has had the privilege of travelling through Anatolia and coming into close contact with a people remarkable for their great kindness and hospitality and for their dignified and sober way of life.

The value of Fellows' discoveries in Lycia and elsewhere in Asia Minor cannot be disputed. But was the removal of the Xanthian sculptures justifiable? At that time perhaps it was: if the objects removed by the British had been left where Fellows found them, it may be that not all would have survived. However, for many years Turkey has of course been both anxious and able to look after the architectural and archaeological treasures within her borders⁵, and one wonders where Fellows, if he were alive to-day, would wish the Xanthian marbles to be now. I should like to think that this fair-minded and open-minded man, who developed such a deep admiration and affection for Turkey and her people, would want them to be returned to their proper home.

⁵ Contrast the letter of authority, dated 29th November, 1841, from the Grand Vizir to the Governor of Rhodes concerning the Xanthian marbles. A translation of the letter is quoted by Fellows, *The Xanthian Marbles* pp. 10-11. Here are extracts: "The British Embassy has represented . . . that there are some antiques consisting in sculptured stones, lying down, and of no use, at a place near the village of *Koonik*. . . . If . . . the antiquities above mentioned are lying down here and there, and are of no use, Your Excellency shall make no objection to the Captain's taking them away and carrying them on board."

YUSUF AKÇURA*

1876 - 12.3.1935

Phil. Dr. HÂMÎT Z. KOŞAY

Yusuf Akçura'nın kendi kaleminden çıkan haltercümeleri şunlardır:

1 — 1905 de Osmanlı türkçesi ile “*Mevkufiyet Hatıraları*” (I. Duma'ya (Parlamentoya) seçilmesini önlemek için bahane ile tevfkifi).

2 — 1911 de “*Başımдан geçenler*” Orenburg'da Matbaai Hüseyiniye'de basılmıştır.

3 — “Defter-i A'malim” Harbiyede I. defa tutuklu iken yazılmıştır. Birinci defter çocukluk hatıralarını kapsar. II. defter kaybolmuştur. Rahmetli yazar ve millet hadimi *Muharrem Feyzi Tugay*, Akçura'nın rahmetli eşi Selma Hanımefendiden I. defteri alarak “Yusuf Akçura'nın Hayatı ve Eserleri” adlı kitabını yayınlamıştır (1937 de hazırlanan eser, Akçura'nın vefatından on yıl sonra 1944 de Zaman Kitabevi tarafından yayımlanmış olup 141 sahifedir).

4 — Türk Yılı'nda kısa bir hal tercümesi.

M. F. Togay zikri geçen eserinde Akçura'yı şu cümlelerle tanıtır: “*Yusuf Akçura yalnız Türkiye'nin değil, bütün Türk dünyasının malı olmuş bir varlıktır. Dahilde ve hariçte Türklüğü hayatını her zaman tehlikeye koyarak zindan ve mahbeslerin her türlü ızdırıp ve işkencelerini gözönüne alarak son nefesine kadar çalışmış fedakâr bir Türk müverrihi idi*”.

Türk Tarih Kurumu'nun değerli üyelerinden rahmetli profesör *Rahmeti Arat* da Akçura'nın biyografisini yazmaya teşebbüs etmiş eşi rahmetli *Selma Hanımdan Akçura'nın* haberleşme ile ilgili mektuplarını ve bazı elyazmalarını emanet olarak almış, ancak eserini kaleme almaya ömrü vefa etmemiştir¹.

Biyografiler, çok defa ferdlerin acı-tatlı hatıralarını subjektif olarak seren sevimli hikâye kitabı olmaktan ileri gitmezler.

* Bu araştırma Yusuf Akçura'nın 100. doğum günü nedeni ile 25 Haziran 1976'da Türk Tarih Kurumu'nda düzenlenen törende okunmuştur. H. K.

¹ (*Naile Binark'ın* Kazan dergisi Sayı 10 (1973) de çıkan 5 sahifelik *Ömer Yusuf Akçura* adlı makalesi de değerli bir hulasadır).

Nadir bazı biyografiler ise, ferdlerin hayatı ile birlikte mensup olduğu ulusun ülkülerinin ve mücadelelerinin tarihçesidir. Akçura'nın haltercümesi bu cinstendir.

Çekilen acılar, kimi insanın beden ve ruhunu çökertir. Mukave- met gücünü sıfıra indirir. Bu çeşit insanlar tevekkül ile ezilmeğe mah- kûmdurlar. Bunun aksine kimi insan da ızdıraplar, mücadele azmini ve gücünü artırır, iradesini kamçılar. Tarihin kaydettiği ve etmediği gerçek kahramanlar bunlar arasından yetişir. Akçura bu tip bir insan- dır.

AKÇURA AİLESİ:

Akçura oğulları; Kazan vilayeti *Simbir* ilçesine bağlı *Züye başı* köyünde yerleşen, Altınordu'ya kadar uzanan, eski ve soylu bir aile- den gelir. Dedeleri Abdullâh Han'ın oğlu Mehmed Şah'ın torunu Hacı *Timur Bulat* neslindedir.

“Defter-i A'mal”a göre Akçura'nın dedesi, Süleyman Akçura, Kırım'dan Kazan'a göç etmiştir. Akçura'nın pederi Hasan, Süley- man'ın oğludur. Süleyman *Simbir*'de (şimdiki adı Ulyanovsk, Lenin'in de doğduğu yer) Çuha fabrikaları sahibi idi. Süleyman'ın 4 erkek ve 7 kız çocuğu olmuştur. Y. Akçura haltercümesinde bazı amca ve halalarını da adları ile anar.

Y. Akçura'nın annesi *Bibi Fahri Banu* ise, Kazan'da keçi derilerini işleyen bir debağhanesi (fabrikası) olan ve Çin'le çay ticareti yapan zenginlerden *Abdürreşid Yusuf*'un kızıdır.

Y. Akçura, eski Bulgar Türklerinin Volga (İdil)'in batı yaka- sında kurdukları *Simbir*'de 1876 yılı ocak ayında doğmuştur. İki erkek ve dört kızkardeşi erken öldükleri için Yusuf, ailenin tek tesellisi olmuş ve bu yüzden biraz şımartılmıştır. Baba Hasan'ın çuha fabri- kalarının sayısı üçe ulaşmıştı. Bunlardan biri *Züye başı*'nda, ikincisi *Simbir*'de, üçüncüsü *Iahofka* denilen yerde idi. Aile Iahofka'daki köşk- lerinde kalıyordu. Yusuf, iki evlâdlık (birinin adı Fatma) ile birlikte büyümüştür. Binlerce işçinin çalıştığı Çuha Fabrikaları Rus ordusuna kaputluk kumaş imal ediyordu. (Kazan'daki meşhar *Apanay* oğulları da pamuk işleyen büyük fabrikaların sahibi idiler.)

Pederinin yerini almaya namzet Y. Akçura fabrikaların sahibi ve dede emlakinin hissedarı olarak zengin bir burjuva, hattâ imtiyazlı

bir sınıfa mensup yüksek idareci olabilirdi². Ancak kaderin örgütleri ona çoktan gizli ağlarını hazırlamıştı. Yusuf henüz çocuk denecek yaşta iken pederi, Kazan'dan Simbir'e kızakla gelirken kalp sektesinden vefat eder. Kızağın önü kapalı olduğu ve iki seyis önde oldukları için bunun farkına varmazlar.

Fabrikaların ağır yükü annesinin omuzlarına yüklenmiştir. Sürekli harpler yüzünden Rusya'da idare ve iktisadî düzen bozulmuştur. Yusuf altı yaşında iken validesi de Kazan'a kızakla giderken sürat yüzünden bir virajda yere yuvarlanarak şok geçirir ve yatalak olur. Fabrika işlerini yürütmek için küçük kardeşini Kazan'a çağırır. Kardeşinin kendi işleri olduğundan fazla kalamaz, diğer bir akrabası yerini alır.

Hasta ana, doktorun tavsiyesi üzerine Volga kenarındaki *Stavropol*'deki *Kırmız* sanatoryumuna gider. Alacaklı olanların avukatı orada da rahat bırakmaz. Akrabaları vakit kazanmak ve tasfiye işlerini daha kolay yürütebilmek için kendisine doktorların tavsiyesine uyarak daha mutedil iklimli İstanbul'a gitmesini tavsiye ederler.

Yusuf 6 yaşında anası ile birlikte Odesa tariki ile İstanbul'a gelip yerleşir (1883). İzmit'e ve sık sık Bursa kaplıcalarına giderler. Yusuf; Bursa'da, Türk sanat abidelerinin hayranı olan annesi ile birlikte camileri, türbeleri gezer. İlkokulda tahsilini sürdürür. 9 yaşında Koca Mustafa Paşa Askerî Rüştiyesindedir. Bu sırada annesi Dağstanlı Osman Bey'le evlenir.

BABA YURDUNU İLK ZİYARET

Yusuf Askerî Rüştiye üçüncü sınıfında iken müdür Asım Bey'den izin alarak annesi ile birlikte Kazan'a giderken Şeyh Şamil'in torunu

² Çar idaresi tebasının sadakatini sağlamak için soylu müslümanlara rütbe dağıttırdı. Şeyh Şamil'in torunlarından general rütbesinde olanlar olduğu gibi, Akçuralardan da Knyez'ler vardır. Meşhur İgnatıyef de tenassur ettirilmiş bir Türk olup Çar'ın hemşiresi (kızkardeşi) ile evli idi. Kanı kendi ulusuna çektiği için zor durumlarda Şimal Türklerine yardım etmiştir. Volga'da vapurda seyahat eden ve namaz kılan müslümanlarla Ruslar alay edince bir arabede kopar. Müslümanlar 60 Rus'u suya atarlar. Tevkif edilence de idama mahkûm edilirler. İgnatıyef nüfuzundan faydalanarak onların cezalarını hafifletir. O vakadan sonra Volga'da işleyen vapurlarda namaz kılacak daire ve abdest alacak yerlerin bulundurulması mecburi kılınır. Y. Akçura, bir defasında Kiev'de tutuklandığı zaman da onu hapisten İgnatıyef kurtarır.

ve Galatasaray Lisesi mezunu Zahit Şamil de kendilerine refakat eder. Nijni Novgorad da General Şamil onları karşılar, Semerkandlı imamın evinde misafir olurlar. Vapurla Volga üzerinden önce Kazan'a oradan Başkurt ülkesi sayılan *Ufa*'ya varırlar. *Dim* nehri kıyısında *Devletgen* adlı Başkurt köyü yakınında *Kımızla* tedavi yapan nekahethaneye yerleşirler.

Yusuf, burada Başkurtların ve dolayısıyla eski nomad Türkleri'nin hayatını tanıma fırsatını elde eder. Yusuf'un annesi fabrika borçlarının tasfiyesi tamamlandıktan sonra Türkiye'ye dönmeyi kararlaştırır. Önce Kazan'a uğramadan *Nijni Novgorad* panayırına giderek amcaları *Yakup*'un mağazasını ziyaret ederler. Vapurla *Hankerman* (Kasım) şehrine giderek *Şah Kulu* ailesi ile evli halasında misafir kalırlar. Simbir'e dönerek dedesinden kalan emlakî sulhen bölüşürler. Simbir'den doğru Odesa tariki ile İstanbul'a ulaşırlar. Övey baba onları karşılar. Yusuf yeniden Askerî Rüştiyenin üçüncü sınıfına yazılır. "Defter-i A'mal" deki bilgiler burada sona eriyor.

HARBİYEDE

Y. Akçura, Askerî Rüştiyeden sonra Pangaltı'daki Harbiye'ye yazılır. Tatillerde kısa süre baba yurdunu birkaç defa ziyaret eder. Simbirsk'deki amcası *İbrahim Akçura* fabrika sahibi ve tüccar olmakla beraber türkiyata da meraklıdır. Yabancı dillerde çıkan eserleri, bilhassa uygurca metinleri, günümüzün diline tercüme ile meşguldür. Akçura, artık şimal Türkleri'nin fikir adamı olan ve millî hareketin liderliğini yapan tarihçi *Şehabettin Mercanî* ve dilci *Kayum Nasrî*'yi tanımakta ve yenileşme hareketlerini dikkatle takip etmektedir. Türkiye'de *Necip Asım*, *Veled Çelebi* ve *Bursalı Tahir Bey*'lerin eserlerini okumaktadır.

Yusuf'un Harbiyede bulunduğu yıllar Osmanlı - Yunan savaşına rastlar. Kazanılan zafer, millî güven ve gururu şahlandırmıştır. Yusuf'ta şuurlu Türkçülük bu çağda gelişir. Akçura Şimal Türklerinin kültür faaliyetlerini Osmanlı ülkesinde tanıtmak için 2 Ocak 1897 "*Musavver Malûmat*" dergisinde *Mercanî* ve *Kayum Nasrî*'nin tercüme-i hallerini yayımlar. Yusuf'un "Genç Türkler" ile ilgisi olmamakla beraber makalesindeki Hürriyet ve terakki sözlerine hafiyeler kulak kabartırlar. Tevkif edilerek sorguya çekilir ve Harp divanı tarafından 45 gün "Pranga bend"liğe mahkûm edilir. Mekteb-i Harbiye Nazırı

Rıza Paşa, cezasını çektikten sonra çalışkan öğrencisine öğüt vererek tahsiline devamına müsaade eder.

Yusuf 1897 de Erkân-ı Harp sınıfına ayrılır. Birkaç ay geçtikten sonra arkadaşı Ahmed Ferit'le birlikte Yıldız Sarayı'nda sorguya çekilerek tevkif edilirler. Taşkışla Harp Divanı tarafından her ikisi de askerî meslekten tard ve müebbed kalebendlik hükmü giyerler. Diğer 82 genç de çeşitli cezalara çarptırılırlar. Bir "İrade-i seniyye = padişah fermanı" ile 84 cezalı, bir gece vapura bindirilerek Trablusgarp'teki *Fizan*'a sürgün edilir. Trablusgarb Vali ve Kumandanı *Müşür Recep Paşa*, gençlere acır. Yusuf ve Ferid'e mülâzımlık rütbelelerini iade eder ve öğretmenlik ile görevlendirir.

Yusuf, Türk âlemine istediği kadar faydalı hizmetlerde bulunabilmek için, yüksek tahsil gayesi ile Avrupa'ya biran evvel kapağı atmayı tasarlamıştır. İstanbul'daki büyük depremde (1894), validesi Yusuf Paşa'daki evinden çıkarken, balkonun çökmesi sonucu ağır yaralandığı ve akabinde vefat ettiği için onun bıraktığı miras, Kazan ve Simbir'de payına düşen gelirler sayesinde tahsilini rahat sürdürebileceğinden emindir. Yusuf bu düşüncesini felâket arkadaşı *Ahmed Ferid*'e açar ve birlikte Paris'e kaçmağa karar verirler. Bir Maltız kayığına gizlice binerek Trablus'tan uzaklaşmayı başarırlar (1899).

Yusuf ve Ferid, Paris'e geldikten sonra vakit kaybetmeden "Serbest Ulûmu Siyasiye Mektebi"ne kaydolmuşlardır. Cihan şumul şöhrete sahip tarihçi *Albert Sorel* ve *Emil Boutmey* derslerinde, asrı hazır tarihinde en gerçek amilin milletler ve milliyetçilik olduğu tezini savunurlar. İki genç batı kültüründen kana kana faydalanırlar.

Akçura artık milliyetçiliği ve Türkçülüğü siyaset alanında gerçekleştirmeyi vicdanî bir görev saymaktadır.

A. Yusuf 1903 de üçüncü mükâfat ile "*Serbest Ulûmu Siyasiye*" okulundan şهادetname alır. Diploma için hazırladığı tez "*Osmanlı İmparatorluğu müesseselerinin tarihine ait bir tecrübe*" dir.

KAZAN'A AVDET

A. Yusuf, Osmanlı devleti sınırları kendisine kapalı olduğu için Şimal Türkleri arasında çalışmaya kararlıdır. Paris'ten doğruca Kazan civarındaki *Züye başı* kasabasındaki amcası *Yusuf Bey*'in yanına gider. Burada "*Üç Tarz-ı Siyaset*" adlı meşhur eserini yazar. Çar idaresinden çekindiği için 1904 de onu Kahire'de "Türk" gazetesinde yayınlr.

Eser, hariçteki Türk aydınları arasında şiddetli münakaşalara yol açar. Ali Kemal "Türk" gazetesinin başyazarı da takma adla tezyif-kârane tenkid yazar. O sırada Mısır'da bulunan Ahmed Ferid ise Akçura'yı savunur. Rus - Japon savaşında Çar orduları hezimete uğrayınca, Rusya'da hürriyet havası eser, 1905 inkılabı siyasî Türkçülük sahasında serbest çalışma imkânı sağlar. Osmanlı imparatorluğu da geniş nefes alarak Boğazları tahkime koyulur.

Rusya'daki İnkılâbın sağladığı nimetler şunlardır:

- 1 — Vicdan hürriyeti sayesinde Türkler'in zorla tenassur ettirilmeleri önlenir.
- 2 — Hukukta eşitlik. Kırk milyon Türk, ilk defa *Duma* adı verilen Meclise, kısıtlama da olsa meb'us gönderebilir. "Rusya Müslümanlararası İttifakı Fırkası" kurulur.
- 3 — Kültürde serbestlik. Okul kurma ve serbest yayın hakkı tanınır.

Çar idaresi zebun duruma düşmekle beraber, Türkler'e karşı husumet ve kinini göstermekten kendini alamaz³. Mebus seçiminde, kanuna aykırı yollarla, hizmet edebilecek aydınların Dumaya girmelerini önlerler. Yusuf Akçura da bir bahane ile tevkif edilir ve seçim sona erinceye kadar hapiste kalır. Akçura, önce Orenburg da, daha sonra Türk Yurdu kütüphanesinde basılan "*Mevkufiyet Hatıraları*"nda bu vak'ayı anlatır (İkinci baskı İst. 1330).

Yusuf İttifak Partisinin büro üyesi sıfatı ile Parti kongrelerini tanzim eder. "Kazan Muhbiri" ve Orenburg'da çıkan "Vakit" gazetelerine makaleler yazar. Kırım'da çıkan "Tercüman" gazetesinin muhabirliğini yapar. İsmail Gaspıralı'nın eşi Akçuralılardan olduğu için ailece de tanışırlar. Zikri geçen İttifak Partisinin bir kongresinde İsmail Bey'in teklifi üzerine zabıtlar Türkçenin İstanbul şivesi ile kaydedilir. Kongre bununla da yetinmeyerek İ. Gaspıralı'nın Türk diline ait aşağıdaki teklifini şiddetli alkışlarla kabul eder:

"*Umum Türkler'in aslı ve nesli birdir. Zaman ve mekân tehalüfü ile Türkler'in şive ve âdetlerinde bazı farklar belirmiştir. Bu farklar, bazan birbirimizi anlamakta zorluk çekecek bir dereceye gelmiştir. Bunun için mektep-*

³ Rahmetli Abdülkâdir İnan, Çar'a bağlı olanların kinini, başından geçen vak'a ile tanıkladı: "Japon yenilgisini hazmedemiyen Rus zabıtinden, beni Japon'a benzettiği için, "seni gidi Japın" diye tokat yemiştım." 1971 Ankara. H. K.

lerimizdeki tedrisatı bundan sonra tek bir Türk edebî dilini umumileştirecek bir surette tanzim etmeliyiz. İttifak Kongrelerinin mektep ve medrese komisyonu tarafından hazırlanmış lâyhada Türk iptidâî mektepleri için dört senelik tedris müddeti tayin edilmiştir. Bunun ilk üç senesinde tedrisat mahalli Türk şivesi üzere yapılmalı ve son senesinde umumî Türk edebî diliyle yazılmış kitaplar okutturulmalıdır. İptidâî mekteplerde takip olunacak bu tedris usulü sayesinde muhtelif Türk şive ve lehçeleri tedricen birleşmiş olur.”

Türk milli birliğini bozan mezhep ihtilafını ortadan kaldırmak için İttifak Partisi üçüncü Kongresinde Şîî mezhebinde bulunan Âzerî Türk'ü Ali Merdan Topçubaşı şu teklifte bulunur:

“Türkler'in arasında cari muhtelif mezhepler arasındaki farklar esaslı ve mühim olmadığından bu gibi ihtilâflar Umum Rusya Müslüman Türklerinin şer'î işlerinin umumî müftülük gibi tek ve umuma şamil bir merkezî müessese tarafından yapılmasına ve dinî hiçbir mâni olmadığına karar verir”. Sünnî ve Şîî bir çok alimlerin bulunduğu Kongre teklifi ittifakla kabul eder.

Ufa'da bulunan Şimal Türkleri müftülüğü Umum Rusya'ya teşmil edilir.

İkinci Devlet Duması (parlamentoya) daha çok mebus verirler. Fakat Rusya'da irtica başlamıştır. Çarlık artık Rus ulusuna dayanmaktadır.

1907 yılı 3 Haziranında İkinci Duma dağıtılışı protestolarla karşılaşılır. A. Yusuf Orenburg da “3 Haziran Vakai Müessifesi” adlı bir risale yayımlar (1907).

Türk ve müslümanların amansız ve insafsız düşmanı, türkçeyi iyi bilen müsteşrik Prof. Smirnof, Yusuf hakkında takibat yapılması için savcılığa baş vurur. O sıralarda Akçura, rahatsız olduğundan nekahat devresini mutedil iklimli Kırım'da geçirmekte ve akrabası İ. Gaspıralı'nın “Tercüman” gazetesine yazılar yazmaktadır. Savcının Akçura'yı bulması uzun sürer.

Türkiye'de Meşrutiyet ilân edildiğinden takibata uğrayan Türk düşünürleri büyük ümidlerle İstanbul'a dönmektedirler. Akçura da bunlar arasındadır (1908).

TÜRKİYE'DE Y. AKÇURA TÜRKÇÜLER ARASINDA

Akçura 1908 yılından itibaren Türkiye'ye serbestçe dönebilmektedir. Şimal Türkleri ile de ilgisini kesmiş değildir. Türkiye'de Türk

milliyetçiliği esasına dayanan sırf ilim ile meşgul ilk cemiyet “*Türk Derneği*” 1908 yılı sonlarına doğru Mülkiye Mektebi müdürü *Celâl Bey*’in odasında kurulur. Kurucuları (o tarihteki gazete haberlerine göre) *Ahmed Midhat Efendi*, *Emrullah Efendi*, *Necip Asım Bey*, *Tahir Bey*, *Dağistanlı Celâl Korkmazoğlu*, *Veled Çelebi*, *Yusuf Akçura*, *Müverrih Arif Bey*, Rusça Müderrisi *Musa Akyiğit*, *Fuad Raif*, filozof *Rıza Tevfik*, *Ahmed Ferid Bey*’dir. Nizamnamenin neşir tarihi: 25 Aralık 1908’dir. (15 Ekim 1912 de faal aza sayısı 63 dür. *Köprülü Fuad Bey*, *Mehmed Emin Bey*, *Gaspıralı İsmail Bey*, sonradan Âzerbeycan Türk Cumhuriyeti Başvekili olan *Yusuf Beyzade Nesip Bey*, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, *Hüseyinzade Ali Bey*, doktor *Fuad Sabit*, *Ispartalı Hakkı* derneğe ilk katılanlar arasındadır).

İlk yayınları *Necip Asım Bey*’in “*Türklerin pek eski Yazısı*”, *Bursalı Tahir Bey*’in “*Türkler’in İlim ve Fenne hizmetleri*” dir.

“*Türk Derneği Dergisi*” ilk sayısı 1911 de çıkmış ve yedi sayı devam ettikten sonra yerini “*Türk Yurdu*” na bırakmıştır.

“*Türk Yurdu Cemiyeti*” 18 Ağustos 1911’de kurulmuştur. Kurucuları: *Mehmed Emin (Yurdakul)*, *Ahmed Hikmet*, *Yusuf Akçura*, *Ağaoğlu Ahmed*, *Hüseyinzade Ali*, *Akil Muhtar Bey*’lerdir.

Orenburg’daki Hüseyniye Âlî Mektebi bânisi *Mahmud Bey Hasan(of)* Hac için Hicaz’a giden bir hacı aracılığı ile “*Türklük uğruna faideli ve hayırlı bir işe sarfedilmek üzere* ”10.000 altın ruble teberru etmiş, Rusya’yı kıskırtmamak için bu teberrunun İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yapıldığı rengi verilmiş ve “*Türk Yurdu*” mecmuasının tesisi kararlaştırılmıştır.

Türk Yurdu Cemiyeti murahhaslığına *Yusuf Akçura*, *Ahmet Hikmet Bey*, *Peşte Baş Şehbenderi* olduktan sonra *Ahmet Hikmey Bey* yerine *Selânik*’ten gelen *Ziya Gökâlî* seçilmiştir. Mecmuanın imtiyaz sahibi *Mehmed Emin (Yurdakul) Bey* 1912 Ağustos’unda *Erzurum Valisi* olduktan sonra mecmua imtiyaz sahipliğine ve müdürlüğüne *Yusuf Akçura* seçilmiştir.

Bütün *Türk dünyası*ncı aranan ve okunan *Türk Yurdu* eski harflerle 17 yıl çıkmıştır.

Dergi, eski ve yeni harflerle çıktığı müddetçe prensiplerine sadık kalmakla beraber, idaresi defalarca el değiştirmiştir. 12 Mart 1912 de “*Türk Ocağı*” kurulmuş ve programı genişletilmiştir. Ancak *Türk Ocağı*nın kuruluşu, resmî teşekkülünden daha eskidir. 1911 ilkbaha-

rında Askerî Tıbbiyesinde bir zümre, 190 imza ile, gerek Yusuf Akçura'ya, gerek diğer Türkçülere yapmış oldukları müracaat, ocağın ilk temelini teşkil eder.

20 Haziran 1912 de 231 tıbbiyeli adına gelen murahhaslar ile *Mehmed Emin Bey, Yusuf Akçura, Mehmed Ali Tevfik, Emin Bülent*. Doktor *Fuad Sabit ve Ağaoğlu Ahmed Bey*'lerce cemiyetin adı *Türkocağı* olarak kabul edilmiş ve muvakkat idare heyeti seçilmiştir.

“Mutlakiyet devrinde her nev'i cemiyet teşkili çok zordu. Hele milliyet esası üzerine cemiyet teşkiline, hükümet asla müsaade etmezdi. Yalnız gayri müslim ve hattâ Türk olmayan tebaanın hakikatte milliyet esası üzerine dayanan, zahirde de hayrî ve edebî maskalar ile maskelenen bir hayli cemiyet vardı.” (M. F. Tugay. Zikrolunan eseri, sah. 57)

YUSUF AKÇURA'NIN SON RUSYA SEYAHATI

I. Cihan savaşında *Brest - Litovsk* muahedesi imzalandıktan sonra 1918 de Rusya'ya dağılan Türk esirlerinin yurda dönmelerini sağlamak için” Hilâli Ahmer Derneği” Yusuf Akçura'yı Rusya'ya gönderir. O sıralarda Rusya'da Kızillar ile Beyazlar arasında iç savaş sürdüğü için, hayatı birkaç defa tehlikeye girer. Ufa'da o sıralarda beyazlarla birlikte olan Başkurtlar'ın lideri Zeki Velidi (Toğan) ile de buluşur⁴. Samara şehrinde bir otelde iken, çarpışan iki tarafın ateşi arasında kalır. Rusya'daki Türkler kendileri güç şartlar altında olmalarına rağmen esirlere yardım hususunda ellerinden gelen yardımı esirgemezler.

İSTİKLÂL SAVAŞI'NA İŞTİRAK

Y. Akçura, İstiklâl Savaşı'na “seyif ve kalem” ehli olarak ilk katılanlardandır. İlk fırsatta erkânı harp yüzbaşısı üniformasını bavuluna koyarak Ankara'ya gelir. Yaşı çok geçkin olmasına rağmen cepheye giderek, askerî vazifesini yapar.

Sivil hayatta, Büyük Millet Meclisi Hükûmetine yararlı hizmetlerde bulunur. Hariciye Vekâleti Umuru Şarkıyye Müdürlüğünü

⁴ Bu görüşmede Rahmetli Prof. Abdulkadir İnan da bir arkadaşı ile bulunur. Akçura onlardan çekinir. Zeki Velidi, zararı yok, o, bizdendir der. O zaman emirleri altındaki matbaada, Türk esiri bir asker ile Karadenizli bir işçi vardır. Diğer dağılık esirler de haberdar edilir. Türkistan - İran yolu ile esirler Türkiye'ye gönderilir.

yapar. Kurtuluştan sonra İstanbul ve Kars mebusu, Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültesi Kürsülerinde tarih öğretim üyesidir. Türk Tarih Kurumu Kurucu üyelerindendir.

12 Mart 1935 de İstanbul Üniversitesindeki vazifesinden gayet yorgun Göztepe'deki evine dönerken vapurda fenalaşır ve Haydarpaşa Hastahanesinde kalp kifayetsizliğinden vefat eder.

Merasimle Edirnekapı Şehitliğine defn edilir, üzerinde Kazan Han Mescidinin tasviri olan Mezar Anıtını, tüccarlardan Bay *Hasan Müjgar* yaptırmıştır.

Y. Akçura, "Şeyhuhet = ihtiyarlık" sayılmayacak, topu altmış yıllık ömründe yalnız Osmanlı İmparatorluğunu değil bütün dünyayı sarsan vak'aların tanığı olmuştur.

- 1879 (1393) Osmanlı - Rus Harbi,
- 1897 Yunan Harbi,
- 1904 Rus - Japon Harbi,
- 1911 Trablus Harbi,
- 1912 Balkan Harbi,
- 1914 - 18 I. Cihan Harbi,
- 1919 - 21 İstiklâl Harbi, arada isyanlar ve inkılaplar

Y. Akçura, kendisini Akçura yapan gerçek benliğini bu mücadeleli devirde bulur. O, Türkiye'nin son kale olduğunu ve Türklüğün bir bütün teşkil ettiğine çoktan inanmıştır. Bu yalnız duygusal bir düşünce olmayıp, ilmî kanaat düzeyine ulaşmıştır. O, son nefesine kadar milletin savunucusu olmuştur.

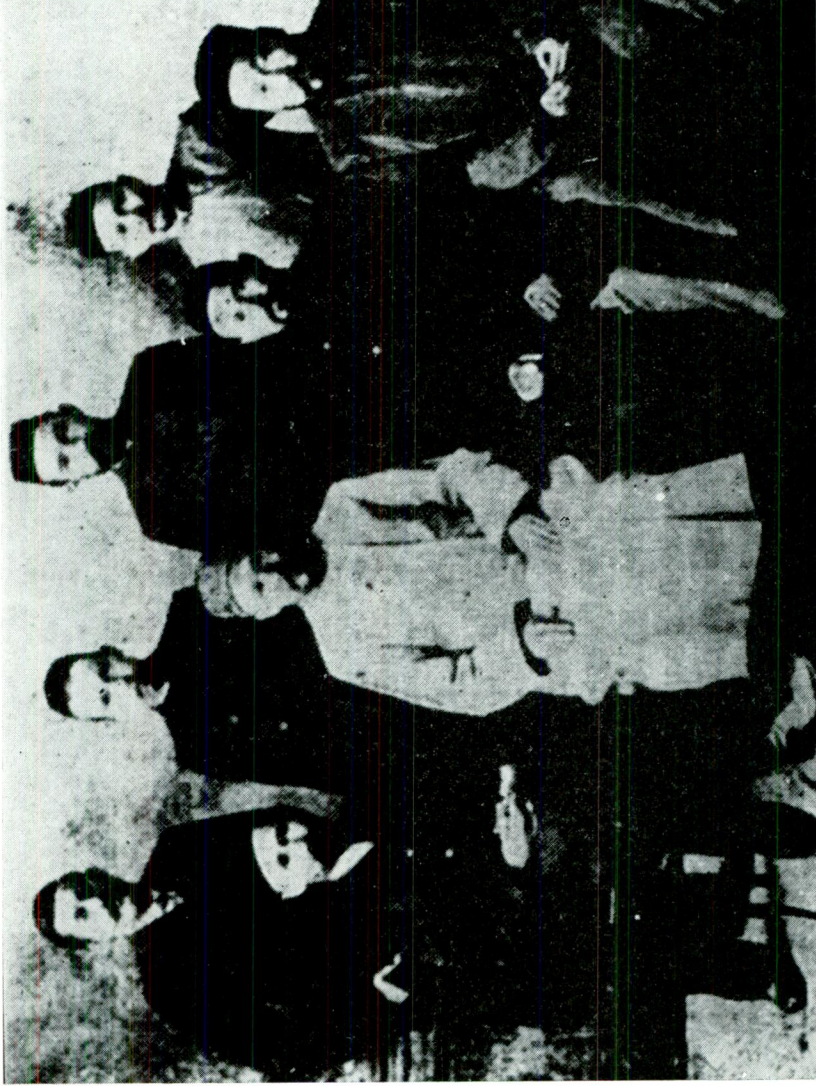
YUSUF AKÇURA'NIN ESERLERİ

Yusuf Akçura'nın makalelerini de içine alan tam bir bibliyografyası henüz yoktur. M. F. Togay'ın da veciz bir şekilde ifade ettiği gibi "Türk Yurdu, Akçura; ve Akçura Türk Yurdu" demektir. Onun "Kazan Muhbiri", Orenburg da çıkan "Vakit", Kırım'da çıkan "Tercüman" gazeteleri ile Orenburg "Şura" ilmî dergisi v.b. çıkan makaleleri ile Türkiye'deki, Mısır'daki, Fransa'daki yayımlarının bibliyografyasını, genç kütüphanecilerimizden biri tez olarak hazırlayabilir.

Biz burada eserlerinden bir kısmını hatırlatmakla yetineceğiz:
— İlk Büyük Türk Tarihçisi, Kazan'lı Şahabettin Mercanî, Mu-
savver Malûmat Gazetesi, 2 Ocak 1897.

- Osmanlı Saltanatı Müessesatının Tarihine Dair Bir Tecrübe, 1903. Paris Ulumu Siyasiye Mektebi Doktora Tezi, Fransızca, (Üçüncü mükâfatı kazanan bu eserin medhal kısmı 1914 de Bilgi Dergisi 1. ve 2. sayılarında yayımlanmıştır.)
- Üç Tarzı Siyaset, Türk Gazetesi, Kahire, 1905. P. Krisal'in 1912 yılı Mayıs 14 de çıkan Fransız Mecmuası "İslâm âlemi" tanıtır.
- Ulûm ve Tarih, Kazan, 1906. (Kazan'daki "Medrese-i Muhammediye" de okuttuğu dersler).
- Alimcan-el Barudî Tercüme-i hali (eski harflerle), Kazan, Şeref Matbaası, 1907. 64 sahife.
- Kazan Muhbiri'ndeki Makaleleri, 1908.
- 3 Haziran Vâkai Müessifesi, Kerimof ve Hasimof Matbaası, Orenburg 1907.
- Defter-i A'mal (Muharrem Feyzi Togay; Yusuf Akçura ve Hayatı, 1944 İstanbul'da elyazmasından aynen yayımlandı).
- (Paris'te Ahmed Rıza Bey tarafından türkçe yayınlanan "Şurayı Ümmet" ve fransızca "Meşveret" gazetelerindeki makaleleri).
- Eski Şurayı Ümmet de çıkan makalelerinden (Eski harflerle), Tanin Matbaası, 17 Ekim 1329 (1913).
- Kader, 9 Mayıs 1902.
- Glohofski'nin Nutku Üzerine Mütalâa, 21 Haziran 1902,
- Bir Tavsiye, 3 Kasım 1902,
- Şark Meselelerine Dair, 7 ve 31 Aralık 1902,
- Nur ve Zulmet, 29 Ocak 1903,
- Rusya İhtilâline Dair,
- Türk, Cermen ve İslav Halkları Arasındaki Tarihî Münasebetler, Kadir Matbaası 1330 (1914).
- Rusya'daki Türk - Tatar Müslümanların şimdiki Vaziyeti ve Emelleri, 1916 Lusanne, İsviçre (Fransızca).
- Muasır Avrupa Siyasî ve İctimai Fikirler ve Fikrî Ceryanlar, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Yayınları, 1339 (1923) (İslâv ittihadı pek vakıfâne tahlil edilmiştir. Hürriyet, müsavat, ve adalet islâmiyetin esaslarıdır. Sosyalizm de yeni birşey değildir).

- Siyaset ve İktisad, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1924, 221 s. (İstik'âl Harbine ve kurtuluşa tesadüf eden günlerdeki hitabe ve makaleleri):
 Cihan harbine iştirakimiz ve istikbalimiz (nutuk).
 İlk Ankara tahassüsâtından bir mülâkat,
 Celâdet gösterdiğimiz,
 Vazifemiz ve bir vazifeniz,
 İktisadiyat ve fırkalar,
 Cihad-ı Ekber'e dair,
 Milliyetçilik ve halkçılık,
 Türk Milliyetçiliğinin iktisadî menşeleri,
 Milliyet ve maişet.
- Türk ve Tatarlar birdir ve medeniyete hizmet etmişlerdir, Altın Armağan I. sayı.
- Türklük, Altın Armağan, Sayı. II.
- Türk Yılı, 1928. (Türkocakları adına neşredilmiştir).
- Tarih Yazmak ve Okutmak Usulleri, I. Tarih Kongresi, 1932.
- Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri (Eser 15 Şubat 1934 de yazılıp bastırılmış, bir sene sonra da hayata veda etmiştir. Eserin ikinci baskısı Maarif Vekâletince yapılmıştır). 174 sah. ve resimler, planlar.
- Şark Meselesine Ait Tarihî Notlar, (Erkânı Harbiye Mektebinin İkinci sınıfındaki takrirleri) Erkânı Harbiye Mektebi Külliyyatı, No. 12, Kasım - 1936.

Kazan'da cemaet hadimleri (Arka sırada soldan birinci Yusuf Akçura)

UN DOCUMENT NOUVEAU SUR LE SYLLOGOS

Prof. Dr. PAUL MORAUX

Dans l'introduction à mon catalogue des manuscrits du Syllagos de Constantinople¹, j'ai donné quelques indications sur l'histoire de cette société elle-même, son organisation, ses activités et sa bibliothèque. Un document dont je viens de prendre connaissance permettra de compléter ces informations. Me trouvant à Ankara à l'occasion du huitième Congrès Turc d'Histoire (11-15 octobre 1976), j'ai pu examiner à la Bibliothèque Nationale (Milli Kütüphane) de cette ville un volume de 23,5 × 16,5 cm sous demi-reliure noire, qui, comme on va le voir, provient très certainement du Syllagos. Il est entré à la Milli Kütüphane le 21 février 1972, comme en fait foi le cachet d'accession, mais je n'ai pu apprendre d'où il provenait; un cachet figurant au verso du premier feuillet stipule d'ailleurs que sa provenance est inconnue: Nereden geldiği belli değil. Mais, quelles qu'aient pu être ses vicissitudes dans l'intervalle, il ne fait aucun doute qu'il s'agit d'un registre officiel du Syllagos de Constantinople. Au premier plat, on peut voir l'emblème de la société, une lampe à huile allumée, surmontant la date ΑΩΞΑ (= 1861, année de la fondation du Syllagos). Au dos, on retrouve, en plus petit, la lampe et la date, puis les mots ΕΝ ΚΩΝΣΤ/ΠΟΛΕΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ (= Société Littéraire Grecque à Constantinople), à nouveau la lampe et la date, puis le titre proprement dit du registre, ΕΠΙΔΟΤΗΡΙΟΝ ΔΙΠΛΩΜΑΤΩΝ ΤΑΚΤΙΚΩΝ ΜΕΛΩΝ (= Registre de remise des diplômes des membres ordinaires), et une troisième fois la lampe et la date.

Le bloc est fait d'environ 260 feuillets de fort papier blanc, sans foliotage. La garde et quelques feuillets ont été arrachés, tant au début qu'à la fin, ce qui nous prive sans doute d'informations complémentaires sur l'origine et les destinées ultérieures du volume. Sur chacun des feuillets est imprimé au recto le texte attestant la remise

¹ Paul Moraux, *Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire. Catalogue des manuscrits grecs (Fonds du Syllagos)*, Ankara, 1964.

du diplôme de membre ordinaire, avec des blancs pour le nom du membre, son adresse et la date de la remise du diplôme. Voici ce texte dans l'original :

Δίπλωμα Μέλους τακτικοῦ
 τοῦ ἐν
 Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ
 Φιλολογικοῦ Συλλόγου
 Μοὶ ἐπεδόθη τῇ ...
 Διεύθυνσις

En voici la traduction :

Diplôme de Membre Ordinaire
 (Place pour le nom) de la
 Société Littéraire Grecque
 à Constantinople
 M'a été remis le (Place pour la date
 et la signature)
 Adresse

Les indications manuscrites complétant ces formules sont les suivantes: le nom du membre (au génitif), très souvent l'indication de sa profession, sa signature autographe et la date de la remise du diplôme. L'adresse du membre, notée assez régulièrement dans les débuts, manque la plupart du temps dans les diplômes des dernières années.

L'entrée la plus ancienne remonte au 14 novembre 1905, et la plus récente, au 20 mars 1916. Le registre couvre donc une période d'un peu plus de 10 ans. Le nombre des personnes admises comme membres ordinaires au Syllogos durant cette décennie dépasse de peu les deux cent cinquante. Dans la dernière période de son activité, la société témoignait donc encore d'une certaine vitalité. On se rappellera que, peu de temps après sa fondation, le Syllogos décida de publier sa propre revue²; en fait, le tome 1 de cette revue parut en 1863; le dernier dont j'aie connaissance, le tome 33, qui couvre les années 1910 - 1911, est daté de 1914.³ Or, dans presque tous ses

² Sous le titre: 'Ο ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος.

³ A cela s'ajoutent plusieurs volumes de *παραρτήματα*. Le dernier célèbre les cinquante ans d'existence de la société (1861 - 1911) et est daté de 1913 - 1921.

numéros, la revue donne diverses listes des membres de la société: fondateurs, membres ordinaires (avec l'année de leur élection), membres d'honneur, membres correspondants, bienfaiteurs et donateurs, présidents depuis 1861, bureau de l'année en cours et commissions permanentes. Ainsi, nous connaissons par leur nom tous les membres ordinaires jusqu'en 1912/13, date du dernier relevé publié. Le registre de la Milli Kütüphane, qui descend, lui, jusqu'au 20 mars 1916, nous apporte donc un précieux complément d'information, puisqu'il nous donne les noms de plus d'une centaine de membres ordinaires entrés au Syllogos après la publication de la dernière liste imprimée.

Un mot encore à propos du nombre des membres ordinaires de la société. Quelques coups de sonde dans les listes publiées dans la revue m'ont fourni les chiffres suivants. En 1863, il y avait 24 membres ordinaires (à côté de 90 fondateurs). Ensuite, le nombre des membres ordinaires monte assez régulièrement; il est de 66 en 1871, de 207 en 1872, atteint le chiffre record de 379 en 1882, n'est plus que de 319 en 1887, remonte à 357 en 1892, pour descendre à 240 en 1902, et à 191 en 1912.⁴ A la veille de la première guerre mondiale, le rayonnement du Syllogos n'était donc plus ce qu'il avait été trente ans plus tôt, du moins si l'on peut en juger par le nombre des membres ordinaires. Mais on ne peut parler, pourtant, de crise grave ni de totale défaveur: la liste des membres recrutés jusqu'en 1916 montre au contraire que la société continuait d'attirer les Constantinopolitains amis de la langue et de la littérature grecques. Ce sont les tragiques événements de l'immédiat après-guerre qui lui porteront le coup fatal.

En terminant, qu'il me soit permis de présenter mes remerciements les plus sincères à Madame Dr. Müjgân Cunbur, Directeur Général de la Milli Kütüphane, qui m'a autorisé à examiner le volume dont il vient d'être question (lequel, soit dit en passant, n'a pas encore reçu de cote officielle). Mes remerciements s'adressent aussi à M. Mustafa Sevin, qui m'a facilité les recherches et m'a offert l'hospitalité de son bureau, et enfin au Deutsches Archäologisches Institut

⁴ Si l'on désire une statistique plus précise, montrant l'évolution d'année en année, il suffira de se reporter aux listes parues dans les tomes 1 et 5 - 33 de la revue, et de compter les noms.

d'Istanbul, où j'ai pu consulter à loisir la collection complète de la revue du *Sylogos*.

Peut-être puis-je également me risquer à formuler un voeu. Comme tous les manuscrits et documents ayant appartenu au *Sylogos* sont actuellement propriété du *Türk Tarih Kurumu*, il serait très souhaitable que le registre récemment déposé à la *Milli Kütüphane* puisse venir les y rejoindre bientôt.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Karl Teply, *Die kaiserliche Grossbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628 - des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, (= 1628 yılında Sultan IV. Murad'a İmparatorluk Büyük elçisinin gidişi - Freiherr Hans Ludwig von Kuefstein'in Bâbüâliye seyahati) Verlag A. Schendl, Wien (1976), 151 sahife, metin içinde resimli ve renkli levhalar; ciltli, fiatı: 284 Avust. Şilini veya 42 DM.

Eski ve köklü bir geçmişi olan Avusturya, Osmanlı tarihi araştırmaları dalının bugün temsilcileri arasında R. F. Kreutel ile K. Teply yer almaktadır. Yurdumuza da gelerek, Avusturya Kültür Ofisi'nde seyahatnâmelerinde Türkiye'den bahseden Avusturyalı veya Alman eski seyyahları hakkında konferans veren K. Teply, Osmanlı Tarih ve medeniyetine dair yazılarından başka, bir kaç kitabı da yayına hazırlamıştır. Bunlardan biri XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen Bretten'li Michael Heberer'dir. Bugün bulunması imkânsız olan bu değerli kitabı, 1967'de tıpkıbasım olarak eskisinden daha ufak ölçülerde bastıran K. Teply, yayının başına yazar ve eseri hakkında bilgi veren etraf'lı bir de önsöz eklemiştir (s. V-XLII). Çeşitli elçilerin seyahatnâmelerinden derlediği parçaları da bir cilt halinde 1968'de yayımlayan K. Teply, bir antoloji biçimindeki bu kitabı ile XVI. yüzyılda Batılılarca Osmanlı İmparatorluğunun ve Türklerin nasıl görüldüğünü özetlemeğe çalışmıştır. Bu yayımlar yazarın Osmanlı devri tarihi için tarihler ve arşiv kaynakları bakımından bir hazine olan Avusturya'da seyyahlar ve elçilik *Ruznâmeleri* üzerinde uğraşmağı tercih ettiğini gösterir.

Bir elçilik heyetinin muhteşem bir alay halinde İstanbul'a girişini tasvir eden bir resimle süslenmiş güzel bir kapak içinde takdim edilen bu küçük kitap, ilmî bir tarih metni yayını değildir. II. Ferdinand'ın emri ile Sultan IV. Murad ile görüşmek üzere gönderilen Hans Ludwig von Kuefstein (1582 - 1656)'ın, 1628 yılında yaptığı yolculuğu ve İstanbul'da gördüklerini, kısmen yine onun yazdıklarından derlemek suretiyle, tarih seven iddiasız okuyucuya sunmaktadır¹. Bu "büyük" elçilikten, bugün elde bulunan malzeme:

1. Elçinin günlüğü (Diarium),
2. İmparatora dönüşünde verdiği raporun müsveddesi,
3. Saray'la olan yazışmaların kopyaları,
4. Elçinin yanında bulunan bir ressama yaptırarak beraberinde getirdiği resimlerden meydana gelmiştir. Fakat ayrıca elçi H. L. von Kuefstein'in yanındaki kâtibi Elias Seeauer'e bir seyahatnâme de yazdırdığı bilinmekte ise de, bu yazma

¹ Kuefstein hakkında ayrıca bir de doktora tezinin yazıldığını, Teply'nin bu kitabının bibliyografyasından öğreniyoruz, bkz. Madelaine Welsersheimb, *Hans Ludwig von Kuefstein (1582 - 1656)* Wien 1970.

eser ne yazık ki henüz bulunamamıştır. Çok sonraları, henüz çocuk olduğu yıllarda II. Josef'e, Viyana'ya gelecek bir Türk elçilik heyetine hazırlanması için eline Kuefstein'in hatıraları verilmiş, o da, bu kitabın baş sahifesine: "Okumayı bu kitapda öğrendim" cümlesini yazmıştır. Elçinin İstanbul'dan şehri, ve insanların gösteren pek çok resim getirdiği sanılır. Bunlardan sadece on bir tane guaş tekniğinde yapılmış resim Kuefstein ailesinin elinde bulunuyor ve Horn yakınında Greillenstein şatosunun "Türk salonunun" (= *Türkensaal*) duvarlarını süslüyordu. Perchtoldsdorf'da yeni kurulan müzeye 1973'de bu resimlerin verilmesi ile, bunların renkli olarak geniş ölçüde tanıtılmaları isteği duyulmuş ve bu kitap da bu isteğin cevaplanması olarak doğmuştur. Kitabın sonunda bulunan renkli onbir *reproduktion* işte bu resimlerdir. Teply'nin belirttiğine göre, Kuefstein'in elçiliği ile ilgili olarak ayrıca on tane de yağlıboya tekniğinde yapılmış tablo vardır ki, bunlar henüz Greillenstein şatosunda bulunmaktadır. Kitaba bunlardan yalnız bir tanesinin renkli baskısı konulmuş fakat geri kalan dokuzunun hangi konularda olduğu hakkında hiç bir bilgi verilmemiştir. Teply, esas gayenin yeni kurulan Perchtoldsdorf müzesine geçen guaş resimleri tanıtmak olduğunu, ancak üzerlerinde yazılı açıklamalar yetersiz olduğundan XVI. yüzyılın başka seyahatnâmelerinin yardımına başvurarak bu resimleri açıkladığını belirtir. Kitabın içinde ayrıca elçi H. L. von Kuefstein, İmparator II. Ferdinand'ın ve Sultan IV. Murad'ın birer portreleri bulunmaktadır. Bu sonuncu resim bir gravür olup, Sultan Murad'ı şimdiye kadar bilinen resimlerinden oldukça değişik bir tipde bize tanıtmaktadır. İlk defa olarak bu gravürde IV. Murad hafif sakallı, sanıldığından daha yumuşak ifadeli bir kimse olarak görülür. Yazar kısa bir bölümde (s. 13-17) Sultan IV. Murad'a hangi şartlar sonunda bir elçilik heyeti yollanmasına karar verildiğini anlatmış bu vesile ile iki büyük Devlet arasında XVI-XVII. yüzyıllardaki ilişkileri özetlemiştir. 13 Eylül 1627'de Raab ve Gran (= Esturgon) sınır kaleleri arasındaki Szöny köyünde Zsitvatorok anlaşmasının dördüncü defa yenilenmesi için ilk görüşmeler yapılmış, arkasından Macar Balogh Istvan, İstanbul'a, Mehmed Bey ise Prag'a gönderilmiştir². 1628 yılı başında ise anlaşmağa kesinleştirmek üzere karşılıklı iki tarafın Büyük elçileri yola çıkacaktı³. Bu iş için seçilen Hans Ludwig von Kuefstein'in görev almasına dair olan bölümde (s. 18-21) elçinin Avusturya'nın iç politikasındaki durumu üzerinde durulmaktadır. Kuefstein protestan olduğundan 1627 yılının 27 Eylülünde katolikliğe geçmek gereğini duymuş ve bu da protestanlar tarafından hoş karşılanmamış hattâ resmen kınanmıştır. Fakat böylece de İmparator II. Ferdinand (1578 -

² Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, VII. seri, sayı 8) Ankara 1968, de bulunmamaktadır. Yalnız sondaki VII. listede, no. 73'de 1627'de Recep Bey (sonra Paşa)'ın Avusturya'ya gönderildiği bildirilmiştir. Avusturya'ya giden Türk elçileri hakkında bkz. K. Teply, *Türkische Gesandtschaften nach Wien (1488 - 1792)*, "*Österreich in Geschichte und Literatur*", 20 Jg. sayı 1 (1976) s. 14-32.

³ Naimâ, H. 1037 (= 1627/28) yılı olaylarını anlatırken, Avusturyalılar ile Zombor sahrasında yapılan görüşmelerden bahseder, kşl. Naimâ, *Tarih*, İstanbul II, s. 429; yeni harfli baskısı, *Naimâ târihi*, yay. Zuhurî Danışman, İstanbul 1968, II, s. 992 vd. Kuefstein'in elçiliğinden Naimâ hiç bahsetmez.

1637)'ın gözüne girerek onun güvendiği adamlarından olmuş ve bu onun geleceğini sağlama bağlamıştır. Yol hazırlıkları bölümünde (s. 22-25) ise, elçilik 1628 yılı yazı sonlarında yola çıkacağına göre, yapılacak hazırlıklar ele alınmıştır. Bunlar, beraber götürülecek hediyelerin hazırlanması ile heyete katılacakların seçimi idi. Hediyelerin bir büyük İmparatora lâyık olması, bir vergi tesiri bırakmaması ve Türk zevkine de uyması gerekli idi. Ayrıca hediyelerin, verileceği şahısların mevkillerine göre belirli bir rütbe sırasına göre seçilmeleri de lâzımdı. Yalnız bir istisna yapılarak her ne kadar Osmanlı askerî teşkilâtında yeri pek yüksek değil ise de, Gran (= Esturgon) sancak beyi Avusturyalılar için önemli bir kimse olduğundan hediyesinin de bu yüzden iyi olması düşünülmüştü. Bir taraftan kuyumcular ve saatçiler hediyeleri hazırlarken Kuefstein, pek gösterişli olması istenen kalabalık elçilik heyetini seçiyordu. Elçinin Başyardımcısı H. Albert Pollender idi. Bütün heyet onun idaresinde idi. Elçi beraberinde özel papazlarından, hattâ seyyar bir şapeli dösemek için gerekli eşyadan başka, bir hekim, bir eczacı, bir berber, bir hamam hizmetkârı götürüyordu. Ayrıca biri İskoçyalı, ikisi Fransız ve üçü İtalyan olmak üzere yedi şeref şövalyesi ile altı saray oğlanı (*Page*), bir baş seyis, bir baş ahçı ve bir baş arabacı iki tercüman, iki kâtip ve kurye bu heyette bulunuyordu. Bunların dışında da, çeşitli işler için hizmetkârlar, mutfak personeli, terzi, kuyumcu, ressam, nalbant, arabacı, at uşağı vs. gibi personel de vardı. Teply'e göre bazı elçilik heyetlerinin üçyüz hattâ bin kişi olduğu düşünülecek olursa Kuefstein'in maiyeti pek kalabalık sayılmaz. Eşya arasında yalnız elçi ve yakınlarının sofrasında kullanılmak üzere 140 kg.lık gümüş kap kakac bulunması götürülen yükün ağırlığı hakkında bir fikir verir. Heyetin onbir gemi ile Tuna'dan inmesi kararlaştırmıştı. Greillenstein şatosundaki yağlıboya tablolardan birinde bu filonun Viyana'dan yola çıkışı tasvir edilmiştir. Teply'nin kitabında da tablolardan yalnız bunun renkli *reproduktion*'u yer almaktadır.

Kuefstein'in İmparator ile vedalaşarak yola çıkmasını özetleyen bir bölümden (s. 26-28) sonra Teply, elçinin aldığı görevi yerine getirişi üzerinde durmaktadır (s. 29-36). O yıllardaki Osmanlı Devletinin durumunu özetleyen yazar, elçilik heyetinin tam İstanbul'a geldiği günlerde, Sadrazam Husrev Paşa'nın da âsi Abaza Mehmed Paşa'ya karşı yaptığı seferden, onu da esir alarak beraberinde getirdiğini hatırlatır. Fakat aynı günlerdeki İran seferi hiç de iyi sonuçlar vermemektedir. Eski gücünü artık kaybetmiş olan Osmanlı devleti Avusturya İmparatoru ile eşit bir rekabet ve çatışma içindedir. 26 Eylül günü Kuefstein'i götüren gemiler ile Viyana'ya Türk elçisini götüren beş gemi Tuna üzerinde karşılaşmışlardı⁴. Bütün diplomatik münasebetlerde üstünlük fikrinin paylaşılması hâkim olmaktadır. Ancak Kuefstein'in İstanbul'a gelip yaptığı görüşme, anlaşmazlıkları çözümlenmiş değildi.

⁴ Elçilerin karşılıklı aynı yerde karşı devlete geçmeleri usulendi. Nitekim Kuefstein'den bir yüzyıl sonra Rusya'ya giden Osmanlı elçisi Mehmed Emnî Bey (Paşa) ile Rus elçisi A. Romansof, uzun görüşmelerden sonra 28 Ekim 1740'da Aksu (= Buğ) üzerinde Kanara denilen yerde, karşılıklı yabancı memlekete geçmişlerdi. Bu "değiş-tokuş" yerinin seçilmesinde uzun tartışmalar olmuştu. Bu hususta bkz. Münir Aktepe, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Sefâreti ve Sefâret-Nâmesi* (Türk Tarih Kurumu Yayını, VII. dizi, sayı 62) Ankara 1974, gidiş s. 15 (metinde vrk. 4 a-b), dönüş, s. 25 (metinde, vrk. 16 b - 17 a).

Teply, bunun arkasından elçiliğin bir takvimini düzenleyerek 20 Temmuz 1628'den 9 Aralık 1629'a kadar elçinin yaptıklarını kısa açıklamalar ile özetlemektedir (s. 37-48). Yanına mihmandar olarak görevlendirilen Budin kadısı ile Budin'den yola çıktıktan sonra 5-7 Ekim günlerinde veba salgınında yanındakilerden üç kişiyi kaybeden Kuefstein, Budin, Valpovar'da bazı hristiyan esirlerinin fidyelerini vererek kurtarır, Belgrad, Sofya üzerinden Harmanlı'ya gelir. Burada muhteşem bir handa geceler; ertesi gün de Meriç'i Mustafa Paşa köprüsünden geçer. Heyet 12 Kasım'da Edirne'de büyük törenle karşılanır. Bu törende iki fil de vardır. Ertesi gün Selimiye camiini ziyaret eden elçi, minareye çıkarak, varoşları ile Viyana büyüklüğünde olduğunu tahmin ettiği şehri seyredir. 18 Kasım'da Küçük Çekmece'de refakatindeki Şahin Ağa ile sert tartışma yapan Kuefstein İstanbul önündeki konak yerine gelir. Şehre giriş 25 Kasım günü olur; ve 5 Aralık'da Sultan IV. Murad elçiyi kabul eder. 9 Aralık günü ise Kuefstein, Husrev Paşa'nın esir aldığı Abaza Mehmed Paşa ile şehre girişini seyredir⁵. 27 Aralık günü Galata'da bir kiliseye gitmek için istediği izni, Sadrâzam "Handan çıktığı takdirde yanındaki çavuşlarla birlikte elçinin de kafasını kestireceğini" söyleyerek geri çevirir. Fakat elçi, sanıldığı kadar da masûm değildir. Nitekim Budin ve Belgrad'da yaşayan hristiyan tüccarları gizli ajan yapmıştır. Bunlardan biri, herhalde görevi anlaşıldığından şehirden çıkarılmıştır. Fakat 9 Şubat'ta, Viyana'daki Türk elçisinin eşi, küçük oğlunu bir sepet üzüm ve başka meyvalarla Kuefstein'a gönderir, o da büyük bir tabak dolusu kurabiye ile çocuğu geri yollar. Kuefstein 3 Mart günü Yedikule'ye kadar bir kayıkla gider. Buradan atla surların dışından Eyüb'e iner. Oradan da tekrar kayıkla Halici geçer. 7 Mart günü ise Belgrad ormanlarındaki bendleri, su kemerlerini ve Sultanın oradaki ahşap kasrını görür. 24 Temmuz'da Sultan ile vedalaşan Kuefstein, 2 Ağustos'da Boğaziçinde bir gezinti yapar, bu arada Rumeli yakası ucundaki Öreke taşı üstünde bulunan ve yabancıların "Pompeius sütunu" olarak adlandırdıkları anıtı ziyaret ederek üstüne adını kazdırır⁶.

Elçi, 18 Ağustos'da Türklerin verdikleri 35 ve kendisinin kiraladığı 10 araba ile yola çıkar. Edirne, Sofya, Belgrad, Vukovar'ı geride bırakan elçilik heyeti, Kanunî Süleyman'ın Tuna - Drau kavşağı bataklığı üstüne kurduduğu 8565 adım uzunluğundaki askeri köprüden geçer ve 11 Ekim'de Budin'e girer. Burada Avusturya'dan dönerek Türk elçisini altı hafta bekleyen elçi, Matthias Corvinus'un meşhur kütüphanesinin kalıntısını ziyaret eder. Kendisine beş elyazmayı beraberinde götürebileceği söylenir ise de, bunun için Sultan'ın izni gerektiği bildirilince, elçi kitapları almaktan vazgeçer⁷. Nihayet 30 Kasım günü Viyana'dan dönen Türk elçisi ile karşılaşılır ve 8 Aralık'da Viyana'ya girerler.

⁵ Bu sefer dönüşü, Naimâ'da anlatılmıştır, bkz. *Tarih*, II, s. 439; yeni baskı, II, s. 1003-1004.

⁶ İstanbul'a gelen bütün yabancıların hemen hemen hepsinin görmediği ihmal etmedikleri bu taş hakkında bkz. Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi* (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınlarından no. 2236) İstanbul 1976, s. 46-48, res. 52-57.

⁷ Macar krallarından Corvinus tarafından kurulan ve *Corvina* denilen büyük kütüphane, kurucusunun 1490'da ölümünden sonra daha Macarların elinde iken soyulmağa başlanmıştı. Türk ordusunun 1526'da Budin'e ilk girişi ile bu şehrin

Kuefstein beraberinde bir çok çiçek tohumu ve soğanı getirmişti. Satın aldığı çeşitli silâhlar ile seçme atları ise çok şiddetli münakaşalardan sonra güçlüğü götürmesine izin verilmiş fakat fidyelerini ödeyip azad ettiği bazı esirler ise elinden alınmıştır. Kuefstein'in ailesi ve hayatı hakkındaki kısa bir bölümde (s. 55-57) onun İstanbul'dan döndükten sonra yükselişi ve 1634'de Kontluk ünvanını alışı bildirilir. Protestan iken Katolik olan Kuefstein Austurya İmparatorunun gözüne girmiş ve servetini artırarak Avusturya'nın en zengin soylularından olmuştur. İlk karısının ölümü üzerine 1623'de tekrar evlenmiş ve bu iki evlilikten çoğu küçük yaşta ölen 30 çocuğu olmuştur. Hans Ludwig von Kuefstein 74 yaşında iken 27 Eylül 1656'da Lenz'de ölmüş, fakat içinde mezarının bulunduğu kilise yüzüyl sonra yenilendiğinde mezarı da kaybolmuştur.

Kuefstein'in İstanbul'a gidişini ve Türk âdet ve hayatını tasvir eden Greillenstein şatosunda bugüne kadar gelen yağlıboya tablolar ile 26 x 25 cm. ölçüsündeki guaş resimlerin, aynı ressamın elinden çıkmış olabileceğini ileri süren Teply (s. 58-60), elçilik heyetine dair bir listede adları ve meslekleri belirtilen iki ressamın Franz Hörmann ile Hans Gemminger'in bu resimleri yapanlar olabileceğini ileri sürer. Yazara göre yağlıboya tablolar belki Hörmann'ın ötekiler ise Gemminger'in fırçasından çıkmış olmalıdır. Ancak resimlerin sanat değerinden çok tarihi bir değere sahip olduklarına da bilhassa işaret eder.

Kitabın ikinci kısmı (s. 61-135) resimlerin renkli reproduksiyonları ve açıklamalarına ayrılmıştır. İki resim Greillenstein şatosundaki tabloların, elçilik heyetinin Tuna'dan gemilerle yola çıkışını tasvir eden yağlıboya resimdir. İkinci resimde, 29 Eylül 1628'de Ofen yani Budin'de vezir divanında Kuefstein'in kabulü görülür. Bu sırada Budin Beylerbeyi Murteza Paşa'dır. Veba salgını yüzünden kabul, şehir dışında Tuna'nın sol kıyısında kurulan bir çadırda yapılmıştır. Resim, hediyelerin takdim edilmesini canlandırır. Ortada Paşa'ya verilen hediyeler görülmektedir. Bunların arasında bir de saat dikkati çeker. Resimde ön plânda Avusturya'lılar arkadan görülür. Ortada Kuefstein ve tercümanı ile mabeyncileri, tam karşılarında ise ortada Murteza Paşa ile divan Paşaları bağdaş kurmuş vaziyette oturmaktadırlar.

Osmanlı toprağına kesin bağlanması arası tarihi olan 1541 arasında ise bu kütüphane "kendi gölgesi" haline gelmişti. Corvina'nın dağılmasının bütün günahını Türklere yıkmak ötedenberi yaygın bir görüş olmuştur. Halbuki yapılan araştırmalar Budin fethedildikten sonra buradan kitap götürülmediğini ortaya koymuştur. Nitekim Corvina'nın kalan kitaplarını elde etmek için Komorn komutanı Kont Althan, Sadrâzam Ali Paşa'ya 1616'da baş vurmuştur. Bir kaç yıl sonra da Gran kardinali, bu kitaplara karşılık Budin Beylerbeyine otuzbin gulden teklif etmiştir. Viyana Hofbibliothek idarecilerinden Peter Lambeck, 1666'da Corvina'dan kalanları görmüştür. 1686'da ise Budin Türklerin elinden çıkmıştır. Bütününe ilişilmeyen bu kütüphaneden bazı ciltler İstanbul'a, Saraya gitmiştir. Corvina hakkında şimdiye kadar çeşitli dillerde pek çok yayım yapılmıştır. Bu hususda bkz. E. Jacobs, *Die Corvina*, şu eserde: *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel I* (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften-Phil.-hist. Klasse, 24. Abh.) Heidelberg 1919, s. 134-149. Kuefstein'in Corvina hakkında verdiği kısa bilgi bu kütüphanenin 1629'daki durumunu belirtmesi bakımından değerlidir.

Resim 3, altı üstlü iki ayrı parçadan meydana gelmiştir. Üst bölümde Harmanlı kervansarayı tasvir edilmiştir. Rumeli kervan ve sefer yolunun üzerindeki hanların en güzellerinden biri, hattâ en güzeli olan bu kervansaray 1741'de mühendis Schadt tarafından ölçülmüştü. Uzunluğu 183 metreyi bulan Harmanlı kervansarayının ortasında üstü kubbeli kare bir mekân vardı ki, bu arabalar içindi. Bir şemsiye gibi bu büyük ahşap kubbenin ağırlığı ortadaki tek payeye oturuyordu. İki yanda ise yanlara uzanan kanatlar vardı⁸. Resim pek gerçekçi olmamakla beraber, hanın önündeki avluyu, su kuyularını, genel mimarî düzenini göstermektedir. Harmanlı kervansarayının bu resmi Edirne'de onun benzeri olan Ekmekçiöğlü Ahmed Paşa kervansarayının orijinal biçimini anlamağa yardımcı olmaktadır⁹. Teply, bu güzel kervansarayın kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığının bilinmediğini açıklama notlarında yazar. Gerçekten Evliya Çelebi de bu kervansaraydan çok kısa bahseder ve benzerinin Tatarpazarcılığında Makbul İbrahim Paşa kervansarayı olduğuna işaret eder¹⁰.

Aynı resmin alt bölümünde ise bir Türk cenaze alayı tasvir edilmiştir. Arka plânda çeşitli mezarlar görülür. Bunlar türbe, yalnız şahidelerden ibaret basit mezar veya lâhitli mezarlardır. Önde ise bir tabutu taşıyan cenaze alayı tasvir olunmuştur. Bu, nedense yabancılardan çok ilgi duydukları konulardan biridir. Nitekim 1533 yılında İstanbul'da bulunan Flaman sanatçısı Pieter Coeck van Aalst (1502 - 1550)'da goblenden işlenecek duvar halılarına taslak olmak üzere hazırladığı desenlerinden birinde de Türk cenaze alayını tasvir etmiştir¹¹. 1555'de İstanbul'da olan Flens-

⁸ Teply bu kervansaray hakkında ayrıca bir makale yazmış ve bunda 1741'de elçi Anton Korfiz Ulefeld'in yanında bulunan mühendis subay Schadt'ın çizdiği rölevaleri de yayınlamıştır, *Das Han von Harmanlı, "Südost Forschungen" XXXIII* (München 1974) s. 291-295 ve 3 lev.

⁹ Bu kervansaray hakkında bkz. Osman Nuri Peremeci, *Edirne tarihi* (Edirne ve Yöresi, Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınlarından, sayı 6) İstanbul 1940, s. 89-90. Kitabesinden öğrenildiğine göre H. 1018 (= 1609/10) de bu han, Sultan I. Ahmed (1603 - 1617)'in emri üzerine Defterdar Ekmekçiöğlü Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır :

Yapılsun deyu fermân edicek ol hân-ı âlişan
Vezirân içre defterdârı oldu emrine münkad

¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, III, s. 459-460; yeni baskısı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, yay. Zuhurî Danişman, İstanbul 1970, VI, s. 11-12. İbrahim Paşa kervansarayı için bkz. Evliya Çelebi, III, s. 388; yeni baskı, V, s. 270. Teply, yukarıda not 7'deki makalesinde Harmanlı kervansarayının tarihçesini araştırmış ve bunun XVII. yüzyıl başlarında son şekli ile yapılmış olabileceğini belirtmiştir. Edirne'deki han ile benzerliği göz önünde tutularak acaba Harmanlı kervansarayının da onunla aynı yıllarda yapılmış olmasına ihtimal verilemez mi?

¹¹ Pieter Coeck'un gravürleri dul eşi tarafından 1553'de *Ces Moeurs et fachons de faire de Turcz avecq les Regions y appartenantes ont este au vif contrefaictes par Pierre Coeck d'Alost lui estant en Turquie, l'An de Jesuchrist M. D. 33 lequell aussy de sa main propre a pourtraict ces figures duysantes à l'impression d'yelles* başlığı altında yayınlamıştır.

burg'lu Melchior Lorichs (veya Lorck)'in de resimleri arasında cenaze alayı resmi vardır¹².

Dördüncü resim, Baron von Kuefstein ve elçilik heyetinin 25 Kasım 1628 günü İstanbul'a girişini tasvir etmek iddiasındadır. Burada iki sıra Türklerin arasından büyük bir geçit töreni yapan heyet, atlı olarak, şehre girmektedir. Başlarında çavuşlar vardır. Arkada ise arabalar gelmektedir. Fakat resmin bir kenarını dolduran surlar ve şehir parçasının gerçekle hiçbir ilgisi yoktur. Elçilik alayı şehre Edirnekapisından girmiştir. Burası her nekad IV. Murad yıllarında tamir görmüş ise de esas biçimini değiştirmiş değildir.

Beşinci resimde elçilik heyetinin Saray'da Kubbe altında Sadrazam tarafından ağırlanışı tasvir edilmiştir. Resim sanatı bakımından oldukça zayıf olan bu resimde en göze batan unsur, bütün mekânı kaplayan ve kırmızı rengin hâkim olduğu yekpare bütün bir halıdır. Dört gümüş sini etrafında toplanan ve yemek yiyen elçilik ileri gelenleri ile Osmanlı devlet idarecileri (Sadrazam, Kaymakam, Şeyhülislâm, Vezirler, Kadıaskerler, Defterdar) görülmektedir. Teply 1628'de bu makamları işgal edenleri tesbit ederek, bunların adlarını vermektedir. Arkadaki duvarda da Sultanın divan konuşmalarını dinlediği kafesli pencere belirtilmiştir.

Altıncı resimde, Arz odasında elçi, Padişah IV. Murad'ın huzurunda görülür. Arz odası burada, eski biçimi ile tasvir edilmiştir. Kenarda klâsik davlumbazlı bugün hâlâ duran ocak işaret edilmiştir. Duvarlar gerçeğe uymayan desenli çinilerle kaplıdır. Dört direğin taşıdığı bir tavana sahip olan sedirde oturan¹³ Sultan gerek kavuk biçimi gerek yüz çizgileri bakımından yukarıda bahsi geçen gravüre

Bu çok az raslanı baskı, yüz nüsha olarak yüzyıl önce bir daha basılmıştır. bkz. Sir W. Stirling Maxwell, *The Turks in MDXXXIII, A series of drawings made in that year at Constantinople by Peter Coeck of Aelst and published from woodblocks by his widow at Antwerp...*, London 1873, cenaze alayı resmi, levha 5 dir. Bu ressam hakkında ayrıca bkz. G. Marlier, *La Renaissance flamande, Pierre Coeck d'Alost*, Bruxelles 1966. Bu ressam hakkında Belçika Krallık Akademisi'nde, 5 Aralık 1974'de Fransızca bir konferans verdik. Aynı konuşma Türkçe olarak Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nda 11 Şubat 1975'de tekrarlanmıştır. Bu konuşmalarımızı etraflı bir makale halinde yayına hazırlamaktayız.

¹² H. Harbeck, *Melchior Lorichs, Ein Beitrag zur deutschen Kunstgeschichte des 16. Jahrhunderts* (Dissertation - Univ. Kiel) Hamburg 1911; E. Fischer, *Melchior Lorck, Drawings from the Evelyn Collection at Stonor Park England and from the Departemnt of Prints and Drawings the Royal Museum of Fine Arts Copenhagen*, Copenhagen 1962, s. 110, cat. no. 61. Bu ressam hak. ayrıca bkz. Semavi Eyice, *Avrupa'lı bir ressamın gözü ile Kanunî Sultan Süleyman*, şu eserde: *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 129-170 ve metin dışı 39 resim.

¹³ Bu sedir veya taht, tavanındaki tarihten anlaşıldığına göre H. 1005/06 (= 1596) tarihlidir. Yâni bugün görülen eser, ressamın gördüğünün aynıdır. Bu hususta bkz. İstanbul Âsariyatika Müzeleri, *Topkapı Sarayı müzesi rehberi*, İstanbul 1933, s. 62; Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul tz., s. 70; Fanny Davis, *The Palace of Topkapı in İstanbul*, New York 1970, s. 115.

uygundur. Teply bu resimin açıklanmasında (s. 80-81) kabulün nasıl olduğunu daha ayrıntılı olarak, Kuefstein'in ruznamesinden aktarmaktadır.

Bu iki resim, elçilik heyeti ressamlarının her devirde ilgi duydukları bir konudur. Şimdiye kadar yabancı temsilcileri Kubbealtında ve Arz odasında gösteren pek çok resim yapılmış ve bunların büyük bir kısmı yayınlanmıştır ¹⁴.

Yedinci resim doğrudan doğruya İstanbul hayatı ile ilgilidir. Burada At meydanı'nda cirit ve güreş gibi Türk spor oyunları tasvir edilmiştir. Arka plânda altı minaresi ile Sultan Ahmed camii görülür. Oyunlar camiin tam önünde ve Dikilitaş'ın solunda ve Yılanlı sütun (Burmali direk) ile Dikilitaş arasında yapılmakta, seyirciler ise halka halinde etraflarını çevirmektedir. Bazı seyirciler Camiin dış avlu duvarı üstüne oturmuşlardır. Etrafda kalabalığın açığında bir kaç kadın ile, birbirleri ile dalaşan İstanbul'un meşhur köpekleri de ihmal olunmamıştır. Yılanlı direk henüz üç başına sahiptir ¹⁵. Örne obelisk (Kolos) ise daha o yıllarda da yer yer taşlarında eksikler olduğunu belli eder. Dikilitaş'ın kaidesindeki kabartmaları da işaretleyen ressam, taşın bir yüzündeki hiyeroglifleri de belirtmiştir. Bunları çizerken ressamın bir dereceye kadar aslına uymağa gayret ettiği anlaşılıyor ¹⁶. Ancak ressam camiin bütün minarelerini üçer şerefeli olarak göstermiştir ki yanlış; öndeki iki minarenin ikişer şerefeli olmaları gerekirdi. Bu resme dair uzun açıklamasında Teply, camiin yanında bir de kasr bulunduğunu ve bunun resimde görüldüğünü bildirmektedir (s. 84). Bu hususta yanılmaktadır. Resimde görülen yapı, dış avlu duvarının iki yerindeki sebillerin üstündeki sıbyan mekteplerinden biri, sağdakidir. Bu sıbyan mektebi otuz yıl kadar önce yıkılmıştır. Sağlam hâli ile eski fotoğraflarda görülebilir ¹⁷. Teply'nin Yılanlı sütundan bahsederken, hiç münasebeti yokken, Fetih sırasında Ayasofya'da ayın yapan papazın kayboluşunu ve kilisenin üzerinde tekrar haç dikildiğinde bunun ortaya çıkacağına dair olan Rum söylentisini tekrarlamakta niçin kendisini mecbur hissettiği sorulabilir.

¹⁴ Bu çeşit resimler pek çoktur, XVIII. yüzyılda yapılanlar hakkında bkz. Semavi Eyice, *R. van Luttervelt, De "Turkse" schilderijen van J. B. Vanmour en Z'ijn School (İstanbul 1958)* hakkında tanıtma yazısı, "Belleten" XXIV, sayı 94 (1960) s. 315 ve not 14. R. van Luttervelt'in kitabında bazı Kubbealtı ve Arz odasında kabul töreni resimleri vardır, kşl. lev. 27, 28, 29, 30, 31, 32.

¹⁵ Yılanlı veya Burmalı direk hakkında pek çok yayın vardır. Bu eser hakkında en yeni iki çalışma olarak bkz. V. L. Ménage, *The Serpent Column in Ottoman Sources, "Anatolian Studies" XIV (1964)* s. 169-173; A. Müfid Mansel, *İstanbul'daki "Burmali Sütun", Bugüne kadar yapılan araştırmalara toplu bir bakış, "Belleten" XXXIV, sayı 134 (1970)* s. 189-209, ayrıca 22 resim.

¹⁶ Kşl. Gerda Bruns, *Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom (Istanbulur Forschungen, VII) İstanbul 1935*, lev. 1 ve 25.

¹⁷ Bu binayı gösteren eski fotoğraflar pek çok kitapda yayınlanmıştır, bkz. Djelal Essad (Arseven), *Constantinople, de Byzance à Stamboul*, Paris 1909, s. 192-193 arasında lev. 38; H. Barth, *Konstantinopel (Berühmte Kunststätten, Nr. 11)* Leipzig-Berlin 1901, s. 111, res. 54; aynı kitabın Fransızcası, *Constantinople (Les villes d'art célèbres)* Paris 1906, s. 95.

Sekizinci resimde sema'da Mevleviler tasvir olunmuştur. Bu da yabancıların çok ilgi duydukları bir gösterebilir ve Türkiye'ye gelen yabancı ressamın kaleminden bir hayli resimleri yapılmıştır¹⁸. Açıklamalarında Teply, elçinin hangi Mevlevihaneyi ziyaret ettiğinin anlaşamadığını belirtir. Resimde görülen semahane Galata Mevlevihanesi değildir. Teply ayrıca bu resmin en eski sema tasviri olduğuna da işaret ederek burada Mevleviler'in kıyafetlerinin bilinenlerden farklı olduğunu da belirtir.

Dokuzuncu resim, XVII. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatını gösteren en ilgi çekici konulardan biridir. Burada o çağda verilen cezalar aynı resim üzerinde gösterilmiştir. Fakat Teply'nin de işaret ettiği gibi, sekiz cezanın yanısıra bu resimde, Türklerin iyiliklerine dair iki sahne de âdeta Türk adaletinin yanısıra Türk iyilikseverliğinin işaretleri olmak üzere yer almıştır. Resimde Subaşı ve İhtisap ağası, yollarında Terazici ile çarşığı dolaşmakta, ve falaka gibi en hafifinden, çengellenme gibi en korkuncuna kadar cezaları vermektedir¹⁹. Fakat aynı resmin alt kenarlarında Türklerin sahipsiz kedilere ve köpeklere, bunun için satılan kıyafetli etleri dağıtmaları tasvir edilmiştir.

Onuncu resim, bir evde kadınların çalınan çalgılara katılarak oynamalarını tasvir eder. Perspektif ve nisbetler bakımından çok zayıf olan resim, Türk evinin karakterini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Sedirlerin üzerlerinde işlemeli örtüler, yerde ise iki ayrı halı vardır²⁰. Oynayan kadınların -bilhassa resmin üst

¹⁸ Bu hususta bkz. Semavi Eyice, *Semağ'da Mevlevileri tasvir eden eski bir Rus gravürü*, "Anıt" dergisi, sayı 30 (Konya 1962) s. 44-47; ayrıca şu eserde de Mevleviler ile ilgili Batılı ressamın eserleri bulunduğu da işaret edebiliriz, Şahabettin Uzluk, *Mevlevilikte resim ve resimde Mevleviler*, (Türkiye İş Bankası - Kültür Yayınları, seri I, sayı 5) Ankara 1957, bilhassa s. 115-140.

¹⁹ Çengelleme veya çengele takma suretiyle idam cezası hakkında 1578-1581 yıllarında İstanbul'da elçilik papazı olarak bulunan Salomon Schweigger'in seyahatnamesinde de anlatılarak bir de resmi konulmuştur, bkz. S. Schweigger, *Ein Neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel...*, Nürnberg 1608 (tıpkıbasım, Graz 1964) s. 173. Bu korkunç idam cezası ile ilgili olarak daha sonraları İngiliz seyyahı Peter Mundy de bilgi vermektedir. 1617 - 1620 yıllarında İstanbul'da yaşayan Mundy'nın seyahatnamesi için bkz. *The Travels of Peter Mundy in Europe and Asia 1608 - 1667, I - Travels in Europe 1606 - 1628* yay. Sir R. Carnac Temple (Hakluyt Society, yeni seri XVII) Cambridge 1907, I; bu seyahatname hak. bkz. Orhan Burian, *Üçyüzyıl önce memleketimizi gezen İngilizlerden Peter Mundy*, "Belleten" XVI, sayı 61 (1952) s. 27-33. Makalede s. 32'de çeşitli cezalardan bahsediliyor.

²⁰ Bu resimlerde görülen halılar hakkında görüşlerini sorduğumuz meslekdaşım Prof. Dr. Şerare Yetkin, bu hususta bize şu notu vermiştir: "Bu halılar İran halılarıdır. Ancak desen çok şematik olarak ve palmeler gibi nebatî motiflerde XVII. yüzyıl halılarında görülenlerden çok farklı olarak sert konturlar içinde verilmiştir. İran halılarının karmaşık desenleri ressamın için daima zorluk yaratmıştır. Aslına uygun olarak çizilmeleri son derece güç olduğu için Avrupalı ressamlar tarafından Türk halılarına nisbetle çok nadir tasvir edilmişlerdir. Bu resimde İran *vazolu halıları* denilen bir tipin baklava şeması sezilmektedir. Fakat bu şema çok

bölümdeki iki tanesinin- elbiseleri, XVII. yüzyıl kadın kıyafetlerini göstermesi bakımından dikkate değer. Bu kadınların ellerindeki çevreler de çiçekli işlemleri ile gösterilmiştir. Bu resim bizi çok önemli bir soru ile karşı karşıya getirmektedir. Elçinin yanında olan ressamların bir Türk evine girip gerek evin döşenişini, gerek kadınların ev işi kıyafetlerini tanıması ve onların oyunlarını seyretmesi mümkün müdür? XVII. yüzyılda buna ihtimal verilemez. Kaldı ki, elçilik heyeti bütün süre Elçihanında âdeta kapalı kalmıştır. Genellikle elçilerin, İstanbul'dan şehir hayatını aksettiren resimleri yerli Türk veya Hıristiyan ressamalara yaptırarak beraberlerinde götürdükleri de bilinmektedir. Acaba bu resimlerin esasları da böyle bazı örneklerle mi dayanmaktadır? Bu hususda, resimlerin asılları görülmedikçe bir şey söylenemez. Fakat yağlıboya resmin yayınlanan tek örneğinden anlaşıldığı kadarı ile bu bir Batılı ressamın elinden çıkmıştır. Ancak guaş resimler, resim sanatı bakımından, Batı resim sanatı anlayışına oldukça aykırı düşmektedir. Bu bakımdan bunların, elçilik heyetindeki Avusturyalı ressamların elinden çıktığına inanmak güç olmaktadır. Hele bazı konular ile kıyafetlerin işlenişindeki aslına uygunluk düşündürücüdür. Bu resimleri yapanın bir Batılı olabileceğine, bu bakımdan inanmak zordur. Resimlerin kenarlarındaki açıklamalar almanca ise de, resimlerin taslaklarının çizilişinde yerli ustaların elleri olduğunu bir tahmin olarak ileri sürmek mümkündür. Bu tahmin doğru olduğu takdirde bazı detayların işlenmesi, renklendirme ve tabiatıyla yazılar elçinin yanındaki resamlardan biri tarafından yapılmış olmalıdır.

Onbirinci resim paralel üç şerit halinde düzenlenmiş bir Türk gelin alayı tasviridir. Bu da yabancıların dikkatini çeken bir konudur. Üç sıra teşkil eden bu uzun kompozisyonun "*fond*" nunda evler bulunmaktadır. Fakat bunların XVII. yüzyılın gerçek İstanbul evlerini tasvir ettikleri söylenemez. Yalnız bu evlerin arkasında yükselen minareler, "*fond*"un Osmanlı İmparatorluğunda bir yer olduğuna işaret sayılabilir. Bir kısmı atlı, bir kısmı yaya gelin alayını teşkil eden kişiler ise, o yılların Türk kıyafetlerini aksettirmektedirler. Gelin alayının en ilgi çekici tarafı, bir de nahılın bulunuşudur. Nahıl (veya nakıl) üzeri donatılmış bir direk olup, eski Türk gelin alaylarında ihmal edilmeyen bir eşya idi. Seyyahların ve Osmanlı İmparatorluğuna gelen yabancı ressamların tasvir ettikleri veya resmini çizdikleri bu eşya sonraları yavaş yavaş unutulmuş ve Türk hayatından çekilmiştir. Nahıl'dan kalan tek hatıra, bazı yaşlıların, bahar mevsiminde çiçek açan ağaçlardan bahsederken, "nahıl (veya nakıl) gibi donandı" sözünü hâlâ kullanmalarındır.

Sonuncu, onikinci resim, Kuefstein'in dönüşünde Budin Beylerbeyi Murteza Paşa'nın 17 Ekim 1629'da Peşte'de Rakos sahrasında elçilik heyeti şerefine verdiği cirit oyununu tasvir etmektedir. Teply bu resmin açıklanmasında Kuefstein'in ruznâmesinden o günü anlatan satırları aktarmaktadır. Diğerlerinden kalitece

bozulmuştur. Resim 10'daki halılarda bu durum daha kuvvetle belli olmaktadır. Şüphesiz renklerde de başarılı olunmamıştır. Kartuşlu bordürler de XVII. yüzyıl İran halılarında görülenlere nisbetle çok acemice çizilmiştir." Resimdeki halıların ana çizgileri bakımından en yakın benzeri olarak XVII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen ve Isfahan işi olduğu sanılan Metropolitan Museum'daki bir *ipek* halıyı gösterebiliriz, bkz. M. S. Dimand ve J. Mailey, *Oriental Rugs in the Metropolitan Museum of Art*, New York 1973, s. 104-105, cat. no. 23, res. 90.

daha üstün olan bu cirir oyunu resminde, bir “çizgi resim” filmde olduğu gibi, at üstündeki bütün hareketler ayrı ayrı gösterilmiştir. Resmin altındaki açıklamalarda da bütün hareketler anlatılmıştır. Bu sonuncu resim, Türk at sporu oyunları üzerinde çalışanlara büyük ölçüde yardımcı olabilecek canlı bir tarih vesikasıdır²¹. Cirir ve diğer at sporları hakkında yerli ve yabancı pek çok resim bilinmekle beraber, Kuefstein’in Avusturya’ya getirdiği bu resim Türklerin at üstünde yaptıkları çeşitli hareketleri topluca göstermektedir.

TePLY’nin Kuefstein’in getirttiği resimlerden guaş tekniğinde yapılanları burada yayınlamasına karşılık, hâlâ Greillenstein şatosunda duran 10 yağlıboya tabloda sadece bir tanesini tanıtmasını üzüntü ile karşıladığımızı da belirtmek isteriz. Yakın bir gelecekte bu büyük tabloların da, bu guaş resimler gibi başarılı bir baskı ile yayınlanmalarını beklediğimize burada işaret ederiz²².

TePLY’nin 1628 - 1629 yıllarında Osmanlı İmparatorluğuna gönderilen bir Avusturya elçilik heyeti hakkındaki bu kitabı, esasında Percholsdorf Müzesine geçen resimleri tanıtmak gayesiyle hazırlanmıştır. Eski Osmanlı hayatı hakkında, kısmen Kuefstein’in Ruznâmesinden kısmen ise eski seyahatnâmelerden derlenmiş parçalar ile de resimlerdeki konulara dair açıklamalar yapılmıştır. Kitap ağır, ilmi bir araştırma olmaktan çok, renkli resimleri tarihe meraklı kişilere kolay okunur bilgilerle sunmağı başarmaktadır. Resimler bütün beceriksiz ve zayıf taraflarına rağmen IV. Murad devrinin Türk hayatını aksettiren vesikalar olmaktadır. Bu bakımdan değerleri azımsanamaz. TePLY’nin bu güzel baskılı ve rahat okunur, çekici ve sevimli kitabının Osmanlı devri Türk tarihi ve sosyal hayatı ile uğraşan ilim adamlarını ilgilendireceği gibi Alman dilini kullanan geniş okuyucu kitlesinde Osmanlı devri Türk tarihine karşı merak uyandıracacağı da bir gerçektir. TePLY’nin kitabı bu bakımdan başarılı bir eserdir. Kuefstein’ın getirdiği resimleri bize tanıttığından dolayı yazara teşekkür ederken, bu renkli resimleri aslına uygun renkleri ve hattâ aslına hemen hemen yakın ölçüleri ile mükemmel surette basan A. Schendl kitabevini tebrik etmeği doğru buluyoruz.

SEMAVİ EYİCE

²¹ M. von Oppenheim, *Der Djerid und das Djerid-Spiel*, “*Islamica-Festschrift für Prof. A. Fischer*” II, no. 4, Leipzig 1927 (ayrıca kitap halinde de yayımlanmıştır); A. Dehri, *Anadolu’da atlı oyunlar*, “*Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*” II (1934) s. 269-276; Halim Baki Kunter, *Eski Türk sporları üzerine araştırmalar*, İstanbul 1938; C. Diem, *Asiatische Reiterspiele, Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Völker*, Berlin 1942.

²² Greillenstein şatosunda IV. Murad’ın bir portresi de vardır. Sultan Murad ile Kösem Sultan’ın buradaki yağlı boya portreleri Julia Babeluk tarafından verilen bir haber olarak, *Avusturya’nın güneyinde bir şatoda Kösem Sultan’la IV. Murad’ın tabloları bulundu*, başlığı altında bildirilmiştir, bkz. “*Hayat*” sayı 53 (26 Aralık 1974) ve iki resminin renkli baskıları, “*Hayat*” sayı 1 (2 Ocak 1975) ile sayı 2 (9 Ocak 1975) ortadaki sahifelerde.

MAINZ ÜNİVERSİTESİ TÜRKOLOJİ SEMİNERİ YAYINLARI

H. KOŞAY

Prof. Dr. Johannes Benzing'in seminere katılan öğrencilerine dağıtmak üzere hazırladığı beş-on yapraklık risaleler, ilk bakışta önemsiz görünürse de gerçek hiç sanıldığı gibi değildir.

Bundan önceki 156 sayılı Belleten'de çıkan yazımda, Ruhr Üniversitesi Türkoloji Bölümünün yayınladığı dergiyi tanıtırken, öğrencilerin dar bir çerçeve içinde kalmayarak, çalıştıkları konu ile ilgili ülkeler hakkında geniş görüşe sahip olmaları hedefinin gözetildiğini arz etmiştim. Üstelik dünyanın her yerinde, henüz istihale geçmeyen öğrenci sınıfı fakirdir. Hayır derneklerinden ya da hükümetlerden burs alanlar dahi pahalı kitaplarla bir ihtisas kitaplığı kuramazlar. Öğrenci derneklerinin teşebbüsü ile notlardan çoğaltılan risaleler yeterli değildir. Akademik konularla karşılaşınca bocalayan ve henüz kritik çağda olan öğrencinin kılavuza ve yardıma ihtiyacı vardır. Öğrenci ihtisas kitaplığını kendisi kuracaktır.

Prof. Benzing'in hazırlayarak seminerdeki öğrencilerine dağıttığı risaleler, savunmak istediğim düşüncelerin somut delilleri olacağını sanıyorum.

Benzing 1975/76 ders yılı için Eski Türk yazıtlarını konu olarak almıştır. Hazırladığı risale:

Kazak Kırgızlı *Gubeydullah Aydar* (OV)'ın "Orhondaki M. S. VIII. yüzyıl Eski Türk Anıtları. Alma Ata. 1971 8°, 380 sahife" adlı eserinden alınan *Moyun Çoru* yazıtı (sah. 339-352). (Aynı yazıt daha önce *Hüseyn Namık Orkun* ve *E. Malov* tarafından da yayınlanmıştır) istinsah olunan bölümler şunlardır:

- A - Orhon tipi *runik* harflerle yazıtın orijinali.
- B - Kazak Kırgızlara kabul ettirilen islav alfabesi ile okunuşu.
- C - Yazıtın rusça tercümesi.

Yazıtın ilk satırında: *Tengri'de bolmuş Bilge Kagan* ibaresi vardır.

Risale'nin biçimi hakkında fikir edinmek için ilk sahifesi resmi sunulmuştur.

Prof. Benzing, bu günkü Türk ağızlarını da inceleme sahasına almıştır.

İ. Nasiri'nin Kırılgaçlar (Karlogaçlar) da 1927 de çıkan nesir'i Kazan-Tatar (Türk) lehçesi.

İbrahim Abdull(in)'in *Ufa*'da 1970 de yayınlanan antolojisinden alınan nesir'ler bu günkü Başkırt lehçesi hakkında fikir verir.

Görülüyorki Almanlar, Türkoloji alanında *Le Coq*, *W. Bang*, *F. W. K. Müller*, *Franz Taeschner* v.b. dan boş kalan yeri doldurma azmindedirler.

Bilindiği gibi, *Üniversite* sözünde "âlem şânullik" fikri saklıdır. Batılıların bilim alanındaki üstünlüklerini sağlayan amiller arasında bu görüşün de yeri vardır.

HATTİLER, HİTİTLER VE GÜNEŞ KURSU

Ord. Prof. Dr. EKREM AKURGAL

Türk Tarih Kurumu Üyesi

Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay'ın başkenttin Sıhhiye meydanında diktirmekte olduğu "güneş kursu" çeşitli yorumların yapılmasına yol açtı. Bu konuda birbirine ters düşen bazı demeçler ve bunların yanı sıra büsbütün ayrı anlam taşıyan eleştiriler konuya güncel bir nitelik kazandırdı.

Tartışmalara bir uzmanın katılmasında ve soruna bir arkeolog ve tarihçi olarak yaklaşmasında yarar olduğu düşüncesindeyiz.

Söz konusu anıt, Anadolu'da M. Ö. 2500 - 2000 arasında yaşamış olan Hatti krallarının egemenlik "alem"lerinden birinin büyütülmüş bir örneğidir. Anıta örneklik yapan bronz eserleri her Türk aydını okul tarih kitaplarından tanımaktadır. Onları Atatürk'ün başlattığı ilk Türk Tarih Kurumu kazılarında biri olan Alacahöyük'te Remzi Oğuz Arık ve Hamit Koşay gün ışığına çıkarmışlardır. Şimdi Ankara'daki "Anadolu Medeniyetleri Müzesi"nde yer almaktadırlar.

Boğa Boynuzunun Üstündeki Evren :

Belleğimizi iyice yoklarsak, kimi ayrıntıları gümüş ya da altınla kaplı bu bronz alemlerde boğa ve geyik gibi hayvanların çelenk biçimli bir çerçeve içinde durdukları gözümüzün önünde canlanacaktır. Bunlardan bir tanesinde bir çift boğa boynuzu üstünde türü pek belli olmayan bir hayvanın etrafını çeviren çelenkten, ışınlar çıkmakta olup alemin toptan görünüşü güneşi andırmaktadır. Bu örnek göz önünde tutularak söz konusu eserlerin evreni canlandırdıkları kabul edilmiştir. Nitekim, Anadolu'da daha sonra yaşamış olan ve kendilerini "güneş" olarak adlandıran Hitit krallarının güneş anlamına gelen hierogliflerinde etrafı ışınlarla süslü bir çember yer alır. Kaldı ki ışısız çelenk biçimli alemler de gerçekten gökyüzü yuvarlağının çember biçimindeki görünümünü yeterince canlandırmaktadır. Bu evren çemberinin ortasında yer alan heykelciklerinden her biri bir tanrıyı simgelemektedirler. Boğalar en büyük erkek tanrıyı, geyikler ise Hattilerin "Vuruşemu" diye adlandırdıkları en yüce kadın tanrıyı temsil etmekteydiler. Rahipler dinsel törenler sırasında bir sopanın ucuna taktıkları bu simgeleri alay geçidinin önünde taşıyorlardı. Alemlerin bir çoğunda, evrendeki yıldızları tavsir ettiklerini düşünebileceğimiz küçük boyda yuvarlak levhalardan oluşan sallantılar da bulunuyordu. Rahipler sopanın ucundaki alemleri salladıkları zaman bu sallantılar ses çıkarmaktaydılar. belki de böylece dikkatleri üzerlerine çekiyorlar, yerine göre de bir duanın bittiğini ya da başlayacağını vurguluyorlardı.

Bütün bu kral alemlerinin hemen hepsi bir çift boğa boynuzu üstünde yer almakta yani onlar tarafından taşınmaktadırlar. Bu durumu gözönünde tutan bu satırların yazarı söz konusu alemleri bugün bile yaşayan bir masalla bağlamıştır.

Hemen hepimiz bize anlatılan masallar arasında şu bir tanesini de dinlemişizdir: “Dünya bir öküzün boynuzları üzerinde durur ve öküz başını salladığında yer sarsıntısı olur.”

Hattiler Kimdir?

Hattiler, Hint - Avrupa ya da Sami dillerle ilişkisi olmayan kendilerine öz bir dil konuşuyorlardı ve bütün görüntülere göre yerli bir Anadolu kavmiydiler; çok yüksek bir uygarlık düzeyinde oldukları için M. Ö. 2000 yıllarında Anadolu'ya gelen ve kendilerini egemenlikleri altına alan Hititler'i büyük çapta etkilemişlerdi. Öyle ki, Hititler din ve mitoloji konularında bile önemli ölçüde Hattilerden esinlenmişler, devlet ve sarayla ilgili tören kurallarını Hattilerden almışlar, Hattiler'in kent, dağ ve kral adlarını kullanmışlar Hatti sözcüklerini yalnız eklerle Hititleştirmişlerdir. Söz gelimi, Hititler'in merkezi olan Hattuşa sözcüğünün aslı Hattuş olduğu gibi, Hitit Kralı Hattuşili'nin adı da aynı Hattuş sözcüğünden gelir. Hatti etkisi o denli büyük olmuştur ki Hititler egemenlikleri altına aldıkları Anadolu'dan söz ederlerken bile “Hatti ülkesi” deyimini kullanmışlar ve bu yüzden Boğazköy'de ilk ele alınan metinlerde yalnızca bu ada rastlandığı için bu dili çözen bilim adamları arasında “Nesi” adını taşıması gereken bu Hint - Avrupalı kavmi “Die Hethiter”, “Les Hittites”, “The Hittites” biçiminde adlandırmışlardır. Bizde önce Eti sözcüğü kullanılmış şimdi de Hitit adı yer etmiştir.

Böylece, söz konusu eserlerin Hititler'le değil onlardan önce Anadolu'da yaşamış olan Hattilerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki, Ankara'da Sıhhiye meydanında dikilecek olan anıt Anadolu'nun adı bilinen en eski ve yerli kavmi olan ve bu topraklarda 2500-2000 tarihleri arasında büyük bir uygarlık yaratmış olan Hattiler'le ilgilidir. Böyle olduğuna göre başkentimizde onlarla ilgili bir anıtın dikilmesini eleştirmek yerine, alkışlamak gerekmektedir. Bu topraklara bağlılığımızı Hatti uygarlığının mirasçısı olduğumuzu belirtmekle anlamlı bir biçimde dile getirmiş oluruz.

Nitekim Türk halkı Atatürk devrinde ortaya konmuş olan Etibank örneğine uyarak bu anlamlı davranışı çoktan benimsemiştir. Kimi yiyecek, giyecek ve içeceğin, kimi kullanma aracının adı bugün Eti ya da Hitit adını taşımaktadır. Hacettepe Üniversitesi'nin stilize edilmiş hayvan biçimindeki simgesi de Hatti örneklerinden esinlenerek oluşturulmuştur. Yerli otomobillerimizden birinin belirteci “alâmeti farika”sı, Hattiler'in en büyük dişi tanrısı, Anadolu'nun adı bilinen en eski ilâhesi, Vuruşemu'nun simgesi olan geyiktir.

Ya Hititler?

Hint - Avrupalı olan Hititler Anadolu'ya 2000 yıllarında gelmiş ve bu topraklarda büyük ölçüde Hatti uygarlığı temelleri üzerine kurdukları ve M. Ö. 1200 yıllarına değin yaşayan özgün bir uygarlık oluşturmuşlardır. Hititler'in Türk olmadıkları bir gerçektir. Ancak Anadolu'nun birçok yörelerinde katıksız diyebileceğimiz ölçüde Hititler bugün bile yaşamaktadırlar. Bugünkü Türk ulusu, eski Anadolu'da yaşamış kavimlerle Türklerin kaynaşmasından ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle Türkiye Türkleri, canları ve kanları ile Anadolu'ludurlar. Hiç bilinmez,

belki de bu anıtın dikilmesini yadırgayan yazarlardan kimilerinde Hatti ya da Hitit kanı bile bulunabilir.

Hattiler ve onlar ölçüsünde Hititler bizim atalarımız, biz de onların torunlarıyız. Böylece ırk bakımından bile bağlı olduğumuz eski Anadolu topluluklarının her çeşit kalıntısı bizim kültür mirasımızdır. Bu kutsal emaneti korumak onu sevmek ve ona saygı göstermek ulusal ödevimizdir.

8.II.1977 tarihli Milliyet'ten

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayı : 100 lira (Yabancı memleketler için 8 dolar)
Yıllık abonesi : 400 lira (Yabancı memleketler için 32 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış işleri için :

Ankara'da : TÜRK TARİH KURUMU'na,

Kızılay, Kocabeyoğlu Pasajı 67/68'de TURHAN KİTAPEVİ'ne

İstanbul'da : Ankara caddesinde, İNKİLÂP, ANIL Kitapevlerine,
Bayazıt, Sahaflarda ELİF Kitapevine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 100 Livres Turques (pour l'Etranger 8 Dollars)
L' Abonnement annuel : 400 Livres Turques (pour l'Etranger 32 Dollars)

**Pour l'achat de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire
Turque, s'adresser :**

à *Ankara* :

TÜRK TARİH KURUMU,

TURHAN KİTAPEVİ : Kızılay, Kocabeyoğlu Pasajı 67/68.

à *İstanbul* :

İNKİLÂP et ANIL Kitapevi, Ankara Caddesi,

ELİF Kitapevi à Sahaflar, Bayazıt,

Pour la correspondance et l'abonnement, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société Turque d'Histoire), Ankara.

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	Page
SOYSAL, İSMAIL: Les Traits essentiels des Relations Politiques Turco-Américaines (en turc)	257
ŞİMŞİR, BİLAL N: le Rétablissement des Relations Turco-Américaines et l'Ambassade d'Ahmed Muhtar Bey à Washington (en turc, 1 fig.)	277
ÖZGÜÇ, NİMET: les Empreintes de Sceaux Découvertes dans les Palais d'Acemhöyük (En turc, en dehors du texte 54 fig. et 2 plans)	357
SMITH, MARTIN FERGUSON: An Association Copy of Charles Fellows' 1838 Journal (avec 2 photocopies)	383
KOŞAY, PHIL. DR. HAMİT Z.: Yusuf Akçura (en turc, 1 fig.)	389
MORAUX, PROF. DR. PAUL: Un Document Nouveau sur le Syllogos	401
Bibliographie :	
EYİCE, SEMAVİ: Karl Teply, <i>Die Kaiserliche Grossbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628</i> (en allemand)	405
KOŞAY, H.: les Publications du Séminaire de Turcologie de l'Université de Mainz (Mayence) (en turc)	417
Information :	
Akurgal, Ord. Prof. Dr. Ekrem: les Hattis, les Hittites et le Disque Solaire ...	419

Sur la couverture : Empreinte de sceau du XVIIIe siècle avant J.-Chr., découverte à Acemhöyük.

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XLI

No. : 162

Avril 1977

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 7